ప్రచురణ నెం. 325
ద్వితీయ ముద్రణ :
కార్తికం, 1880
(నవంబరు 1958)

వెల : రూ. 1-50

ముద్రణ :
స్వతంత్ర ఆర్ట్సు ప్రింటర్సు,
విజయవాడ.

1. పరిచయం

మానవుల మధ్య సంబంధాలను ఏర్పరచి, ప్రజలకు మంచి జీవనస్థాయిని కల్పించిన చైనా, సోవియట్ దేశాల అభివృద్ధిని గురించీ, అక్కడి నిజ పరిస్థితులను గురించీ చెప్పినందుకు డాక్టర్ జె. సి. కుమారప్ప, పండిట్ సుందరలాల్ వంటి సుప్రసిద్ధ గాంధీయుల్ని "కమ్యూనిస్టుల హంగుదారులు" అంటూ కొందరు నిందించిన రోజులున్నాయి. వారు మనో వాక్కాయ కర్మలా గాంధీవాదులు. అందుచేత ఆ దేశాలలో తాము చూచినది "కార్యరూపమైన గాంధీవాదమే" నని చెప్పకుండా వుండలేక పోయారు.

ఆ రోజుల్లో శ్రీ సి. రాజగోపాలాచారి మద్రాసు ముఖ్యమంత్రిగా వుండేవారు. ఆయన "కమ్యూనిస్టులు నా ప్రధాన శత్రువు"లంటూ ప్రకటించి వారిమీద కత్తికట్టారు. సోవియట్ సాహిత్యం "ప్రచారక సాహిత్య" మంటూ పేరు పెట్టి వాటిని రైల్వే పుస్తకశాలల్లో అమ్మకూడదని రైల్వేమంత్రి నిషేధించిన రోజు లవి. ఆయనే మరోవేపున "స్వేచ్ఛా ప్రపంచం" నుంచి వెలువడుతున్న చెత్తనంతనూ ఉచితంగా పంచడానికి అనుమతించేరు. పార్లమెంటులో కమ్యూనిస్టుసభ్యుడు శ్రీ పి. సుందరయ్య మన దేశం సోవియట్ యూనియన్‌తో వ్యాపార సంబంధాలు పెట్టుకోవాలంటూ తీర్మానం తెస్తే, వ్యాపారశాఖా మంత్రి దానిని వ్యతిరేకించేరు.

అప్పటికీ ఇప్పటికీ పరిస్థితులు చాలా మారిపోయేయి. భారత – సోవియట్ వ్యాపార సంబంధాల తీర్మానాన్ని వ్యాపార మంత్రి వ్యతిరేకించిన ఏడాదిలోపునే రెండు దేశాల మధ్యా వాణిజ్య ఒడంబడిక జరిగిపోయింది. రెండు దేశాల మధ్యా సాంస్కృతిక ప్రతినిధులు, సాంకేతిక ప్రతినిధులు, పార్లమెంటు ప్రతినిధులు, ప్రజాసంస్థల ప్రతినిధులు, రాజకీయ నాయకులు – అనేకమంది పర్యటించి వచ్చేరు. "కమ్యూనిస్టులు నా ప్రధాన శత్రువులు" అన్న శ్రీ రాజగోపాలాచారి శాంతి పోరాటంలో సోవియట్ వహిస్తున్న పాత్రనూ, అణు హైడ్రోజను బాంబుల నిర్మూలన విషయమై ఆ దేశం చూపుతున్న దృక్పథాన్నీ మెచ్చుకొన్నాడు. వీటికి తోడు మన ప్రధాని సోవియట్ వెళ్ళినప్పుడు అసమానమైన స్వాగత సత్కారాలు జరిగేయి. అలాగే సోవియట్ నాయకులు మన దేశం వచ్చినప్పుడు వారికి అఖండ సన్మానం జరిగింది. "హిందీ-రూసీ భాయి భాయి" నినాదాలతో దిగంతాలు మ్రోగిపోయాయి.

"విభిన్న సాంఘిక వ్యవస్థలు గల దేశాలు శాంతియుత సహజీవనం చేయాలి" అనే సూత్రాన్ని అంతర్జాతీయ సంబంధాలకు ప్రాతిపదికగా ఉభయ నాయకులూ అంగీకరించడంచేతనే రెండు దేశాల మధ్యా స్నేహ సంబంధాలు ఏర్పడడానికి అవకాశం చిక్కింది. కాంగ్రెసు ప్రధాన కార్యదర్శి శ్రీమన్నారాయణ ఇల్లా వ్రాసేరు :

> "ఇతర దేశాలు అనుసరిస్తున్న సిద్ధాంత విషయాలలో కలుగజేసుకొనే అభిప్రాయం మనకు ఈషణ్మాత్రమూ లేదు. అలాగే మన జీవిత విధానంలో ఇతరుల జోక్యాన్ని మనం అంగీకరించలేము."
>
> (ఎ. ఐ. సి. సి. ఎకనమిక్ రివ్యూ, 1 డిసెంబరు 1955.)

తమ తమ దేశాలలోని సాంఘిక వ్యవస్థలూ, రాజ్యాంగ వ్యవస్థలూ భిన్నంగా వున్నాయనీ, తాము అనుసరిస్తున్న తాత్విక దృక్పథాలు కూడ భిన్నమేననీ భారత సోవియట్ నాయకు

ఉభయులూ స్పష్టంచేశారు. మార్క్సిస్టు సిద్ధాంతాన్నీ, ఆచరణను గట్టిగా సమర్థించుతూనే బుల్గానిన్ కృశ్చేవ్‌లు శాంతి సాధనకై ఉభయ దేశాల ప్రభుత్వాలూ, ప్రజలూ పరస్పర సహాకారం చేసుకోవాలని కోరేరు. అలాగే మన దేశంలో పాలకవర్గ పార్టీ అయిన కాంగ్రెసు నాయకులు తాము గాంధేయ సిద్ధాంతాన్నీ తదీయాచరణనూ వదలిపెట్టబోమని గట్టిగా చెప్పేరు; వారిలో ఒకరైన శ్రీమన్నారాయణ ఈ విషయాన్ని నిర్మొగమాటంగా చెప్పినవారిలో ఒకరు.

> "ఈ గమ్యాలను [పంచశీల ప్రాతిపదికపై ప్రపంచ శాంతి, సహాకారాలను నెలకొల్పడం; దోపిడీని నిర్మూలించి, అత్యధికమైన ఆర్థిక సమానత్వాన్ని సాధించి ప్రజాసామాన్యం యొక్క ఆర్థిక స్థితిని చక్కబరచడం] సాధించడంలో సోవియట్ యూనియన్, భారతదేశం వుపయోగించిన పద్ధతులలో భేదమున్నదనేది మరువకూడదు... లెనిన్ గాంధీ సిద్ధాంతాల మధ్య సమన్వయం సాధ్యంకాదు."
>
> (అదే పత్రిక - క్రింది గీతలు నావి)

భారత, సోవియట్ దేశాలమధ్య సంబంధాలూ, పరస్పర సహాకారమూ, ఉభయ దేశాల ప్రజలకూ చాల లాభకరం; ప్రపంచ శాంతికి అది తోడ్పడుతుంది. అటువంటి సహాకార సంబంధాలు వాని మధ్య ఏర్పడ్డా, మన దేశంలో గాంధేయ సిద్ధాంతముల ననుసరిస్తామని చెప్పే పాలకవర్గ పార్టీకీ మార్క్సిస్టు - లెనినిస్టు సిద్ధాంతాన్ని అనుసరిస్తామని చెప్పే ప్రజాతంత్ర ప్రతిపక్షాలకూ మధ్య అంతఃకలహం నిరంతరాయంగా సాగుతూంది. వేర్వేరు దేశాల మధ్య శాంతియుత సహజీవనమూ, అంతర్జాతీయ సమస్యల పరిష్కారంకోసం పరస్పరం సహకరించుకోవడం వలన మన దేశంలోని విభిన్న వర్గాలమధ్య గల ఘర్షణలు (ఇవి వివిధ సిద్ధాంతాల రూపంలో ద్యోతక మవుతున్నాయి) పరిష్కారంకావు. ఉదాహరణకు భారతప్రజలు యూనిస్కోయిత

సోవియట్ నాయకులకు స్వాగతం ఇవ్వడంలో ఏకత్వం ప్రదర్శించేరు. కాని దేశీయ విధానాలలో బయలుదేరిన సమస్యలు మాత్రం పరిష్కారం కా లేదు.

మన దేశంలో భూ సమస్యను భూదానోద్యమంతో పరిష్కరించగలమా ? భూస్వాముల, ఇతర విద్రోహవర్గాల ప్రాబల్యాన్ని నిర్మూలించేటందుకు బలీయమైన రైతు వుద్యమాన్ని నిర్మించడం అవసరమా ?

అతి వేగంగా దేశంలో పరిశ్రమలను పెంపొందించుకొనేటందుకు (పెంపొందించుకోవాలనేది దేశంలో అందరి ధ్యేయమూను) విదేశీయుల గుత్త పెట్టుబడిదారీ వర్గాలతో రాజీమార్గాన పోవాలా ? లేక గట్టిగా పోరాటాలు సాగించడమా ?

అసలు అతి వేగంగా పరిశ్రమలను పెంపొందించుకోవాలనే ఆదర్శం న్యాయమేనా ? పాలకవర్గ పార్టీ నాయకులు తమ గమ్యం అని చెప్పుకొంటున్న సర్వోదయ ఆదర్శానికది విరుద్ధమా ?

ఈ సమస్యలమీద గాంధేయులకూ మార్క్సిస్టులకూ మధ్యనే కాక, గాంధేయులమని చెప్పుకొనే విభిన్న ధోరణులవారి మధ్యకూడా భేదాభిప్రాయం వుంది.

ఈ పరిస్థితులలో గాంధేయ సిద్ధాంతము, దాని ఆచరణ గురించి సరిగ్గా అర్థంచేసుకోడానికి ప్రతి మార్క్సిస్టూ ప్రయత్నం చేయాలి. శ్రీ డి. జి. టెండూల్కర్ "మహాత్ముడు" అనే శీర్షికతో ఎనిమిది సంపుటాలుగా వ్రాసిన గాంధీ జీవితచరిత్ర వెలువడిన తర్వాత అటువంటి ప్రయత్నాలకు సౌలభ్యం చిక్కింది. తాను "చాల నిర్దుష్టంగా, సాధ్యమైనంతవరకు గాంధీజీ స్వంత మాటలలోనే చెప్పడానికి" ప్రయత్నించేనని శ్రీ టెండూల్కర్ చెపుతున్నారు. (సంపుటం 1, పుట xvii - xviii)

కావలసిన విషయాన్నంతనూ సేకరించేక ఆయన దానిని గాంధీజీచేతనే సరిచూపించేరు.

"1948 జనవరి 22 న నేను ఆయనను ఆఖరు పర్యాయం కలుసుకొన్నాను. అప్పుడు జీవిత చరిత్ర ఆకారం గురించి, శైలిని గురించి, బొమ్మల్ని గురించి ఒకే మాదిరి స్పెల్లింగు వుపయోగించడం గురించి, కొటేషను గుర్తులు, కామాలు, హైఫన్లు గురించి- ఇంకా ఇతర చిన్న చిన్న విషయాలు ఎన్నో చర్చించుకొన్నాం." (సంపుటం 1. పుటలు xviii - xix)

మహాదేవదేశాయి, ఆర్. ఆర్. దివాకర్, కె. జి. మష్రూవాలా మొదలయిన గాంధీజీ అనుచరులూ, ప్రియ శిష్యులూ అనేకమంది సహాయం, సహకారం తీసుకొన్నానని రచయిత వ్రాసేడు. అన్నింటికన్నా మిన్నగా దీనికి పీఠిక వ్రాస్తూ మన ప్రధాని పండిట్ నెహ్రూ దీనిని ఎంతో మెచ్చుకొన్నారు.

"సమకాలీనులలో ఉత్తమోత్తముడైన ఒక వ్యక్తి జీవితాన్ని తెలుపుతూన్నదనేగాదు. భారతదేశ చరిత్రలోని ఒక అమూల్య యుగాన్ని గురించి చెప్పడంకూడా ఈ పుస్తకంలోవున్న గొప్పదనం..." (సంపుటం 1. పుట xiv).

2. ప్రారంభ దినాలు

"ప్లాసీనుంచి అమృతసర్ వరకూ" అను శీర్షిక క్రింద రచయిత మన దేశచరిత్రను మొదటి సంపుటంలో ఇరవయ్యైదు పుటలలో వివరించారు. ఆ మధ్యకాలంలో జరిగిన పెద్ద పెద్ద ఘటనలను, చరిత్రకెక్కిన ముఖ్య వ్యక్తులను గురించి అందులో వ్రాసేరు: "యుద్ధరంగంలో వీర మరణంపొందిన ఝాన్సీ లక్ష్మీబాయివంటి తేజస్కులను సృష్టించిన 1857 తిరుగుబాటును"; 1770 లో వచ్చిన బెంగాల్ కరువు మొదలుకొని బ్రిటిష్ పాలనకాలంలో దేశాన్ని చుట్టుముట్టిన కరువుకాటకాలను; స్వాతంత్ర్యం, సమానత్వం, సహోదరత్వం అనే ఆశయాలకై విప్లవ ధ్వజం ఎత్తిన ఫ్రాన్సుదేశం యెడ భారతదేశపు అభినందలు తెలిపేటందుకు చిహ్నంగా ఫ్రెంచి నౌకను దర్శించటానికై పట్టుపట్టిన రాజా రామోహన్‌రాయలను; ఫిరోజ్‌షా మెహతా, దాదాభాయినౌరోజీ, రెనడే, తిలక్ లాంటి విద్వద్రాజకీయవేత్తలను; 1904 లో ఆమ్‌స్టర్‌డంలో జరిగిన అంతర్జాతీయ సోషలిస్టు కాంగ్రెసుకు భారత జాతీయ పితామహుడు దాదాభాయినౌరోజీ భారత ప్రజా ప్రతినిధిగా పాల్గొనబోయినప్పుడు "సభలో వున్న ప్రతినిధు లందరూ నిలబడి, భారత ప్రతినిధి యెడ మర్యాదను సూచిస్తూ టోపీలు తీసి అభివాదనలు జరిపిన ఉదంతాన్ని; భారత జాతీయ మహాసభ వేదికనుంచి స్వరాజ్యంకొరకు పిలుపు ఇవ్వడాన్ని; సుప్రసిద్ధ మూర్తిత్రయం లాల్, బాల్, పాల్ (లాలా లజపతిరాయ్, బాలగంగాధరతిలక్, బిపిన్‌చంద్రపాల్) ల నాయకత్వాన కొత్తగా అతివాద రాజ

కీయాల ప్రాముఖ్యాన్ని; తిలక్‌పై పెట్టిన చారిత్రకమైన ఆ కేసు దానిలో విధించిన శిక్ష; దానికి వ్యతిరేకంగా దేశమంతటా అసమ్మతి, లెనిన్ గొప్పగా ప్రస్తుతించిన బొంబాయి బట్టమిల్లు కార్మికుల అసమ్మతి సమ్మెను; ప్రథమ ప్రపంచ యుద్ధకాలంలోనూ ఆ తర్వాత కాలంలో వచ్చిన సామ్రాజ్య వ్యతిరేకోద్యమ విజృంభణను—ఇంకా ఎన్నో విషయాలను ఆయన తన గ్రంథంలో చేర్చొన్నారు.

సామ్రాజ్య వ్యతిరేక పోరాటాల ద్వారా భారత ప్రజానీకం క్రమక్రమంగా సమైక్యత పొందుతున్న కాలం అది. ఆ దశలోనే మోహన్‌దాస్ కరమ్‌చంద్ గాంధీ పుట్టేరు. ఆయన కరమ్‌చంద్ గాంధీ కడగొట్టు కొడుకు. తాత ఉత్తమచంద్, తండ్రి కరమ్‌చంద్ లిద్దరూ కథియవాడ్‌లోని అనేక సంస్థానాలలో దివాన్లుగా పనిచేసేరు.

"ఇతర సంస్థానోద్యోగులలో సాధారణంగా కనబడని రాజభక్తి సామర్థ్యం, యోగ్యత మొదలగు ఉత్తమ లక్షణాలు కలవారుగా వారు ఖ్యాతి సంపాదించేరు...పోర్‌బందర్ సంస్థాన రాజకీయ జీవితంలో గాంధీ కుటుంబం చాల ప్రముఖ పాత్ర వహించింది." (సంపుటం 1, పుట 27 - 28)

పడుచుదనంలో మోహన్‌దాసుపై ఆ యుగప్రభావం బాగా కనిపించింది. మాంసాహార వాదాన్ని బలపరిచే వాదనలలో ఆయనను బాగా ఆకర్షించింది ఇదట: "పొట్టిగా వున్న భారతీయుణ్ణి పరిపాలించే ఇంగ్లీషువాడిని చూడండి మాంసం తిని ఐదు మూరలు పొడుగెదిగాడు" - అనే పదం ఆరోజుల్లో బడి పిల్లలలో చాల ప్రచారంలో వుండేదట. అది విని "మాంసం తింటే మనమూ ఇంగ్లీషువాడిని జయించగలం" అనుకొన్నాడట మోహన్‌దాస్. ఈ ఒక్కమారు తప్ప మహాత్ముడు తాను జీవించిన ఎనభయ్యేళ్లూ శాకాహారిగానే జీవించేడు.

మతం అంటరానితనాన్ని అంగీకరించదని ఆయన చిన్నతనంనుంచీ తల్లితో వాదిస్తుండేవాడట. విదేశాలకు చదువుకొనే

టందుకై వెళ్లినందుకు ఆయన కులంవాళ్ళ వెలికి గురి అయ్యేడు. ఆయన కులస్థులంతా సమావేశమై – "ఈరోజునుంచీ ఈతడిని బహిష్కరించాలి. ఇతని కెవరన్నా సాయంచేసినా, ఓడదగ్గరకు సాగనంపబోయినా రూపాయిపావలా జరిమానా విధించబడుతుంది" అని తీర్మానించేరు.

ఆయన లండన్‌కు తీసుకెళ్ళిన పరిచయ లేఖలలో ఒకటి దాదాభాయి నౌరోజీపేర వుంది.

"ఆ రోజుల్లో దాదాభాయి లండన్‌లో వున్నారు. భారతీయ వ్యవహారాలను చర్చించేటందుకై ఆయన 1890 లో 'ఇండియా' అనే పత్రికను ప్రారంభించేరు. అది ఇంగ్లండులోని భారతీయ యువ విద్యార్థుల్ని బాగా ఆకర్షించేది. ఇండియన్ అసోసియేషన్ సమావేశాలలో ఆయన తరచు ప్రసగిస్తుండేవాడు. అటువంటి సభలోనే ఓమారు గాంధీ ధైర్యం చిక్కబట్టుకొని నౌరోజీని సమీపించి తాను తెచ్చిన పరిచయపత్రం అందించేడు. ఆయన ఆ వుత్తరం చదువుకొని– "నీకు అవసరమైనప్పుడు రా, మాట్లాడుకుందాం"– అన్నారు.

బారెట్లాకు తయారవుతూ మోహన్‌దాస్ గాంధీ అనేక అభ్యుదయకర వుద్యమాలతో సంబంధం పెట్టుకొనడానికి ప్రయత్నించేడు. ఆయన స్వయంగా నిరీశ్వరవాది కాడు. కాని ఛార్లెస్ బ్రాడ్లా అనే ఆయనద్వారా నిరీశ్వరవాదం యెడ ఆసక్తి కనబరచేడు. బ్రాడ్లా బ్రిటన్‌లోని నిరీశ్వరవాదుల్లో ప్రముఖుడు. ఆయన చనిపోయినప్పుడు అంతిమ సంస్కారాలకు అనేకమంది బ్రిటిష్ ప్రముఖులతో పాటు గాంధీకూడ హాజరయ్యేడు. "ఇతరులకు దేవుడెంత ఆరాధ్యుడో, బ్రాడ్లావంటి నిరీశ్వరవాదులకు సత్యమనేది అంత ఆరాధ్యం"– అని గాంధీ అభిప్రాయం.

1889 లో లండన్ రేవుపనివారు సమ్మెచేసేరు. వారికి సాయపడిన కార్డినల్ మానింగ్‌ను గాంధీ మరొక స్నేహితునితో కలిసి వెళ్ళి అభినందించి వచ్చేడు.

అయినా లండన్‌లో వుండగా ఆయనను బాగా ఆకర్షించిన వుద్యమం శాకాహారోద్యమం. "ఇది ఆయన స్వభావంలోవున్న వైచిత్ర్యం".

"శాకాహారంకోసం లండను నగరంలో తిరిగేటప్పుడు ఆయనకు ఒక చిత్రమైన హోటలు కనబడింది. అక్కడ శాకాహారం ఒక్కటే కాదు- దానిని గురించిన ప్రచార సాహిత్యంకూడ లభించేది. అక్కడే ఆయన సాల్ట్ వ్రాసిన "శాకాహారం ఎందుకు?" అనే పుస్తకం కొన్నాడు. అది చదివేకనే ఆయనకు ఆహారశాస్త్రం మీద ఆసక్తి కలిగింది. శాకాహారోద్యమానికి మూలస్తంభాల వంటి వారితో ఆయనకు పరిచయాలు లభించేయి... లండన్‌లోని శాకాహార సమితిలో ఆయన సభ్యుడుగా చేరేడు. కొద్దికాలంలోనే సమితి కార్యవర్గ సభ్యుడయ్యేడు. మహోత్సాహంతో ఆయన తాను బసచేసిన బేస్ వాటర్ ప్రాంతంలో ఒక శాకాహార క్లబ్‌ను ప్రారంభించేడు. దానికి కార్యదర్శి అయ్యేడు... 'శాకాహారి' అనే పత్రికలో 'హిందువుల ఆచారాలు, ఆహారాలు' అనే విషయంమీద ఆయన తొమ్మిది వ్యాసాలు వ్రాసేరు.

(సం 1, పుట 35-36)

ఎలాంటి యుగంలో ఎలాంటి దేశంలో వుంటూ ఆయన ఈ కృషి సాగించేడో టెండూల్కర్ ఇలా వివరిస్తున్నాడు :

"ఆనాడు జరిగినట్లుగా నూతన భావాల ప్రబోధాచరణలు ఇంగ్లండు చరిత్రలోనే నభూతో, నభవిష్యతి. 1887 లో స్వతంత్ర లేబర్ పార్టీ స్థాపింపబడింది. సిడ్నీ వెబ్, బెర్నార్డ్‌షా నాయకత్వాన ఫేబియన్ సొసైటీ సోషలిజాన్ని గురించీ, శాస్త్రీయాలోచనా విధానంగురించీ ప్రచారం చేస్తూంది. 1887 లో అప్పుడే కారల్ మార్క్స్ వ్రాసిన 'కాపిటల్' మొదటి సంపుటం ఇంగ్లండులో ప్రచురింపబడింది. దానిని శ్రామికవర్గం వేదంలా స్వీకరించింది. మార్క్స్ సహచరుడు ఫ్రెడరిక్ ఏంగిల్సు ఇంగ్లండులోనే వుండేవాడు. ఆయన 'కాపిటల్' రెండో సంపుటాన్ని జర్మన్ భాషలో 1885 లోనే వెలువరించేడు; మూడో సంపుటం తయారు చేస్తున్నాడు. 1889 లో బెర్నార్డ్‌షా 'ఫేబియన్ వ్యాసాలు' ప్రచురించేడు. 1871 లో డార్విన్ ప్రచురించిన 'మానవుని అవతరణ' అనే ఉద్గ్రంథంమీద వాదోపవాదాలు సాగుతున్నాయి. 'పంథొమ్మిదో శతాబ్దం' పత్రికలో ప్రిన్స్ క్రోపాట్కిన్ వ్రాసిన 'పరస్పర సహకారం' అనే పుస్తకం ప్రచురితమవుతూంది. ఆయన స్వయంగా ఇంగ్లండులో తన అభిప్రాయాలను ప్రచారం చేస్తున్నాడు. కళాప్రపంచంలో రస్కిన్, విలియం మోరిస్ నూతనోజ్జీవం కల్పించేరు."

(సం. 1, పుట 38)

అభ్యుదయకరములూ, మేధోద్దీపనములూ అయిన రాజకీయోద్యమాలను విడిచిపెట్టి శాకాహారోద్యమాన్ని చేబట్టిన వ్యక్తి పెడ తల మనిషిగా ఆ రోజుల్లో తోచవచ్చు. కాని, దానిలో పెడ

తల ధోరణి ఏమీ లేదని తర్వాతి ఘటనలు ఋజువుపరిచేయి. భారతజాతి పితామహుని యెడ (దాదాభాయి నౌరోజీ) ఆయనకున్న భక్తి, భారతదేశ మిత్రుడైన బ్రిటిష్ నిరీశ్వరవాది ఛార్లెస్ బ్రాడ్లాతో అభిప్రాయభేదాలున్నా ఆయనయెడ గల అపూర్వ గౌరవం, లండన్ రేవు పనివారి సమ్మెలో ఆసక్తి, శాకాహారోద్యమంలో మమేకం కావడం – ఇవన్నీ గాంధీజీ కార్యాచరణ, తత్వవిధానంలో అంతర్భాగాలే. ఈ తత్వవిధానం ఒక అర్థశతాబ్ది కాలం భారతదేశ చరిత్రను తీర్చిదిద్దింది.

తరువాత కొద్ది సంవత్సరాలకు గాంధీజీ దక్షిణాఫ్రికాలో లాయరుగా జీవితం ప్రారంభించేక పై విషయం స్పష్టం అయింది. దక్షిణాఫ్రికాలోని భారతీయుల ప్రత్యక్ష జీవిత పరిస్థితులను చక్కబరచేటందుకు ఆయన తన న్యాయవాదవృత్తినీ, జీవన తాత్విక లక్ష్యాన్నీ జోడించేడు. 1893 నుండి 1914 వరకూ గాంధీజీ చరిత్రను శ్రీ టెండూల్కర్ నూటముప్ఫయి పేజీలలో వివరించేరు. ఆ ఇరవై ఏళ్ళలోనూ గాంధీజీ సత్యాగ్రహ పోరాట పద్ధతికి మెరుగులు దిద్దేరు. 1921, 1930, 1932, 1942 లలో దేశవ్యాప్తంగా దానిని అమలు జరిపేరు. ఆ తరువాతి ఉద్యమాలలో ఆయన సత్యాగ్రహ పోరాటాన్ని మరింత పరిణతి పొందించి, పటిష్టంగా తయారు చేసేరు. కాని, ఆనాటి మొదటి ప్రయోగంలోనే ఈనాడు మనం "గాంధీజం" అని పిలిచే తాత్విక సిద్ధాంతాలు, వాని ఆచరణ రూపాలూ సూచనప్రాయంగా కనిపిస్తాయి. అందుచేత రెండు దశాబ్దాలపాటు సాగిన దక్షిణాఫ్రికా ఉద్యమంలోని ప్రత్యేక లక్షణాలను మనం పరిశీలించడం అవసరం:

మొదటిది: విదేశాలలో జీవించే ఇతర ప్రజలందరి వుద్యమాలలాగే దక్షిణాఫ్రికా భారతీయోద్యమం కూడా అన్ని వర్గాల వారూ కలిసి పాల్గొన్న వుద్యమం. భారతీయులకు యూరోపియన్లతో సమాన హక్కులుండాలనేది అన్ని వర్గాల, మతాల భారతీయులకు సంబంధించిన సమస్య. భారతీయులకు వోటు

హక్కును తీసెయ్యడానికి ప్రవేశపెట్టబడిన బిల్లుపై చర్చ నక్కడితో వాయిదా వెయ్యాలని దక్షిణాఫ్రికా శాసనసభను కోరుతూ గాంధీజీ ఒక అర్జీ తయారు చేసిననాటి ఘటనలే దానికి ఉదాహరణ:

> "అసాధారణం కొన్నాళ్ళూ ప్రజాసేవలో ఉత్సాహాన్ని ప్రదర్శించిన యువకు లనేక మంది కార్యరంగంలోకి దుమికేరు. అనేకమంది క్రైస్తవ యువకులు మొట్టమొదటి పర్యాయం సమీకరించబడ్డారు. అర్జీనకళ్ళను తయారు చేయడానికై ఇంగ్లీషు వచ్చిన వలంటీర్లూ, గుమాస్తాలు రాత్రంతా పనిచేసేరు. వలంటీర్లుగా చేరిన వ్యాపారస్థులు తమ సొంత బళ్ళతో దూర ప్రాంతాలకంటూ వెళ్ళి సంతకాలు చేయించి తెచ్చేరు." (సంపుటం 1, పుట 49).

అలా జరిగింది ఒక్క దక్షిణాఫ్రికాలో మాత్రమే కాదు. భారత దేశంలో జరిగింది కూడా అంతే. 1896 లో గాంధీజీ ఇండియాకు వచ్చినప్పుడు ఆయన దక్షిణాఫ్రికా భారతీయుల ఉద్యమ ఆశయాలను గురించి ప్రచారం చేసేరు. అప్పుడు పత్రికలూ రాజకీయవేత్తలూ దక్షిణాఫ్రికా భారతీయోద్యమాన్ని బలపరిచేరు. చివరకు 'పయొనీర్', 'టైమ్స్ ఆఫ్ ఇండియా' వంటి ఆంగ్లో-ఇండియన్ పత్రికలు కూడా ఆ ఉద్యమం గురించి గాంధీ వ్రాసిన కరపత్రాన్ని సమర్థిస్తూ వ్యాఖ్యలు వ్రాసేయి.

దక్షిణాఫ్రికా ఉద్యమం బలపడుతున్నకొద్దీ గాంధీజీ భారత దేశంలోని గొప్ప గొప్ప ధనికవర్గాల సహాయం ఎక్కువగా సంపాదించగలిగేరు. టాటాకంపెనీ స్థాపకుడు రతన్‌జీ జెమ్‌షెడ్‌జీ టాటా ఆ విధంగా ధనం ఇచ్చినవారిలో ఒకరు. ఆయన ఈ ఉద్యమానికి రు. 25 వేలు విరాళం ఇచ్చేరు 1909 లో జరిగిన అఖిలభారత ముస్లింలీగ్ సభలో ఆగాఖాన్ విరాళాలను వసూలుచేసి మూడు వేల రూపాయల నిచ్చేరు. జె. బి. పెటీట్ 400 పౌనులు, నిజాం నవాబు రు. 2500 ఇచ్చేరు.

రెండోది: ఈ విధంగా ఆ ఉద్యమం భారతీయ ధనిక వర్గాల ఆశీస్సులను పొందగలిగినా, దానికి నిజంగా శక్తియుక్తులను సమకూర్చి పెట్టినది దక్షిణాఫ్రికాలోని నిరుపేద కష్టజీవుల పోరాట

పటిమ, త్యాగనిరతియే. ఓటింగు హక్కును రద్దుచేయడం వలన అన్ని వర్గాల భారతీయులకు నష్టంవున్నమాటనిజమే. కాని దారుణమైన పీడనకూ దోపిడీకీ గురి అవుతున్నది 'కంట్రాక్టు' కూలీలు. అందుచేత వా రా వుద్యమాన్ని గట్టిగా బలపరచడంలో ఆశ్చర్యం లేదు. 'కంట్రాక్టు' కూలీల దుర్భర జీవితంతో గాంధీకి కలిగిన ప్రథమ అనుభవాన్నిగూర్చి గ్రంథకర్త ఇలా వ్రాస్తున్నాడు :

"ఒక తమిళుడు చింపిరి గుడ్డలతో ఆ యువ న్యాయవాదిముందు (గాంధీ ముందు) నిలబడ్డాడు. తలగుడ్డ చేతిలోకి తీసుకొన్నాడు. అతని ముందుపళ్ళు రెండు వూడిపోయేయి. నోటివెంట రక్తం ధారగా కారుతూంది. ఆ దృశ్యంచూచి గాంధీ కంపించిపోయేడు. తలగుడ్డ ధరించి తనతో సమానుడల్లే వ్యవహరించమని కోరేడు. ఆ నిరుపేద బానిసకిదొక నూతన అనుభూతి. అతని పేరు బాలసుందరం. డర్బన్‌లో ఒక ప్రసిద్ధ యూరోపియన్ ఇంట్లో అతడు 'కంట్రాక్టు' కూలిగా పనిచేస్తున్నాడు. అసహాయుడైన ఆకూలివానిని యజమాని రక్తం కారేటట్లు కొట్టేడు. గాంధీ అతనిని సర్టిఫికెట్టు తెచ్చుకోమని ఒక డాక్టరువద్దకు పంపేడు. తానతనిని మేజిస్ట్రేటు వద్దకు తీసుకుపోయేడు. యజమానిని శిక్షింపచేయడం గాంధీ కోరిక కాదు. కూలివానిని యజమాని అధీనంలోంచి తప్పించాలనేదే ఆయన వుద్దేశం. 'కంట్రాక్టు' కూలీ బానిసలాగే యజమాని సొత్తుగా పరిగణింప బడేవాడు. ఇక్కడ గాంధీ అతనిని మరొక యజమానివద్దకు మార్పించ గలిగేడు. బాలసుందరం గాథ మద్రాసుకంటా పాకింది. దానితో 'కంట్రాక్టు' కూలీలు ఆయనను తమ ఆప్తమిత్రుణ్ణిగా పరిగణించసాగేరు."

'కంట్రాక్టు' కూలీలు ఒక్కమారు కళ్ళు తెరచి కార్యరంగంలోకి వచ్చినప్పుడు కార్మికవర్గం అంత వీరత్వంతోనూ పోరాడుతారు. 'చరిత్రాత్మక ప్రస్థానం' అన్న ప్రకరణంలో ఒక కార్మిక సమ్మెనుగురించి రచయిత వర్ణించేడు. 'న్యూ కాసిల్' (దక్షిణాఫ్రికా) లో బొగ్గుగని కార్మికులు ఆరు వేలమంది పెద్ద సమ్మె చేసేరు. ఆ సమ్మెకూడా దక్షిణాఫ్రికా భారతీయుల పోరాటంలో ఒక భాగం అయింది. సమ్మె కాలంలో కార్మికులు అసమానమైన ధైర్యసాహసాలను, సంఘటిత శక్తిని కనబరిచేరు.

"సమ్మెపోరాటం ఉజ్జ్వలంగా సాగిపోతూంది. కార్మిక సమూహాలు రోడ్లవెంటా, రైలుకట్టవెంటా పడి నడుస్తున్నారు. వారిలో ఇద్దరు స్త్రీల పని

పాపలు దారిలో మరణించినా, మహా పట్టుదలతో వారు నడిచి ఛార్లెస్‌టౌన్ చేరారు. వారిలో ఒకామె బిడ్డ వాతావరణ పరిస్థితులకు తట్టుకోలేక చనిపోయింది. ఒక వాగు దాటుతుండగా రెండో ఆమె బిడ్డ చేయి జారిపడి మునిగిపోయింది. కాని ఆ వీరమాతలు నిరుత్సాహపడలేదు. వారిలో ఒకామె ఇల్లా అంది: ఎంత ఏడ్చినా చచ్చిపోయినవాళ్ళు తిరిగి రారు–ఇంక ఏడవడం ఎందుకు? బ్రతికి వున్నవాళ్ళకోసమే పనిచెయ్యాలి." (సంపుటం 1, పుట 170).

సాధారణ ప్రజలు ప్రదర్శించిన ఆ సమర సంకల్పాన్నీ, త్యాగనిరతినీ చూచి గాంధీజీ హృదయం ద్రవించిపోయింది. జీవిత పర్యంతరం ఆయన ఆ అనుభవాన్ని మరచిపోలేదు. 1915 లో ఆయన భార్యతో సహా మద్రాసు వచ్చినప్పుడు అక్కడి వారిచ్చిన సన్మాన పత్రానికి సమాధానంగా ఆయన ఇలా అన్నారు:

"ఈ సన్మాన పత్రంలోని పొగడ్తలలో పదోవంతుకు కూడా మేము అర్హులంకాము. నన్నింత పొగిడేటప్పుడు దక్షిణాఫ్రికాలో బాధలుపడుతున్న సోదర దేశీయుల మేలుకోరి ప్రాణార్పణంచేసిన వారిని ఎంతగా పొగడాలి! పదహారు, పద్ధెనిమిదేళ్ళవాళ్ళు నాగప్పన్, నారాయణస్వామి తమ మాతృదేశ గౌరవంకోసం అనేక అగ్నిపరీక్షలను, కష్టాలను, అవమానాలను సహించారు. వారిని స్తుతించడానికి మీవద్ద భాష ఏది? పదహారేళ్ళ వలియమ్మ జ్వరంతో చిక్కి శల్యమైపోయి మార్టిస్ బర్గ్ జైలునుంచి విడుదలచేయబడింది. బయటికి వచ్చిన నెల రోజులలో ఆమె మరణించింది. ఆమె ఎంతో మంచిపిల్ల. ఆమెను పొగడడానికి మీవద్ద భాష ఏముంది? ఆ మహావ్యక్తులకు ఉత్సాహ ప్రోత్సాహాలు కలిగించినది నేనని వ్రాసేరు. కాని నేను ఆ స్థితిలో లేను. ఒక మహావిశ్వాసంతో, పోరాటంలో ప్రతిఫలాపేక్ష లేకుండా పనిచేసిన ఆ అమాయక ప్రజలే నాకు ఉత్సాహ ప్రోత్సాహాలిచ్చేరు. తమ మహాత్యాగాలతో, విశ్వాసముతో, భగవద్భక్తితో నాచేత ఈపనులు చేయించేరు. నలుగురిలో కనబడే విధంగా నేనూ, నా భార్యా పనిచేయవలసి రావడం విచారకరం. మేం చేసిన ఈ కొద్దిపాటి పనిని మీరు గోరంతలు కొండంతలుగా చేసి వర్ణించేరు. మీరు మాకు ఎత్తదలచిన కిరీటం న్యాయంచేత వారికి ఎత్తాలి. ఎంతో ప్రేమతో, గుడ్డిగా మీరు మమ్మల్ని పొగిడేరు. పొగడవలసింది ఆ యువకుల్ని గాని మమ్మల్ని కాదు." [సం. 1, పుట 200–01]

మూడోది: ఆ పోరాటంలో కష్టజీవులయిన ప్రజలు వీరోచితంగా పోరాడేరు. ప్రధాన పాత్ర వహించేరు. కాని ఉద్యమం

ఏమార్గాన నడవాలో నిర్ణయించినది గాంధీజీకాని వారు కాదు. మహాత్ముడు నడిపిన ఇతర పోరాటాల మాదిరిగానే దక్షిణాఫ్రికా భారతీయుల పోరాటంలోకూడ ఆదినుంచి అంతంవరకూ ఒకే లక్షణాలు కనబడతాయి: ప్రజానీకం అసమానమైన త్యాగాలుచేస్తారు. పరాక్రమం చూపిస్తారు. కాని, పైనున్న నాయకులు తమకు ఉచిత మని తోచినవిధంగా ఉద్యమాన్ని నడిపిస్తారు. ఆ తర్వాత గాంధీజీ అనుసరించిన పోరాట నిర్మాణ పద్ధతులు మొత్తంమీద దక్షిణాఫ్రికా భారతీయ పోరాటంలో రేఖా మాత్రంగా కనిపిస్తాయి.

"యంగ్ ఇండియా"కూ, "హరిజన్" పత్రికకూ ప్రారంభకంగా "ఇండియన్ ఒపీనియన్" అనే పత్రిక ప్రారంభించేడు. సబర్మతీ, వార్ధా ఆశ్రమాలను తర్వాత జీవితంలో ప్రారంభించినట్లే 1904 లో "ఫోనిక్స్" ఆశ్రమాన్నీ, 1910 లో "టాల్‌స్టాయి క్షేత్రాన్నీ" స్థాపించేడు. ఆ ఆశ్రమాలలో వుండేవారు నడచుకోవలసిన విధానాన్ని ప్రతి చిన్న అంశమూ నిబంధనలుగా తయారుచేసేడు. పోరాటాలు ప్రారంభించడానికి నడిపించటానికీ 'ఆత్మనిగ్రహం' అలవాటు చేసుకోవాలన్నాడు. పోరాటాలకు ముందూ, పోరాటకాలంలోనూ అధికారులతో ఖస్పష్టమైన భాషలో జాబులు వ్రాస్తూండడం; జైళ్ళలో నుంచే ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలూ రాయబారాలూ సాగించడం; పోరాటంలో పాల్గొన్న ప్రజలతో చెప్పకుండా, వారి అనుమతి తీసుకోకుండా అధికారులతో ఒప్పందాలు చేసుకోవడం; పోరాటంలో ప్రతి చిన్న విషయంలోనూ స్వయంగా దారి చూపించడం; తను అరెస్టయితే తర్వాత నాయకత్వం వహించవలసినవారిని నియమించడం – పోరాటానికి తయ్యారీలు నిర్వహణ ముగింపులలో ఆయన అనుసరిస్తూ వచ్చిన పద్ధతులవి – యివన్నీ మొట్టమొదటి పర్యాయం దక్షిణాఫ్రికా పోరాటంలోనే మనకు కనబడతాయి.

ఇక్కడ ఒక విషయం గమనించవలసి యుంది. గాంధీజీ తన కార్యకలాపా లన్నింటా వచ్చి అభివృద్ధి నిరోధకమైన సామా

జిక దృక్పథాన్ని అనుసరించేడు. ఇంగ్లండులో వున్నప్పుడు ఆయన శాకాహారోద్యమంలో చేరడానికి కారకం మనకందులో కనిపిస్తుంది. గాంధీజీ తన శాకాహార ప్రియత్వాన్ని, లండన్ రేవు కార్మికుల సమ్మెతో ఏకీభావాన్ని, ఆ నాటి ప్రగతి శీలభావనలను వ్యతిరే కించక పోయినా పూర్తిగా నిర్లక్ష్యభావం చూపడాన్ని సమ్మిళితం చేసినట్లే — దక్షిణాఫ్రికాలో కూడ పాత ఛాందసభావాల్ని ప్రజానీకం సాగిస్తున్న సాహసోపేత పోరాటాలతో మిళితం చేసేడు. ఇంకా అన్యాయం ఏమంటే, ఆ పోరాటాలను ఒకమూల నడుపుతూనే తన ఛాందస భావాల్ని ప్రజలలో ప్రచారం చేసేడు. మార్క్సు ఏంగిల్సు లెనిన్లకూ, ఆయనకూ తేడా యిక్కడే వుంది. యువక బారిస్టరయిన గాంధీజీ 'శాకాహారి' పత్రికకు వ్యాసాలు వ్రాస్తున్న కాలంలోనే యువక లాయరు లెనిన్ మార్క్సు, సిడ్నీవెబ్ మొదలయినవారి పుస్తకాలను అనువదిస్తున్నాడు. "రష్యాలో పెట్టుబడిదారీ విధానం అభివృద్ధి"ని గురించి లెనిన్ ఒక గ్రంథం వ్రాస్తున్నాడు. ఒక విధంగా వీరిద్దరూ సమకాలీనులే. లెనిన్ శ్రామికవర్గం సాగించే సాహసోపేతములయిన పోరాటాలను బాగా అభివృద్ధి పొందిన సిద్ధాంతాలతో జోడించేడు. గాంధీజీ సమకాలీన ప్రపంచంలో కనిపించే ఇచ్ఛ అభివృద్ధి నిరోధకములయిన ఛాందస భావాలతో వాటిని జోడించేడు.

1909 లో ఆయన "హింద్ స్వరాజ్ లేక ఇండియన్ హోమ్‌రూల్" అనే పుస్తకం వ్రాసేడు. ఆధునిక ప్రపంచం గురించి దానిలో ఆయన ఏమి వ్రాసేడో చూడండి: 'ఆధునిక నాగరికత'ను హింద్ స్వరాజ్ చాల తీవ్రంగా నిందిస్తూందని టెండూల్కర్ వ్రాసేడు. ఆ పుస్తకంలో ఇరవై ప్రకరణ లున్నాయి. స్వరాజ్యం, నాగరికత, లాయర్లు, డాక్టర్లు, యంత్రాలు, విద్య, సహాయనిరాకరణ తదితర విషయాలమీద ఆ ప్రకరణలు వ్రాసేరు. గాంధీజీ ఆ పుస్తకంలోని విషయాలనుక్లుప్తీకరించి తన మిత్రలోకానికి జాబుగా వ్రాసేరు. దానిని టెండూల్కర్ తన పుస్తకంలో పేర్కొన్నారు.

ఆ జాబులోని దిగువ భాగాలను చదువుతే ఆధునిక ప్రపంచంయెడ గాంధీజీ దృక్పథం అర్థం అవుతుంది:

> "...భారత దేశాన్ని పరిపాలిస్తున్నది బ్రిటిషువాళ్ళు కాదు; రైలు మార్గాలు, టెలిగ్రాఫ్లు, టెలిఫోన్లు. నాగరికతా విజయాలంటూ గొప్పగా చెప్పుకునే ప్రతి 'కొత్త పరికరం' ద్వారా ఆధునిక నాగరికత మన దేశాన్ని పరిపాలిస్తూంది. బొంబాయి, కలకత్తావంటి ప్రధాన నగరాలన్నీ నిజంగా రొచ్చు గుంటలు. బ్రిటిష్ పాలనస్థానే రేపు ఆధునిక పద్ధతులమీద నిర్వహింపబడే దేశీయ పాలన ఏర్పడితే మాత్రం ఇండియా సుఖపడుతుందనా? ఇంగ్లండుకు పోయే ధనం కొంత నిలబడుతుందేకాని అంతకన్న హెచ్చు వుండదు. యూరప్పుకో, అమెరికాకో రెండో దేశంగా లేక మూడో దేశంగా భారతదేశం పరిగణనకు రావచ్చు... ప్రస్తుత వైద్యశాస్త్రం మంత్రాల, మూఢనమ్మకాల ముద్ద. గొప్ప చికిత్సా నైపుణ్యంగా చలామణీ అయ్యే నేటి వైద్యశాస్త్రం కన్న నంచికట్టు వైద్యం ఉత్తమం. అవినీతిపరులు తమ పెత్తనం నిలుపుకొనేటందు కుపయోగిస్తున్న పనిముట్లు ఈ హాస్పిటళ్ళు. సుఖరోగులకు ఆస్పత్రులు, క్షయరోగులకు ఆస్పత్రులు లేకపోతే ఇందరు క్షయపీడితులుండరు; వ్యభిచారం తగ్గుతుంది. ఈ ఏభయ్యేళ్ళలోనూ నేర్చుకొన్నది మరిచిపోగలిగితేనే మన దేశానికి ముక్తి. రైల్వేలు, టెలిగ్రాఫులు, హాస్పిటళ్లు, లాయర్లు, డాక్టర్లు వగైరా అన్నీ పోవాలి."
>
> [సం. 1, పుట 180]

గాంధీజీ ఈ అభిప్రాయాల్ని ప్రకటించడంతోనే ఊరుకోలేదు. 'ఫోనిక్స్ ఆశ్రమా'న్ని స్థాపించినప్పుడు 'టాల్‌స్టాయి క్షేత్రాన్ని' ప్రారంభించినప్పుడు ఇతర సమయాలలోను కూడ సహచరులను కూర్చుకోవడంలో ఆయన ఈ భావాల్నే అనుసరించాడు. ఆ ఆశ్రమంలోకీ, క్షేత్రంలోకీ వచ్చిన యువతీ యువకులచే ప్రతిజ్ఞలూ, ప్రమాణాలూ చేయించేడు. అహింస, అస్తేయం, బ్రహ్మచర్యం, స్వంతం అనేది లేకుండా చేసుకోవడం, రుచులు పోనాడడం – మొదలైనవాటిని ఆచరించేటట్లు చూచేడు. యువజనులలో సిద్ధాంత, మేధోవికసన కలిగించడం అంటే ఆయన జుగుప్స చూపేరు. స్వేచ్ఛగా ఆలోచించడానికి బదులు మారు మాటాడకుండా చెప్పింది చెయ్యమన్నాడు.

ఆయనను అనుసరించే యువతీ యువకులలో త్యాగదీక్షను, నిస్వార్థతను, ఆదర్శాన్ని పురిగొల్పేదేదో పీటన్నింటా వుంది. దుర్మార్గంతో సాగించే పోరాటంలో బుద్ధిపూర్వకంగా బాధానుభవానికి సిద్ధం కావడంలో ఈ పురాతన భావాలు కనుమ్రుగుపోతున్నాయి. ఆధునిక నాగరికతయెడ గాంధీజీకిగల అసహ్యత, ఆయన తన అనుచరులలో రేకెత్తించదలచిన అసహ్యత, భారతీయులను, ఇతర ప్రజలను పీడిస్తున్న సామ్రాజ్యవాదానికి వ్యతిరేకతగా రూపొందింది. చారిత్రక భౌతికవాద సృష్టికర్తలు తమ "కమ్యూనిస్టు ప్రణాళిక"లో వర్ణించిన పెటీబూర్జువా సోషలిజానికీ, గాంధీజీ హింద్ స్వరాజ్‌కీ చాలవరకు పోలికలు కనిపిస్తాయి.

"పెటీబూర్జువా సోషలిస్టులు ఆధునిక ఉత్పత్తి విధానంలోని అవకతవకలను, వైరుధ్యాలను నిశితంగా విడగొట్టి చూడడంలో సమర్థులు. బూర్జువా అర్థశాస్త్రజ్ఞుల బూటకపు సిద్ధాంతాలను ఎంతో చాకచక్యంగా వీరు విమర్శించి వాటి గుట్టును బయటపెట్టగలరు. యంత్రశక్తివల్ల, పని విభజనవల్ల, కొద్దిమందిచేతుల్లోనే భూమి పెట్టుబడి వున్నందువల్ల, ఆర్థిక సంక్షోభాలవల్ల ఎట్టి అనర్థకాలు కలుగుతాయో వీరు చక్కగా రుజువు చేయగలరు. అంతే కాదు. ఎప్పటికైనా రైతాంగం, పెటీబూర్జువావర్గం శిధిలం కావలసిన వర్గాలేనని కూడ నిరూపించగలరు. శ్రామికవర్గం ఎంత దుర్భరమైన జీవితం గడుపుతూందో, నేటి ఉత్పత్తి విధానంలో ఎన్ని అవకతవకలున్నాయో, పంపకవిధానంలో ఎంత అసమానత్వం వుందో వీరు కండ్లకు కట్టినట్లు చిత్రిస్తారు. పెట్టుబడిదారులు తమ లాభాలకోసం వివిధ దేశాలమధ్య మారణయుద్ధం ఎలా తీసుకువస్తున్నారో, మనిషికీ మనిషికీ మధ్య వుండవలసిన నైతిక సంబంధాలు ఎలా తలక్రిందులవుతాయో, పూర్వజాతులు ఎలా విచ్ఛిన్నమవుతున్నాయో వర్ణిస్తారు."

పీడిత ప్రజల సామ్రాజ్య వ్యతిరేకతకూ, గాంధీజీ ఆధునిక నాగరికతా విమర్శకూ సంబంధంలేదు. ఒకవేపున ఆధునిక నాగరికత మీద నిప్పులు చెరుగుతూనే, ఆనాటి ఆధునిక నాగరికతా కేంద్రాలలో ఒకటైన బ్రిటిషు సామ్రాజ్యానికి గాంధీజీ అత్యంత విశ్వాసపాత్రుడుగా వ్యవహరిస్తూ వచ్చేడు. "భారతదేశంలోని ఇంగ్లీషు

వానికి"-(యంగ్ ఇండియా, అక్టోబరు 1920) అనే లేఖలో ఆయనే ఈ విషయాన్ని యిలా వ్రాసుకున్నారు :

"సామ్రాజ్య శ్రేయస్సుకోసం నాలుగుమార్లు నేను ప్రాణాపాయ స్థితిని తెచ్చుకున్నాను. బోయెరు యుద్ధకాలంలోనే నేనొక అంబులెన్సు దళానికి నాయకత్వం వహించి పనిచేసేను. మా అంబులెన్సు దళం కృషిని జనరల్ బుల్లర్ తన నివేదికలలో పేర్కొన్నాడు. అలాగే నేటాల్‌లో జులూలు తిరుగబడి నప్పుడు, ఒక అంబులెన్సు దళాన్ని నడిపాను. గత యుద్ధం ప్రారంభమైనప్పుడుకూడ ఒక అంబులెన్సు దళాన్ని సమకూర్చేను. దానికోసం పడిన శ్రమఫలితంగా ప్లూరసీ వ్యాధి తీవ్రంగా పట్టుకొంది. యుద్ధం సందర్భంలో ఢిల్లీలో జరిగిన మహాసభలో నేను లార్డు ఛెమ్సుఫర్డుకు ఇచ్చిన వాగ్దానంప్రకారం నా కర్తవ్యాన్ని నిర్వహిస్తూ, సైనికులను చేర్చుకుంటూ ఖేడాజిల్లాలో తిరుగుతూ, ఆదీర్ఘ ప్రయాణాలలో రక్తగ్రహణి తెచ్చుకుని చచ్చిబ్రతికేను. సామ్రాజ్యంలో నా దేశానికి సమాన హోదా సిద్ధించగలదనే విశ్వాసంతోనే ఇవన్నీ చేసేను." (సం. 2, పుట 30-31)

సామ్రాజ్య వాదానికి వ్యతిరేకంగా దేశంలో తిరుగుబాటు భావాలు రగులుకొంటున్న సమయంలోజరిగినవే ఇవన్నీ. ఒక వేపున గాంధీ సామ్రాజ్యవాద యుద్ధాలలో ఫిరంగులకు బలికావడానికై యువకుల్ని రిక్రూట్ చేసి సామ్రాజ్యవాద సేనకు పూనుకొన్నాడు. రెండో వేపున సర్ కర్జన్ వైలీని (బెంగాల్‌లో ఉద్యోగం చేసిన జిల్లా కలెక్టర్) చంపడానికి ప్రయత్నించిన మదన్‌లాల్ ఢింగ్రాను ఇంగ్లండులోకూడ ఎక్కువమంది నిందించలేదుగాని, గాంధీజీ ఆయనను నిరసించేడు. గాంధీజీలోనూ, ఆయన అహింసాసిద్ధాంతంలోనూ వున్న ప్రత్యేక లక్షణమే అది. దేశభక్తుడుగా ఆ పని చేయడానికి తనకు హక్కు వున్నదని ఢింగ్రా పోలీసుకోర్టులో చెప్పాడు :

"ఒక జాతిని ఒకజాతి ఆయుధబలంతో తొక్కిపెట్టి పరిపాలిస్తున్నంత కాలం, ఆ జాతులమధ్య నిరంతరం యుద్ధవాతావరణం వున్నదనే నా అభిప్రాయం. అందుకే నిరాయుధం చేయబడిన జాతికి యుద్ధావకాశాలు తక్కువగా వుంటాయి. నాకు అటు ధనమూలేదు. ఇటు విద్వత్తూలేదు. ఈ దశలో రక్తంతప్ప నామాతృదేశానికి నే నేమియివ్వగలను? ఈవేళ భారతదేశం నేర్చుకో వలసింది 'ఏలా ఆత్మార్పణ చేయాలి'-అనేదే. మనం ఆత్మార్పణచేసి ఆ మార్గం

నేర్చాను. అందుకే నే మరణిస్తున్నా. నా మరణం యితరులకు మార్గ దర్శి అవుతుంది."
(సం. 1, పుట 125)

ఆ రోజుల్లో వలస శాఖకు ఉపమంత్రిగా వున్న కరుడుగట్టిన సామ్రాజ్యవాది విన్‌స్టన్ చర్చిలు కూడా ధింగ్రా ప్రకటనమీద ఇలా వ్యాఖ్యానించేడు: "దేశభక్తి పేరున ఇంతకు ముందెన్నడూ ఇంత ఉదాత్తత వినిపించలేదు." కాని గాంధీజీ అభిప్రాయం వేరు. ఆయన ఇలా వ్రాసేరు :

> "ధింగ్రా చేసిన పనివలనగాని, అలాంటి చర్యలవలనగాని భారతదేశానికి లాభం చేకూరుతుందని ఎవరయినా భావిస్తే అది గొప్పపొరపాటు. ధింగ్రా దేశభక్తుడే. అయినా ఆయనది గుడ్డి దేశాభిమానం. ఆయన తప్పుమార్గంలో ఆత్మార్పణ చేసేడు. దానివలన చెడు ఫలితాలే కలుగుతాయి."

సామ్రాజ్యవాద దోపిడీకీ పీడనకూ వ్యతిరేకంగా అశేష ప్రజాసామాన్యాన్ని ఆయన మేల్కొలిపి సమీకరించేడు. ఆ పోరాటాలలో సాహసోపేతంగా, అనుపమ త్యాగాలు చేసిన వందలాది స్త్రీ పురుషులకు అగ్రశ్రేణిలో నిలిచి వారిని నడిపేడు. ఆ విధంగా భారతదేశంలోని కోట్లకొలది ప్రజల విశ్వాసాన్నీ, అభిమానాన్నీ చూరగొన్నాడు. కాని ఆయనే రెండో వేపున దోపిడీని అంతమొందించడానికి తీవ్ర పోరాటం పనికిరాదన్నారు. సామ్రాజ్యవాద యుద్ధాలకూ, పీడనకూ సాయపడడమే సిసలయిన పంథా అని బోధించడానికి పూనుకొన్నాడు. అహింస పేరుతో ధింగ్రావంటి విప్లవవీరుల్ని నిరసించిన వ్యక్తే రెండో వేపున సామ్రాజ్య యుద్ధానికి యువకుల్ని బలిపశువులుగా తోలడానికేమీ సంకోచించలేదు. ఆయనే అన్నిటికన్న ఎక్కువగా సామ్రాజ్యవాద దోపిడీని వ్యతిరేకించే పేరుతో మానవ నాగరికతలోని ఆధునిక శాస్త్రీయ అభివృద్ధికరమయిన ప్రతిదానినీ నిరసించేరు.

•

3. సహాయ నిరాకరణోద్యమం

ప్రథమ ప్రపంచయుద్ధం చివరిభాగంలో భారత జాతీయ రాజకీయరంగంలో అవతరించిన వ్యక్తి స్వరూపస్వభావాలివి. అనేక విషయాలలో ఆయన తలతిక్కమనిషి అనే అభిప్రాయంవున్నా, గోఖలేవంటి గొప్పగొప్ప జాతీయనాయకులు ఆయనను ఎంతో గౌరవించేవారు. గోఖలేకూ, సర్వెంట్సు ఆఫ్ ఇండియా సొసైటీలోని ఆయన మిత్రులకూ గాంధీయెడ ఎంతో ప్రేమా భక్తి వుండేవనీ, "ఆయనయెడ గల గౌరవం సన్నగిలుతుందేమోనన్న భయంతోనే" ఆయనను సొసైటీలో చేర్చుకోవడం లేదనీ గోఖలే యే అన్నట్లు టెండూల్కర్ వ్రాసేడు. మూడో తరగతి ప్రయాణీకుల కష్టాలను తెలుసుకొనేటందుకు తాను మూడోతరగతి పెట్టెలోనే భారతదేశం అంతా తిరగాలనుకొంటున్నానని గాంధీజీ చెప్పినప్పుడు గోఖలే అదొక విచిత్రమైన అభిప్రాయంగా భావించినట్లు ఆయన వ్రాసేడు.

అయినా గాంధీజీ భారతదేశానికి వచ్చి స్థిరపడ్డ కొద్దిఏళ్ళకే, గొప్ప జాతీయ రాజకీయోద్యమానికి నాయకుడయ్యేడు. అనేక సాంఘిక, తాత్త్వికాభిప్రాయాలలో ఆయనతో ఏకీభవించేవాళ్ళు దేశంలో ఎంతోమంది వుండివుండరు. రాజకీయోద్యమాలలో ఆయనకన్న వయోవృద్ధులూ, సమవయస్కులూ రాజకీయాభిప్రాయాలలోనూ, వ్యక్తిగత జీవితానికి సంబంధించిన అభిప్రాయాలలోనూ ఆయనతో భేదాభిప్రాయం కలిగివున్నారు. కాని ఆయన జాతీయ రాజకీయరంగంలోకి రాగానే వాళ్లు మంత్రముగ్ధుల్లా అయిపోయారు. ఆయన రాజకీయ పలుకుబడి క్రిందకూ, వ్యక్తిగత పలుకుబడిక్రిందకూ

వచ్చేసేరు. ఆయన సలహానూ, మార్గదర్శిత్వాన్నీ స్వీకరించేరు. తెలివి తేటలలోను, మేధాసంపదలోనూ ఆయనను మించినవాళ్ళే ఆయన నాయకత్వం క్రింద పని చేయడానికి సిద్ధపడ్డారు. ఆయన నిర్ణయాలకూ కట్టుబడివుంటామన్నారు.

చూడడానికిది చాలా అద్భుతంగా కనపడొచ్చు. కాని దీనిలో ఆశ్చర్యం ఏమీ లేదు. గాంధీజీ సామాజిక దృక్పథంలో అసాధారణమైన విషయాలూ, మత ఆధ్యాత్మిక భావాలూ కనిపిస్తున్నా, ఆయన రాజకీయాదర్శాలనూ, గమ్యాలనూ సాధించేటందుకై ఎత్తుగడలు ఎంతో అసామాన్యమైనవైనా వానిలో ఒక ప్రత్యేక లక్షణం వుంది. భారతీయ సమాజంలో దినదినాభివృద్ధి పొందుతూ, జాతీయ రాజకీయ జీవితంలో తన పలుకుబడిని స్థిరపరచుకుంటున్న ఒక వర్గం యొక్క ఆశలకూ, ఆశయాలకూ అవి సరిగ్గా సరిపడుతున్నాయి.

ఇక్కడ మనం ఒక విషయాన్ని జ్ఞాపకం చేసుకోవాలి. 19 వ శతాబ్దపు ప్రథమార్ధ భాగంలోనే భారతీయ సమాజంలో ఒకనూతన వర్గం తల ఎత్తుతున్న సూచనలు కనిపించేయి. అభివృద్ధికరమైన సామాజిక సంస్కరణలకొరకు వుద్యమం ప్రారంభమయింది. వివాహ విషయాలలోను, స్త్రీల హక్కులు వారసత్వం మొదలగు విషయాలలోను, సంస్కరణలు కోరుతూ, నూతన సంస్కృతిని అభివృద్ధిపరచేటందుకు అనేకరాష్ట్రాలలో రాజా రామమోహనరాయ్‌వంటివారు పని చేసేరు. ఆవిధంగా బ్రిటిష్‌వాళ్ళరాకకుపూర్వం దేశంలోవున్న మధ్యతరగతి క్రమంగా ఆధునిక బూర్జువావర్గపు లక్షణాలను అలవరచుకొంటూ వుందన్నమాట. బ్రిటిష్ పాలకుల అభిమానాదరాలతో వృద్ధిపొందుతున్న ఈవర్గం బ్రిటిష్‌వాళ్ళ యెడ ఎంతో భక్తి విశ్వాసాలు కలిగి వుండేది. బ్రిటిష్ నాగరికతకు ప్రతిబింబంగా భారతదేశాన్ని వృద్ధి పొందించాలనుకొనేవారు. కాని, బ్రిటిష్‌వాళ్ళు తమ మట్టుకే బూర్జువా రాజకీయ ప్రజాతంత్రం వుండాలిగాని ఇతరత్రా వర్తింపచేయడానికి ఇష్టపడేవారు కాదు. అందుచేత ఈ వర్గంతో బ్రిటిష్‌వాళ్ళకు ఘర్షణ వచ్చింది. తల ఎత్తుతున్న ఈ బూర్జువావర్గపు

ద్వంద్వ స్వభావమే భారత జాతీయ మహాసభ స్థాపకుల "మితవాద రాజకీయాలకు" మూలం.

క్రమంగా ఆ వర్గం తన "మితవాద రాజకీయాలను" అధిగమించింది. బూర్జువా మేధావివర్గం క్రమంగా పెరిగింది. నెమ్మదిగానే అయితేనేం వ్యాపారస్థులూ, పారిశ్రామిక యజమానులూ అయిన బూర్జువావర్గం బలపడింది. భారతదేశాన్ని అధునాతన స్థితికి తెచ్చేటందుకై ఈ రెండు తరగతులవారూ అనేక దశాబ్దాలపాటు కృషిచేసి ఎంతో అనుభవం సంపాదించేరు. జపాన్ చైనాలవంటి ప్రాచ్య దేశాలలో ప్రజాతంత్రోద్యమం తల ఎత్తుతూంది. వీటన్నింటికితోడు 1905 లో రష్యాలో వచ్చిన విప్లవం. ఇవన్నీకూడ "అతివాద రాజకీయాలు" తల ఎత్తడానికి తోడ్పడ్డాయి. గోఖలే, నౌరోజీ మొదలయిన పాత నాయకులకు పోటీగా తిలక్ మొదలయిన కొత్తనాయకులు పుట్టుకొచ్చేరు. తీర్మానాలు చెయ్యడం, రాయబారాలు నడపడం, తదితరములయిన రాజభక్తి పూర్వకమయిన పద్ధతులను అవలంబించడం పారిపాటిగా వుండేది. దానిస్థానే నూతన ఆందోళనారూపం తల ఎత్తింది. ఈ నూతన రూపం ప్రజానీకాన్ని విశేషంగా ఆకర్షించడంతో, ప్రభుత్వాధికారులు తొక్కిళ్లుపడిపోయేరు.

ఈ నూతన ఆందోళనారూపమే లాలా లజపతిరాయ్, బాలగంగాధర తిలక్, బిపిన్ చంద్ర పాల్‌వంటి నూతన నాయకులకు ప్రజలలో విశేష పలుకుబడి నిచ్చింది. వారిలో తిలక్‌కు ఆరేళ్ళ శిక్ష విధింపబడింది. ఆయన ఆధునిక జాతీయోద్యమానికి ప్రథమ వీరుడుగా పరిగణన పొందేడు. ఈ శిక్ష పడడంతో దేశం అంతటా బెంగాల్ విభజనయెడ తీవ్ర వ్యతిరేకత బయలుదేరింది. స్వదేశీ వుద్యమం ప్రారంభమయింది. దేశంయొక్క ఆర్థిక విముక్తికై ప్రారంభమైన మొదటి వుద్యమం అదే. ఈ కొత్త సంచలనం ఫలితంగానే బెంగాల్, పంజాబ్, యు. పి. మొదలయినచోట్ల 'టెర్రరిస్టు' వుద్యమం అని సాధారణంగా చెప్పబడే వుద్యమం తల ఎత్తింది. నిజంచేత దాని

కా పేరు సరియైనదికాదు. బెంగాల్‌లో అనుశీలనసమితి, యుగాంతర సంస్థ, పంజాబులో గదర్‌పార్టీ దీనికి నాయకత్వం వహించేయి.

1906 లో జరిగిన సూరత్ కాంగ్రెసులో కొత్త, పాత ధోరణుల మధ్య ముఖా ముఖీ ఘర్షణ వచ్చింది. జాతీయ కాంగ్రెసు రెండుగా చీలిపోయింది ఒక భాగాన్ని (అతివాదుల్ని) కాంగ్రెసులో నుంచి బయటకు వెళ్ళగొట్టేరు.

ఈ విభేదానికి గల కారణాలు శాశ్వతంగా అలాగే వుండిపోలేదు. మొదటి ప్రపంచయుద్ధంతో వలసదేశాలలో తీవ్రమైన సంచలనం ఏర్పడింది. ఆసియాలోని అనేక దేశాలలో జాతీయ స్వాతంత్ర్యపోరాటాలు తీవ్రమైనాయి. ఈ పరిస్థితులలో మితవాదులు కూడ సూరత్ కాంగ్రెసునాటి భావాలతోనే లేరు. మిత్రరాజ్య నాయకులు అన్ని దేశాల ప్రజలకూ స్వయంనిర్ణయాధికారం వుండాలని ప్రకటించడమూ వలసదేశాల ప్రజలలోనూ, పరాధీన దేశాల ప్రజలలోనూ సామ్రాజ్య వ్యతిరేక భావాలు విజృంభించడమూతో 'మితవాదుల'కీ 'రాజభక్తుల'కీ కూడ ధైర్యం కలిగింది. పదేళ్ళక్రితం అతివాదు లవలంబించిన పద్ధతుల నవలంబిస్తే తాము రాజకీయంగా బలపడగలమనే నమ్మకం వారికి కలిగింది.

పరిస్థితులలో వచ్చిన యీ మార్పుతో రెండు పక్షాల వారి మధ్య సమాధానం ఏర్పడడానికి అవకాశం కలిగింది. విభేదాలు వచ్చిన సూరత్ కాంగ్రెసు తర్వాత పదేళ్ళకు లక్నో కాంగ్రెసులో (1916) ఉభయపక్షాలవారూ ఏకమయ్యేరు. అతివాదులకూ, మితవాదులకూ మధ్య సమాధానం కుదిరింది. రెండో వేపున కాంగ్రెసుకూ ముస్లింలీగుకూ ఒప్పందం కుదిరింది. (కాంగ్రెసు ప్రతిపాదించిన రాజ్యాంగంలో ముస్లిములకు కొన్ని హామీలిస్తూ 1916లో లక్నోలో ఒప్పందం జరిగింది.) ఈ రెండూ దేశమంతటా స్వరాజ్యం (హోమ్‌రూల్) కోసం సాగుతున్న ఉద్యమానికి బాగా ఊతం ఇచ్చేయి. అంతక్రితం రెండు హోమ్‌రూల్ లీగులను తిలక్ ఒకటీ, అనిబిసెంటమ్మ ఒకటీ వేర్వేరుగా నడుపుతుండేవారు. దేశపరిపాలనా

వ్యవస్థలో పెద్దమార్పులను కోరుతూ దేశవ్యాప్తంగా ఒక మహోద్యమాన్ని నిర్మించేందుకు అవి ఈఒప్పందాలను ఉపయోగించుకొన్నాయి.

గాంధీజీ దక్షిణాఫ్రికాలో ఒక అసాధారణమైన ఉద్యమాన్ని నడిపేరు. ఆయన పనులన్నింటిలాగే ఇదికూడ అపహాస్యానికి లోనయింది. 'సెభాష'నీ అనిపించుకొంది. ఆ వుద్యమానుభవాలతో ఆయన భారతదేశం తిరిగి వచ్చేనాటికి దేశంలోని బూర్జువావర్గం యావత్తూ జాతీయ రాజకీయ పోరాట రంగంలోకి ప్రవేశిస్తూంది. స్వరాజ్యం కావాలనే చిన్న నినాదంతో సమైక్య బూర్జువావర్గం దేశాన్నంతనూ సమీకరించడానికి ప్రయత్నిస్తూంది.

అతివాదులు, మితవాదులు, కాంగ్రెసువాదులు, ముస్లిం లీగర్లు, తిలక్ హోంరూల్‌లీగ్‌కు చెందినవారూ, అనిబిసెంటమ్మ హోంరూల్‌లీగ్‌కు చెందినవారూ యావన్మంది రాజకీయవేత్తలూ బూర్జువావర్గమూ దక్షిణాఫ్రికాలో గాంధీజీ కంట్రాక్టు కూలీలను సమీకరించిన విధానాన్నీ, వారి కోరికలలో కొన్నింటినైనా సాధించడాన్నీ ఎంతో హర్షించేరు. కాని వారు ఆయన తాత్వికాభిప్రాయాలనూ, వివిధ పోరాట పద్ధతులనూ ఒప్పుకోలేదు.

వేర్వేరు కోవలకు చెందిన బూర్జువా ప్రజాతంత్ర రాజకీయోద్యమాల వారందరికీ ఆధునిక బూర్జువావర్గ రాజకీయోద్యమమే ఒరవడి. ఆ తాత్వికాభిప్రాయాలే వారికి ఆచరణీయాలు. మితవాద, అతివాద రాజకీయాలంటే వారి దృష్టిలో బ్రిటన్‌లోని టోరీ, లిబరల్ రాజకీయాలవంటివేనని వారిభావం. కాని, గాంధీజీలో ఆధునిక బూర్జువావర్గపు తాత్వికాలోచనగాని, ఆర్థిక దృక్పథంగాని, సామాజిక విజ్ఞానంగాని, రాజకీయదృష్టిగాని కనబడలేదు. ఆయనది క్రైస్తవ మతఛాయలతో కూడివున్న హిందూమతవాద ధోరణి. మతప్రసక్తి లేని రాజకీయాలు కావాలనేవారి ప్రధానాశయానికే ఆయన విరుద్ధంగా కనబడ్డాడు.

అతివాదులకూ – మితవాదులకూ, కాంగ్రెసుకూ – లీగుకూ సమాధానం ఏ వుద్దేశంతో కుదిర్చేరో ఆ ఆశయసాధనకే ఒక

బలీయమైన ప్రజా ఉద్యమాన్ని నడపగల నాయకుడుగా వారాయనను రెండు మూడేళ్ళలోపున అంగీకరించేరు. గాంధియన్ విధానంలోని ప్రధానమైన లక్షణాలను, యుద్ధానంతర కాలంలో ఈ లక్షణాలను జాతీయ రాజకీయ జీవితానికి వర్తింపచేసిన పద్ధతినీ, 1916 లో లక్నోలో ఐక్యత సాధించిన యావత్తు బూర్జువావర్గం యొక్క ప్రయోజనాలకది ఉపయోగించిన పద్ధతినీ అర్థంచేసుకొన్న వారికి ఇది ఆశ్చర్యమనిపించదు.

గాంధీజీకీ ఆనాటి ఇతర నాయకులకూమధ్య ఒక్క తేడావుంది. ఆయన ప్రజలతో, వారి జీవితాలతో, సమస్యలతో, ఆశలు, ఆశయాలతో సంబంధం కలిగివుండేవారు. రాజకీయాలంటే విద్వాంసులైన రాజకీయ వేత్తలమధ్య జరిగే చర్చలుగా ఆయన స్వీకరించలేదు. ప్రజల సమస్యలన్నింటితో సంబంధం పెట్టుకొనే నిస్వార్థ ప్రజాసేవకుల పొత్తుగా ఆయన దానిని భావించేరు. గాంధీ వాదంలోని ఈ ప్రధాన లక్షణం దక్షిణాఫ్రికా పోరాటంలోనే కనబడింది. సాధారణ ప్రజల త్యాగ, నిస్వార్థతలు ఆయనను ఎంత వుత్తేజపరిచాయో పైన వ్రాసేను.

సాధారణ ప్రజలతో సన్నిహిత సంబంధాలు పెట్టుకోవాలనే ప్రబలమైన వాంఛా, ప్రజాసమస్యలను, జీవిత పరిస్థితులను అర్థం చేసుకోవాలనే కోరికా రాజకీయ కార్యక్రమంలో నూతన పద్ధతులను పరిణతి పొందించడంలో గాంధీజీకి తోడ్పడ్డాయి. ఆయన పద్ధతులు 'అతివాదుల' పద్ధతులకూ 'మితవాదుల' పద్ధతులకూ కూడ చాల భిన్నం. ఆయన తన పద్ధతిని ప్రథమ పర్యాయం భారత దేశంలో ఎలా ఆచరణలో పెట్టేరో టెండూల్కర్ వ్రాసేరు.

"జనవరి నెల మధ్యలో తన బంధువులను కలుసుకోడానికి గాంధీ రాజకోట, పోర్‌బందరు వెళ్ళాడు. ఆయన ఎప్పుడూ బీదప్రయాణీకునిలా దుస్తులు వేసుకొని మూడోతరగతి బండిలో ప్రయాణించేవాడు. పొడుగు కోటు మఫ్లరు తీసేసి, ఒక ధోవతి, చొక్కా, చౌకబారు కాశ్మీర్ టోపీ ధరించి ఆయన ప్రయాణం చేస్తున్నాడు.

"మధ్యలో వాధ్వాన్ అనే స్టేషన్‌లో దర్జీపని చేసుకుని బ్రతికే మోతీలాల్ అనే ఒక ప్రజాసేవకుడు గాంధీని కలుసుకొని వీరాంగాంలో వసూలుచేస్తున్న సుంకాల మూలంగా రైలు ప్రయాణీకులకు కలుగుతున్న ఇబ్బందులను చెప్పాడు.

"గాంధీ వున్నట్టుండి 'నువ్వు జైలుకు పోవడానికి సిద్ధమేనా'-అని అడిగేడు. 'మీరు నాయకత్వం వహిస్తే మేము జైలుకు పోవడానికి సిద్ధమే' నని మోతీలాల్ అన్నాడు." (సంపుటం 1, పుట 196)

వెంటనే వీరాంగాం సుంకాల విషయమై గాంధీజీ బొంబాయి ప్రభుత్వంతో ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు జరిపేడు. వెంటనే ఫలితం లేక పోయినా, తర్వాత కొన్నాళ్ళకి వైస్రాయిని కలుసుకొన్నప్పుడు ఈసమస్య పరిష్కారం అయింది. వీరాంగాం సుంకాల వసూళ్ళను నిలిపేసేరు.

దీని తర్వాత మరొక సందర్భం వచ్చింది. దాంట్లో కూడ గాంధీజీ ఈ పద్ధతినే అనుసరించేరు. ఈమారు వ్యవహారం బీహారు లోని చంపారన్ జిల్లాలో నీలిమందు తోటల యజమానులతో వచ్చింది. చంపారన్‌లో వుద్యమం ప్రజావుద్యమంగా సాగింది. వీరాంగాంలోకన్న ఉన్నతస్థాయికి పోయింది. కాని చంపారన్ సమస్య పోరాటంతో గాని పరిష్కారం కాలేదు. గాంధీజీ భారత దేశంలో నడిపిన మొట్టమొదటి ప్రజాపోరాటం అదే.

చంపారన్ పోరాటానికి చాలా ప్రాముఖ్యత వుంది. అది యూరపియన్ తోటల యజమానులతో జరిపిన పోరాటం. రెండోది ప్రజల కోరికపై అది జరిగింది. ఆనాటి మేధావుల్లో శ్రేష్ఠులనదగిన యువకులు కొందరు అందులో పాల్గొన్నారు. తర్వాత వారు గాంధీజీ శిష్యులుగా అతిసన్నిహితులుగా పనిచేసేరు. రాజేంద్రప్రసాద్, మజరుల్‌హక్, జె. వి. కృప్లానీ మొదలైనవారంతా ఆ రోజుల్లో వచ్చినవారే. మూడోది: యూరపియన్ తోటల యజమానులూ వారికి వత్తాసుగా నిలబడ్డ ప్రభుత్వాధికారులు ఎంత బిగువు చూపినా ఆ వుద్యమం విజయవంతంగా ముగిసింది. తర్వాత తర్వాత గాంధీజీ అనేకమార్లు నిర్వహించిన ఆ మాదిరి జాతీయ పోరాటాలకు అది

ఒద్దిక అనవచ్చును. ఈ వుద్యమంలో మధ్యతరగతికీ, పైతరగతికీ చెందిన స్వార్థరహితులైన వ్యక్తులు కొందరు సాధారణ ప్రజలమధ్య వారిలో ఒకరుగా నిలబడ్డారు. కొన్ని నిర్దిష్టమైన కోరికల కోసం ప్రభుత్వానికి వ్యతిరేకంగా వారిని నిలబడేట్లు ఉత్తేజపరిచారు.

1918 ఫిబ్రవరి - మార్చి నెలలలో గాంధీజీ అహమ్మదాబాద్ బట్టల మిల్లు పనివారి సమ్మెలో కలగచేసుకొన్న పద్ధతి చాల ముఖ్యమైనదీ, కొత్తదీను. కార్మికులకూ, పెట్టుబడిదారులకూ మధ్య ఏర్పడిన తగవులో గాంధీజీ తన పోరాట పద్ధతిని వుపయోగించడం ఇదే ఆరంభం. ఆ పోరాటాన్ని ఆయన నడిపిన పద్ధతి క్రమంగా 'గాంధేయ ట్రేడ్ యూనియన్ వ్యవస్థ'కు దారితీసింది. మన జాతీయోద్యమ పరిణామంలో శ్రామికవర్గోద్యమం మీద బూర్జువా నాయకత్వం పరిణతి చెందడంలో దానికి ప్రత్యేక ప్రాముఖ్యత వుంది.

"ఈ సమ్మెను విజయవంతంగా నడపడానికి గాంధీ ఒక కొత్త పద్ధతిని ప్రవేశపెట్టేడు. కొన్ని షరతులను పెట్టేడు: ఎన్నడూ హింసను పూనుకోరాదు. పోటీకూలీలను బాధించకూడదు. ఇతరుల దానధర్మాలమీద ఆధారపడకూడదు. సమ్మె ఎంతకాలం సాగినా గట్టిగా నిలబడాలి. సమ్మెకాలంలో గౌరవప్రదమైన పని ఏదైనా చేసుకుని తిండి సంపాదించుకోవచ్చు...వారు (సమ్మెదారులు) వేల సంఖ్యలో సభలకు వచ్చేవారు. గాంధీ వారికి తమ ప్రతిజ్ఞలను మరువవద్దనీ, శాంతి, ఆత్మాభిమానం కాపాడుకోవాలనీ గుర్తుచేసేవాడు. కార్మికులను నిత్యమూ బజార్లవెంట 'ఏక్ తేక్'-'ప్రతిజ్ఞ నిలబెట్టుకోండి'- అనే బానర్లతో ఊరేగుతుండేవారు.

"పరిస్థితి విషమించసాగింది. ఒకరి ధర్మంమీద తిండి సంపాదించుకొనే హీన స్థితికి మిల్లు పనివారు పోవడానికి గాంధీ అంగీకరించలేదు. కాని వేలాది జనానికి పని కల్పించడం అంత సులభం కాదు. మొదటి రెండు వారాలు కార్మికులు ఎంతో ధైర్యం, గుండె నిబ్బరం కనబరచేరు. వేల సంఖ్యలో సభలు జరిపేవారు. కాని చివరకు వారు జారిపోతారేమో ననిపించింది. రౌడీ చర్యలకు దిగుతారేమో ననీ, ఆ విధంగా వారి ఆశయం విఫలం అవుతుందేమోననీ గాంధి భయపడసాగేడు.

రోజువారీ సభలలో హాజరు క్రమంగా తగ్గుతూంది. వచ్చినవారిలో కూడ నిరుత్సాహం, నిరాశ తాండవించసాగేయి.

"ఈలోపున గాంధీ మధ్య మధ్య మిల్లు యజమానులను కలుసుకొంటున్నాడు. కార్మికులకు న్యాయం కలగ చెయ్యమని అడుగుతున్నాడు. కాని వారు బిర్ర బిగిసి 'మాకూ ఒక మర్యాద వుంది. కార్మికులకూ మాకూ సంబంధం బిడ్డల - తల్లిదండ్రుల సంబంధం. మా మధ్యన పైవారికి సంబంధం ఏమిటి? మధ్య వర్తిత్వం ఏమిటి?'- అంటున్నారు.

"గాంధీ చెప్పినట్లు - ఇరవైరోజులు గడిచేయి. ఆకలీ, మిల్లు యజమానుల మాటలూ తమ పని తాము చేస్తున్నారు. వారిని రక్షించగల దేవుడు లేడనీ, ప్రతిజ్ఞలనేవి బాధ్యత తప్పించుకొనేటందుకు బలహీనులవలంబించే వుపాయా లనీ సైతాను చెవి నిల్లుకట్టుకొని పోరుతూంది.

"మార్చి 12 వ తేదీన ఆనాటి కింకా గాంధీకి దారి దొరకనేలేదు. కార్మికుల సభలో ఒక ఆలోచన తట్టింది. 'మీ ప్రతిజ్ఞలు నిలబెట్టుకొనేటందుకు మనం ఇద్దరం కలిసే మాటాడుదాం' అన్నాడు. అప్రయత్నంగా ఆయననోట ఈ మాటలు వచ్చేసేయి. సమ్మె పరిష్కారంకావడమో, కార్మికులంతా మిల్లులు వదలిపోవడమో జరిగేవరకూ సమ్మెదారులు నిలబడి సమ్మెను కొనసాగించకుంటే నేను తిండి ముట్టనన్నారు.

"గాంధీ ఇల్లా అంటాడని సమ్మెదారులు అనుకోలేదు. వారంతా 'మీరు వద్దు. మేమే ఉపవాసం చేస్తాం మీరు ఉపవాసం చేయడం మహా ఘోరం. మా పొరపాటు మన్నించండి. కొసకంటా మా ప్రతిజ్ఞ నిలబెట్టుకుంటాం'-అన్నారు"
(సంపుటం 1, పుట 269-70, క్రిందిగీతలు నావి.)

గాంధీజీ నిరశనవ్రతానికి పూనుకోవడం ఇదే ప్రథమం కాదు. పోరాటానికి ఉద్యుక్తులయిన ప్రజల వుత్సాహాన్ని అణచడానికై నిరశనవ్రతం చేయడానికి మాత్రం ఇదే ప్రథమం. దీనిలో మరో ప్రత్యేకత కూడా వుంది. అన్ని వర్గాల ప్రజలూ పాల్గొంటున్న వుద్యమంలోగాక, కార్మికవర్గ పోరాటం సందర్భంలో ఈ నిరశనవ్రతం చేయడానికి ఒక ప్రాముఖ్యత వుంది. ఈ ప్రయోగంలో ఆయన పొందే విజయం ఆయన ప్రాతినిధ్యం వహిస్తున్న బూర్జువావర్గానికి అమూల్యమైన పాఠంగా వుపకరిస్తుంది. ప్రజల్ని సమీకరించగల,

తీవ్ర పోరాటాలకు వారు దిగకుండా వారించగల పోరాటపద్ధతి వాళ్ళ కళ్ళపడింది.

వీరాంగాం, చంపారన్, అహమ్మదాబాద్ పోరాటాలు పెద్ద ఎత్తున జరగవలసిన భావి పోరాటాలకు నమూనాలూ, ఒద్దికలూ అనవచ్చును. ఈ మూడు పోరాటాలు ప్రజలలో ఒక్కొక్క తరగతికి చెందినవారి ఒకటో రెండో పాక్షిక కోరికల కోసం నడిపినవే. రెండో వేపున ప్రజానీకం యావత్తూ వాంఛిస్తున్న 'స్వరాజ్య' వాంఛ లక్నోలో అతివాద మితవాద కాంగ్రెసువాదుల్నే గాక కాంగ్రెసునీ, ముస్లింలీగ్‌నీ కూడ ఏకంచేసింది. జాతీయ వాంఛను సాధించేటందుకు కూడా గాంధీజీ తన ప్రత్యేక పద్ధతిని అనుసరించవలసి వచ్చింది.

"గ్రామానికి ఇరవై మంది చొప్పున సైన్యంలో చేరాలి" అనే నినాదంతో గుజరాత్‌లోని ఖేడా జిల్లాలో ఒక పెద్ద ఉద్యమం ప్రారంభించడంతో ఈ ప్రత్యేక పోరాట పద్ధతి మొదలయింది. ఆ రోజుల్లో ఇంగ్లీషువాళ్ళు యుద్ధం కొనసాగించాలంటే లక్షల కొద్ది భారత యువకులు సైనికులుగా చేరవలసిన ఆవశ్యకత ఏర్పడింది. ఆ విషయం పాఠకులకు తెలుసు. వైస్రాయి ఢిల్లీలో ఒక సమావేశం జరిపేడు. దానికి గాంధీజీని ఇతరులతోపాటు ఆహ్వానించేడు. సైనికుల్ని రిక్రూట్ చేయాలనే తీర్మానాన్ని బలపరుస్తూ అక్కడ గాంధీజీ మాట్లాడేరు. హిందూస్థానీ భాషలో ప్రచారోపన్యాసాలు ఇవ్వనీయాలనేది ఒక్కటే ఆయన పెట్టిన షరతు. దానిని వైస్రాయి తక్షణం ఒప్పేసుకొన్నాడు.

సైనికులను రిక్రూట్ చేసే సమస్యమీద గాంధీజీ మంచి తెలివైన బూర్జువా రాజకీయవేత్తలాగ వ్యవహరించేడు. 'దౌర్జన్య రాహిత్యం గురించి' నైతిక పాఠాలు చెప్తున్నా సామ్రాజ్యవాద యుద్ధంలో యువకుల్ని తుపాకి మేతగా రిక్రూట్ చేయడానికి ఆయన కేమాత్రం సంకోచం కలగలేదు. దీనికి ఆయన కోరిన ప్రతి ఫలమల్లా 'స్వరాజ్యం'. స్వరాజ్యం కోసం నడిపే ఉద్యమంలో రిక్రూట్‌మెంటు ఒక భాగమని ఆయన సమర్థించుకొన్నాడు.

"సామ్రాజ్యరక్షణకై జరుగుతున్న యుద్ధంలో పాల్గొనడమే స్వరాజ్య సంపాదనకు సులభమైన మార్గం. సామ్రాజ్యం నశిస్తే, దానితోపాటు మన ఆశలూ అంతరిస్తాయి. మన హక్కుల్ని ఈ వేళే సాధించుకోకుంటే తర్వాత మోసం చేస్తారని కొందరంటున్నారు. సామ్రాజ్య రక్షణకై మనం కూర్చుకొన్న శక్తే, తర్వాత మన హక్కుల్ని సంపాదించి పెడుతుంది." [సం. 1, పుట 280]

గాంధీజీ, తదితర రాజకీయ వేత్తలూ పెట్టుకొన్న ఆశలు ఫలించలేదు. స్వరాజ్యం ఇవ్వడానికి బదులు బ్రిటిష్‌వాళ్ళు జాతీయోద్యమం మీద కొత్తదాడులు ప్రారంభించేరు. జాతీయోద్యమం యొక్క ఆశయాలకు, కోరికలకూ మాంటేగూ - ఛెలమ్స్‌ఫర్డ్ సంస్కరణలు సున్నచుట్టేయి. ఆ సంస్కరణలకు మితవాదులలో మితవాదులు కూడా సంతృప్తి చెందలేదు. దానికితోడు విదేశీ ప్రభుత్వం రౌలట్ బిల్లులను తెచ్చి తనను వ్యతిరేకించేవారందరినీ నేలరాసెయ్యడానికి ఏర్పాట్లుచేసుకొంది. మాంటేగూ-ఛెలమ్స్‌ఫర్డ్ సంస్కరణలకూ, రౌలట్ బిల్లులకూ ప్రజలలో తీవ్ర వ్యతిరేకత చెలరేగింది.

ఈ పరిస్థితులలో గాంధీజీ తన ప్రక్రియను వుపయోగించి అహింసాత్మక పరిధిలో ప్రజలను రాజకీయ పోరాటంలోకి తీసుకురావడానికి వుద్యమించేడు. క్రమక్రమంగా ఎక్కువమంది ప్రజలు తన భావాలకు అంగీకారం వెలిబుచ్చుతున్నా, పెద్దపెద్ద కాంగ్రెసు నాయకులే చాలమంది వ్యతిరేకిస్తారని ఆయన ఎరుగును. అందుచేతనే ఆయన కాంగ్రెసు పేరిట కాకుండా వేరుగా తన బలగాన్ని సమకూర్చుకున్నాడు.

రౌలట్ బిల్లుల్ని గజెట్‌లో ప్రకటించగానే గాంధీజీ తన సత్యాగ్రహాశ్రమంలో ఒక సమావేశాన్నేర్పాటు చేసేడు. అందులో సత్యాగ్రహ ప్రతిజ్ఞను తయారు చేసేడు. వల్లభాయ్ పటేల్, సరోజినీ నాయుడు, బి. జి. హార్నిమన్, ఉమర్ సోబానీ, శంకర్‌లాల్ బాంకర్, అనసూయాబెన్‌లు దానిమీద సంతకాలు పెట్టేరు. "ఈ బిల్లులుగనక చట్టాలు చేయబడితే వానిని ఉపసంహరించుకొనేవరకూ వీటికి కట్టుబడి వుండడానికి సహాయం నిరాకరిస్తాము. ఇక మనం ఏర్పరచబోయే

కమిటీ సహాయ నిరాకరణ చేయదగినవిగా నిర్ణయించు ఇతర చట్టాలకు కూడా సహాయం చేయము......" అని సంతకాలు పెట్టినవారు ప్రతిజ్ఞలు తీసుకొన్నారు. "ఈ పోరాటంలో విశ్వాసం ఉంచి సత్యానికే కట్టుబడి వుంటా"మనీ, "ప్రాణ, విత్తాలకు ఏ విధమైన నష్టమూ కలిగించమ"నీ వారు ప్రతిజ్ఞ తీసుకొన్నారు.

గాంధీజీ బొంబాయిలో సత్యాగ్రహ సభను స్థాపించేరు. ఆ సభవారు సత్యాగ్రహ ప్రతిజ్ఞమీద సంతకాలు సేకరించ పూనుకున్నారు. ఒక్క పదిహేను రోజుల్లో రమారమి 1200 మంది ఆ సభలో చేరేరు. 1919 మార్చి నెలలో ఆ సభ తరఫున ఒక ప్రకటన వెలువడింది. దానిలో యిలా చెప్పబడింది :

> "సత్యాగ్రహ ప్రమాణాన్ని దృష్టిలో పెట్టుకొని కమిటీ సమాలోచించిన మీదట ప్రస్తుతం నిషిద్ధ వాఙ్మయానికి సంబంధించిన చట్టాన్నీ, పత్రికల నమోదుకు సంబంధించిన చట్టాన్నీ శాంతియుతంగా ఉల్లంఘించాలని సలహా ఇస్తూంది."

కమిటీ నిషిద్ధ వాఙ్మయంలోంచి "హింద్ స్వరాజ్", "సర్వోదయ", "సత్యాగ్రహి కథ" మొదలయిన పుస్తకాలను కొన్నిటిని పేర్కొని వాటని చదవమంది.

రౌలట్ బిల్లులను ప్రతిఘటించే కార్యక్రమంలో గాంధీజీ దేశవ్యాపిత హర్తాళ్‌ను సూచించేరు.

> "సత్యాగ్రహం అనేది పారిశుధ్య క్రమంలో ఒక భాగం. మనదొక పవిత్రమైన పోరాటం. ఆ పవిత్రతకు తగినట్లుగా మనం ఆత్మపరిశోధన కార్యంతో దానిని ప్రారంభిస్తే బాగుంటుంది. ఆనాడు భారతదేశంలోని ప్రతినిధులందరూ తమ పనులన్నీ కట్టిపెట్టి, ఉపవసించి, ప్రార్థనలతో గడపాలి. ముసల్మానులు ఒకరోజుకన్న ఎక్కువ కాలం ఉపవాసం వుండలేక పోవచ్చును. అందుచేత ఉపవాస వ్యవధి 24 గంటలే వుండాలి. ఈ మన విజ్ఞప్తిని అన్ని రాష్ట్రాలూ పాటిస్తాయో లేదో చెప్పడం కష్టం. కాని బొంబాయి, మద్రాసు, బీహార్, సింధు రాష్ట్రాలు యీ పిలుపు నందుకుంటాయనే నమ్మకం నాకు గట్టిగా వుంది. ఈ ప్రదేశాలన్నీ తగు విధంగా హర్తాళ్ ఆచరిస్తే చాలును." (అదే పుస్తకం, పుట. 297)

1919 ఏప్రిల్ 6 న హర్తాళ్ జరగాలని నిశ్చయింపబడింది. రౌలట్ బిల్లులకు వ్యతిరేకంగా దేశం ఆ మూలనుంచి ఈ మూలకు

మహోద్యమం ప్రారంభమయింది. అమృతసర్‌లో ప్రజల ఉత్సాహమూ, వుద్యోగుల దుర్మార్గము కూడ పరాకాష్ఠకు పోయేయి. సర్ మైకేల్ ఓడయ్యర్ కసాయి పాలనలో జనరల్ డయ్యర్ మహా ఘాతుకాలు జరిపింది అక్కడే. ఏప్రిల్ 6 న ప్రదర్శనలతో ప్రారంభమై అనేక ఘటనలు వరసగా కొనసాగి జలియన్‌వాలాబాగ్ హత్యలతో పర్యవసితం అయ్యేయి.

ఖిలాఫత్ ఆందోళన గాంధీజీకీ, ఆయన సహాయ నిరాకరణోద్యమానికీ ఎంతో పుష్టి నిచ్చింది. ఏమంటే ఖిలాఫత్ సమస్యను మత సమస్యగానూ, రాజకీయ సమస్యగానూ భావించే ముస్లిం మతస్థులంతా సత్యాగ్రహులుగా తయారయ్యేరు. గాంధీజీ బహు తెలివిగా బ్రిటిష్‌వాళ్ళవలన జరిగిన అపరాధాలలో దానినికూడా చేర్చేడు.

1920 మార్చి 10 వ తేదీన ఆయన ఒక ప్రకటన చేసేడు. దానిలో ఇల్లా వుంది :

"ఖిలాఫత్ నేడొక ప్రధాన సమస్య అయింది...ఇప్పుడీ కోర్కెలను ఆమోదించకపోతే ఏం చెయ్యవచ్చునో ఒక్కమాట చెప్తాను. రహస్యంగా సాగించినా, బహిరంగంగా జరిపించినా యుద్ధం వట్టి అనాగరిక ప్రక్రియ; ఆచరణ యోగ్య మైనదికాదు. అందుచేతనైనా, దానిని వదిలెయ్యవలసిందే. ఏ పరిస్థితులలోనూ అది మంచిదికాదనే విషయాన్ని ప్రతివాళ్ళూ అంగీకరించేటట్లు చేయగలుగుతే, న్యాయంగా మనకు రావలసిన దానిని చాల వేగంగా పొందగలుగుతాం. దౌర్జన్యాన్ని విడిచిపెట్టటానికి ప్రతిజ్ఞ చేసిన దేశంగానీ, వ్యక్తిగానీ అప్రతిహతమైన శక్తిని చూపగలుగుతాడు." (సం. 1, పుట 345)

ప్రజలలో పెద్ద తిరుగుబాటు తేవాలనే ఆదుర్దాతోనే ముస్లింలు పనిచేస్తున్నారు గాని, వారికి దౌర్జన్యరహిత పద్ధతులమీద విశ్వాసం వుండి కాదని గాంధీజీ ఎరుగును. అందుచేత వారు దౌర్జన్యరహిత పంథా ననుసరించితీరాలని పట్టుపట్టలేదు.

"కొరాన్ చెప్పిన విధులు కొన్ని ప్రత్యేకంగా ముస్లిములకున్నాయి. వానిలో హిందువులు కలిస్తే కలియవచ్చు, లేకపోతే లేదు. అందుచేత సహాయ నిరాకరణ, దౌర్జన్యరాహిత్యోద్యమం విఫలం అయితే, న్యాయాన్ని అమలు

జరిపేటందుకు ఇస్లాము మత గ్రంథాలలో చెప్పిన ఇతర పద్ధతు లన్నింటినీ అనుస రించవచ్చును." (సం. 1, పుట 346)

ఈ విధంగా కొంతమంది సత్యాగ్రహులను గాంధీజీ సమ కూర్చుకోగలిగేడు. ఆ రోజుల్లో ప్రజల మనస్సులను కలతపెడుతున్న రౌలట్ బిల్లులు, పంజాబు దౌర్జన్యాల వంటి సజీవ రాజకీయసమ స్యలమీద ఆయన విజయవంతంగా ఆందోళన చేయగలిగేడు; ఖిలా ఫత్ సమస్యమీద ముస్లిం మతస్థులను కలుపుకోగలిగేడు. ఈ పరి స్థితులన్నీ సమకూడడంచేతనే గాంధీజీ తనంత తానుగా 1920 ఆగస్టు 1 వ తేదీన సహాయ నిరాకరణోద్యమానికి పిలుపు నివ్వగలిగేడు. కాంగ్రెసు నిర్ణయం వచ్చేవరకూ వేచివుండ వలసిందని మాలవ్యా పండితుడు మొదలయినవారు చెప్పినప్పుడు ఆయన ఇల్లా సమాధానం ఇచ్చేరు:

"కాంగ్రెసుయెడ నాకున్న భక్తి విశ్వాసాలనుబట్టి దానియొక్క విధానం నా అంతరాత్మకు వ్యతిరేకంగా వుండకపోతే దానిని అసలు జరపవలసివుంటుంది. కాంగ్రెసులో నా అభిప్రాయాన్ని అధిక సంఖ్యాకులు ఆమోదించకపోతే నేను కాంగ్రెసు పేరున నా విధానాన్ని అసలు జరపకపోవచ్చు. ఏదన్నా ఒక విషయంమీద కాంగ్రెసు ఒక నిర్ణయాన్ని చేస్తే, అంతమాత్రంచేత కాంగ్రెసు వాది ఎవ్వరూ దానికి విరుద్ధమైన కార్యాచరణకు పూనుకోరాదని లేదు. అలా చేసినప్పుడు ఆపనివల్ల కలిగే మంచి చెడ్డలకు అతడే బాధ్యుడవుతాడు. కాంగ్రెసు తన అభిప్రాయాలతో ఏకీభవించడంలేదనే తెలివిడితోనే అతడు పనిచేస్తాడు.

"ప్రతి కాంగ్రెసువాదికీ, ప్రతి ప్రజాసంస్థకూ తన స్వంత అభిప్రాయాన్ని ప్రకటించేందుకు, దాని ప్రకారం పనిచేసేటందుకు హక్కు ఉంది. ఒక్కొక్కప్పు డది వారి ధర్మంకూడా. ఆ విధంగా వారు కాంగ్రెసుయొక్క తీర్పులను ముందే వూహించగలగాలి. దేశ సేవకు అదే ఉత్తమమైన విధానం."

(సం. 2, పుట 8)

గాంధీజీ మౌలానా షౌకత్ ఆలీ మొదలయినవారితో కలిసి విస్తారంగా సంచారంచేసేడు. రౌలట్ బిల్లులకు, పంజాబుదురంతా లకు వ్యతిరేకంగానూ ఖిలాఫత్ కొరకూ ప్రజానీకంలో తీవ్ర ప్రచారం చేసేడు. 1920 సెప్టెంబరు 4-9 తేదీల మధ్య కలకత్తాలో జరిగిన కాంగ్రెసు ప్రత్యేక మహాసభలో దీని ఫలితం కనబడింది.

గాంధీజీ చొరవమూలంగా క్రమంగా దౌర్జన్యరహిత సహాయ నిరాకరణోద్యమాన్ని తీవ్రపరచేందుకు కాంగ్రెసు తీర్మానించింది. ఆతీర్మానంలోని కార్య విధానభాగం ఇల్లావుంది :

"పైనచెప్పిన అన్యాయాలు సవరింపబడి స్వరాజ్యం ఏర్పడేవరకు దౌర్జన్యరహిత సహాయనిరాకరణోద్యమాన్ని తీవ్రంచేసే కార్యవిధానాన్ని అంగీకరించడం తప్ప భారత ప్రజలకు మరోదారి లేదని కాంగ్రెసు అభిప్రాయపడుతూంది.

"ఇంతవరకు ప్రజాభిప్రాయాన్ని ప్రతిబింబిస్తూ దానిని రూపొందించుతున్న వర్గాలు దీనిని ప్రారంభించాలి; ఈప్రభుత్వం బిరుదులివ్వడంద్వారాను, పాఠశాలలను నిర్వహించడంద్వారాను, న్యాయస్థానాలను లెజిస్లేటివ్ కౌన్సిళ్ళను నిర్మించడంద్వారాను తన పెత్తనాన్ని పటిష్టమొనర్చుకొంటూండడంవల్ల, ప్రస్తుతం ఉద్యమం ఉన్న పరిస్థితినిబట్టి సాధ్యమైనంత తక్కువ బాధలు అనుభవించడం మంచిదని భావిస్తూండడంవల్ల, యీ ఉద్యమ లక్ష్యాన్ని సాధించవలసినవిధంగా సాధ్యమైనంత తక్కువ త్యాగం చేయమని పిలుపు యివ్వడం మంచిదని భావిస్తూండడంవల్ల - యీ క్రింది కార్యక్రమాన్ని అములుజరపమని కాంగ్రెసు హృదయపూర్వకంగా సలహాయిస్తోంది :

క. బిరుదులను త్యజించాలి. ఆనరరీ వుద్యోగాల్ని, స్థానిక సంస్థలలో నామినేట్ చేయబడిన స్థానాల్ని విడిచిపెట్టాలి;

ఖ. ప్రభుత్వోద్యోగులను సన్మానించడంకోసం జరిపేవైనా, ప్రభుత్వోద్యోగులు ఇచ్చేవైనా అధికారయుతమైనవీ తత్తుల్యమైనవీ అయిన సమావేశాలకు, దర్బార్లకు హాజరుకా నిరాకరించాలి;

గ. వివిధ రాష్ట్రాలలో క్రమ క్రమంగా స్కూళ్ళు, కాలేజీల నుంచి విద్యార్థుల్ని మానిపించెయ్యాలి;

ఘ. లాయర్లూ, ఇతర వ్యవహర్తలూ బ్రిటిష్ కోర్టుల్ని బహిష్కరించాలి. ప్రజల మధ్య తగాయిదాలను పరిష్కరించేటందుకు వారు మధ్యవర్తి పరిష్కార కోర్టులను స్థాపించాలి;

ఙ. సైనికులు, గుమాస్తాలు, పనివారు మెసపొటేమియాలో పనికి రిక్రూట్ కావడానికి నిరాకరించాలి;

చ. సంస్కరణల సభలకు (నూతన సంస్కరణల ప్రకారం ఏర్పడు శాసనసభలు) నిలబడుతున్నవారు తమ అభ్యర్థిత్వాన్ని వుపసంహరించుకోవాలి. కాంగ్రెసు సలహాను కాదని ఎన్నికలలో నిలబడేవారికి వోటర్లు వోట్లు ఇవ్వనిరాకరించాలి.

ఛ. విదేశీ వస్తువుల్ని బహిష్కరించాలి."

(సం. 2, పుట 12-13.)

ఈ తీర్మానాన్ని పరిశీలిస్తే గాంధీజీ తలపెట్టిన కార్యక్రమం లోని ప్రధాన వర్గ స్వభావం, రాజకీయస్వభావం అర్థం అవుతుంది. "ఇంతవరకూ ప్రజాభిప్రాయాన్ని ప్రతిబింబిస్తూ దాన్ని తీర్చి దిద్దుతున్న వర్గాలు"—అంటే బూర్జువా, పెటీ బూర్జువావర్గాలు — ఈ సహాయ నిరాకరణోద్యమాన్ని ప్రారంభించాలని స్పష్టంగా చెప్పబడింది. ఇక ఈ కార్యక్రమంలోని అంశాలు ఉద్యోగివర్గాన్ని చికాకు పరచవచ్చు. చికాకు పుట్టించవచ్చు. వాళ్ళని ఇరుకులో పెట్టవచ్చు. ఇబ్బంది కలిగించవచ్చు. కాని, సామ్రాజ్యవాద పాలనయొక్క ముఖ్యమైన పునాదుల్ని కొంచెంకూడా అవి కదల్చవు. పరిశ్రమలలో పనిచేసే కార్మికుల్ని జనరల్ సమ్మె చేయమనిగాని, రైతుల్ని పన్నుల నిరాకరణ, భూముల స్వాధీనంలాంటి ఉత్తేజకరమైన ప్రజాపోరాటాలు చేయమని గాని ఈ కార్యక్రమంలో కోరలేదు. అలాంటి పోరాటాలవలన భారతీయ పెట్టుబడిదారులకూ, భూస్వాములకూ దెబ్బతగులుతుంది. విదేశపాలకుల ఆర్థిక రాజకీయ పునాదులు కదిలిపోతాయి. 'సైనికులు, గుమాస్తాలు, పనివారు' పనిచేయ నిరాకరించడం 'మెసపొటేమియా' వరకే దీనినిబట్టి జాతీయ్వరహిత సహాయ నిరాకరణోద్యమం సామ్రాజ్యవాద ప్రభుత్వపు పునాదులమీద దెబ్బతీయడానికిగాక, ప్రభుత్వం కాంగ్రెసుతో రాజీకి వచ్చేటందు కవసరమైనంత ఒత్తిడి తీసుకురావడానికే ఉద్దేశించబడిందని స్పష్టమవుతుంది.

పారిశ్రామిక కార్మికుల సమ్మెను రాజకీయ పోరాటంగా వుపయోగించాలనే అభిప్రాయం గురించి గాంధీజీ 1919 ఏప్రిల్ 18 న చెప్పిన మాటలను ఈ సందర్భంలో జ్ఞాపకం చేసుకోవడం ఉప యోగకరం :

"దక్షిణాఫ్రికాలో సత్యాగ్రహ పోరాటం జరుగుతున్నప్పుడు, వేలకొద్దీ భారతీయ కూలీలు పనులు మానేసేరు. అదొక సత్యాగ్రహ సమ్మె. కనక కేవలం విచ్ఛిన్నకమూ, శాంతియుతమూను. ఈ సమ్మె జరుగుతున్నప్పుడు యూరపి యన్ గని కార్మికులు, రైల్వే పనివారు మొదలయినవారు కూడా సమ్మె ప్రకటించేరు. యూరపియన్ సమ్మెదారులతో సహాయోద్యోగం నెరపవలసిందిగా నావద్దకు

రాయబారం వచ్చేరు. నేను సత్యాగ్రహిని. కనక ఆవిధంగా చేయనని చెప్పేసేను. దానికో ఆలోచన కూడా అక్కర్లేదు. అంతే కాదు. యూరపియన్ల సమ్మెలో దౌర్జన్య చర్యలు, ఆయుధ ప్రయోగాలు ప్రాముఖ్యం వహిస్తున్నాయి. వాళ్ళ సమ్మెతోనే మా సమ్మెను కూడా జతకట్టేస్తారనే భయంతో మా సమ్మెను తాత్కాలికంగా నిలుపుదల చేశాను. అప్పటినుంచీ దక్షిణాఫ్రికాలోని యూరపియన్లు సత్యాగ్రహాన్ని గౌరవనీయమైన, యోగ్యమైన వ్యవహారంగా భావించసాగేరు. జనరల్ స్మట్సు దాన్ని "చట్టబద్ధమైన వ్యవహారం" అన్నాడు. ఈలాంటి సమయంలో కూడా నేను చేయగలిగింది అంతే. నా చర్యను దేనినైనాసరే దౌర్జన్య చర్యలను సాగించేటందుకు అనువుగా వుపయోగించుకోనిస్తే నేను సత్యాగ్రహానికే ద్రోహంచేసిన వాడి నవుతాను..."

(సం. 1. పుట 317. క్రింది గీతలు నావి.)

శ్రామికవర్గం రాజకీయ ప్రయోజనాలకై జనరల్ సమ్మెచేసి రాజకీయ పోరాటంలోకి వస్తే, ఉద్యమం తాము పెట్టిన హద్దులలో వుండదని బూర్జువా వర్గానికి సహజంగా వుండే భయంతప్ప, దౌర్జన్యం అంటె కనబరచే వెలపరానికి మరో కారణం లేదు. సామ్రాజ్యవాదుల దురంతపు యుద్ధాలలో మారణహోమం కావడానికై "ఒక్కొక్క గ్రామంనుంచి ఇరవై మంది" తయారు కావాలని పిలుపిచ్చిన గాంధీజీ, సాధారణ ప్రజలు, కార్మికులు, కర్షకులు సంఘటిత రాజకీయశక్తిగా రంగంలోకి వచ్చినప్పుడు ఏవో కొన్ని దౌర్జన్య ఘటనలు జరిగేయంటూ అదిరిపోవడానికి అదే కారణం.

మధ్యతరగతి రైతులూ, బీద రైతులూ, భూమిలేని పేదలూ కోరే కోరికలను – విపరీతమైన వడ్డీలకు ఇచ్చిన అప్పుల్ని రద్దుచేయాలనీ, మక్తాలు బాగా తగ్గించాలనీ, భూస్వాముల భూముల్ని రైతులకు పంచాలనీ మొదలయిన వానిని – తన కార్యక్రమంలో చేర్చడానికి ఆయన పొడుగునా నిరాకరిస్తూనే వచ్చేరు. దానికి కూడా కారణం అదే. 1931 డిసెంబరులో నాగపూరు కాంగ్రెసు చేసిన తీర్మానంలోని అంశమే ఆయన ఈ విషయంలో వెళ్ళగల హద్దూ, వెళ్లిన పరిమితీను :

"దౌర్జన్య రహిత సహాయ నిరాకరణ తీర్మానాన్ని కాంగ్రెసు పునరుద్ఘాటిస్తూంది. ప్రభుత్వంతో బుద్ధిపూర్వకంగా సహకరించడంనుంచి పన్నులు ఇవ్వడానికి నిరాకరించడంవరకూ దౌర్జన్య రహిత సహాయ నిరాకరణ పథకాన్ని మొత్తంగా గాని, కొంతభాగాన్ని కాని భారత జాతీయ కాంగ్రెసో, అఖిల భారత జాతీయ కాంగ్రెసు కమిటీనో నిర్ణయం చేసిన ప్రకారం అసలు జరప బడుతుంది." (సం. 2, పుట 35-36)

ప్రభుత్వానికి పన్నులు ఇవ్వడానికి నిరాకరించేటంత వరకూ మాత్రం గాంధీజీ తన పథకంలోకి చేర్చుకోడానికి సిద్ధంగావున్నాడు. అంతవరకు పెద్దరైతులు, భూస్వాములు కూడా ఆయనవెంట వుండ గలుగుతారు.

కాని, ఆ రోజుల్లో సాధారణ ప్రజ తమ కార్యపరళికి నిషేధాల నంగీకరించే స్థితిలో లేరు. దౌర్జన్యరహితంగా వుండాలనే షరతు వున్నా, తిరుగుబాటుకు పిలుపు యివ్వడంతో రైతులు, చేతిపనుల వారు, కార్మికులు తదితరులు ఎక్కడికక్కడే పీడనకు వ్యతిరేకంగా తిరుగుబాట్లు ప్రారంభించేరు. పారిశ్రామిక కార్మికులూ, తోటల కూలీలూ సమ్మెలు చేసేరు. రైతులలో కూడ చాల తీవ్రమైన అసంతృప్తి బయల్పడ నారంభించింది. ఇవన్నీ గాంధీజీ కూడదనుకొన్న అనేక సంఘటనలకు కారణం అయేయి! వానిని టెంటూల్కర్ ఈ విధంగా వర్ణించేడు :

"కాంగ్రెసు కార్యక్రమాన్ని అసలు జరుపుతున్న చాలమంది కొత్తకార్య కర్తలు ఒక విధమైన మైకంలో వున్నట్లు పని చేసేరు. భయం, నిరుత్సాహం, దిగ్భ్రాంతి పూర్తిగా అస్పృశ్యమైనాయి మారుమూల గ్రామాలలో కూడ ప్రజలు కాంగ్రెసును గురించీ, స్వరాజ్యాన్ని గురించీ, ఖిలాఫతును గురించీ, పంజాబు ఘటనలను గురించీ మాట్లాడుకొంటున్నారు. పల్లెప్రాంతాలలో చాలచోట్ల "ఖిలాఫత్" అనే మాటకు విపరీతమైన అర్థాలు చెప్తున్నారు. "ఖిలాఫ్" అనే ఉర్దూమాటనుంచి అది వచ్చిందని (ఖిలాఫ్ అంటే వ్యతిరేకత అని అర్థం) ప్రజలు అభిప్రాయపడ్డారు. అందుచేత దానిని 'ప్రభుత్వాన్ని వ్యతిరేకించండి'గా అర్థంచేసుకొన్నారు. జాతీయత, మతం, మిస్టిసిజం యివన్నీ కలగాపులగంగా తయారయాయి." (సం. 2, పుట. 46)

మూడు దశాబ్దాలపాటు సత్యాగ్రహోద్యమానికి నాయకత్వం వహించిన గాంధీజీ ఆ పరిస్థితులకు ఉత్సాహపడ లేదు. 'సైతాను ప్రభుత్వం'తో సహాయ నిరాకరణ చేయమని తా నిచ్చిన పిలుపును ప్రజలు ఉత్సాహంతో స్వీకరించినందుకు సంతోషించడానికి బదులు ఆయన ఆందోళన ప్రకటించేడు. "ప్రజానీకం సహాయ నిరాకరణలో పాల్గొనాలంటే దౌర్జన్యరహితమైన, సత్యపూరితమైన వాతావరణం వుండాలి" అన్నాడు.

రౌలట్ చట్టాలకు వ్యతిరేకంగా ఆందోళన జరుగుతున్నప్పుడే ఆయన యీ క్రింది మాటల్లో ఆందోళన వ్యక్తీకరించేడు:

> "నేను ఉపవాసం చేసేను. హిమాలయ పర్వతమంత పొరపాటు చేసేనను కొన్నాను. భగవానుడికీ, మానవుడికీ క్షమార్పణ చెప్పుకుంటున్నాను. ప్రజానీకం జరుపుతున్న సహాయ నిరాకరణాన్నే కాదు- నేను చేస్తున్న సహాయ నిరాకరణను కూడా నిలిపేసేను."

1922 లో చౌరీ-చౌరా ఘటన (యు. పి. లోని చౌరీ చౌరా గ్రామంలో పోలీసులు ప్రజలపై జరిపిన హింసాకాండకు ప్రతీకారంగా ప్రజలు పోలీసు స్టేషన్‌లోని 22 మంది పోలీసుల్ని చంపివేశారు) జరిగినాక – దాని నాయన "మహాపమానం" అనుకొన్నాడు – తాను తయ్యారీలుచేసి ప్రారంభించిన విస్తృత సహాయ నిరాకరణోద్యమం తన చేతుల్లో వుండదని గ్రహించేడు. ఇక సహాయ నిరాకరణోద్యమాన్ని నిలిపివేయడానికై నిర్ధారణ చేసుకొన్నాడు.

చౌరీ – చౌరా ఒక్కటే కాదు. దానికి ముందు మలబారులో తిరుగుబాటు వచ్చింది. దానినే మోప్లా తిరుగుబాటు అంటారు. బ్రిటిష్ ప్రభుత్వంతో సహాయ నిరాకరణ చేయమంటూ గాంధీజీ యిచ్చిన పిలుపుతోబాటు రైతుల భూస్వామ్య వ్యతిరేక వాంఛలు కూడా జతపరచబడ్డాయి. ఫలితంగా మలబారులోని పీడిత రైతాంగం వేల సంఖ్యలో తిరుగుబాటు చేసింది. దేశంలోని ఇతర ప్రాంతాలలో కూడా గాంధీజీ ఆదేశాన్ననుసరించి వేలకొలది యువకులు స్కూళ్ళు,

కాలేజీలు, కోర్టులు మానేసేరు. సహాయ నిరాకరణ సందేశాన్ని వ్యాపింపచేయ బూనుకున్నారు. వారు రైతాంగంవద్దకు వెళ్ళి శిస్తులు తగ్గాలనీ, విపరీతంగా వున్న పన్నులభారం తగ్గాలనీ వారి వాంఛలకు వ్యాఖ్యానం ఇచ్చేరు. "ప్రజాభిప్రాయాన్ని ప్రతిబింబిస్తూ దాన్ని తీర్చి దిద్దుతున్న వర్గాలు ప్రారంభించవలసిన" ఆ వుద్యమం ఆ వర్గాలు గీసిన హద్దుల్ని దాటిపోయి, నిజమైన జాతీయోద్యమంగా పరిణతి పొందుతూంది.

అంతేకాదు. రైతువర్గం ఒకమారు వుద్యమంలోకి వచ్చేక తన నిర్మాణ పోరాటరూపాల్ని తానే నిర్ణయించుకొంటుంది. మలబారు తిరుగుబాటులో ఇది చాలస్పష్టంగా కనిపించింది. భూస్వాముల రికార్డులు తగులబెట్టడం, రిజిస్ట్రారు ఆఫీసులను తగుల బెట్టడం, ప్రభుత్వ కార్యాలయాలమీద దాడిచేయడం, పోలీసుల తుపాకులు లాక్కోవడం, ప్రజాకోర్టులు ప్రారంభించడం, ప్రభుత్వ ఖజానాల లోని ధనాన్నీ, భూస్వాముల గాదెల్లోని ధాన్యాన్నీ పంచుకోడం - రైతాంగం తిరుగుబాటు చేసినప్పుడు కనిపించే పోరాట రూపాలన్నీ అక్కడ కనబడ్డాయి.

ప్రభుత్వ యంత్రంతో తలపడినప్పుడు రైతాంగం గాంధీజీ విధించిన దౌర్జన్యరహిత నిబంధనలకు కట్టుబడివుండదని చౌరీచౌరా ఉదంతం చూపింది.

అందుకే గాంధీజీ యిల్లా అన్నారు: "మద్రాసు (మలబారు) హెచ్చరిక నిచ్చింది. కాని నేను ఖాతరు చేయలేదు. భగవంతుడు చౌరీ - చౌరా ద్వారా స్పష్టంగా చెప్పేసేడు." చౌరీ - చౌరాలో పోలీసులు ప్రజల నెంతో రెచ్చగొట్టేరని ఆయన ఎరుగును. అందుకే జనం ఠాణా తగులబెట్టేసి పోలీసుల్ని చంపేసేరు. పోలీసుల దౌర్జన్యాలకు ప్రతిక్రియగా చేసినాకాని, ప్రజల ఈ దౌర్జన్యాన్ని గాంధీజీ క్షమించడానికి తయారుగా లేడు. రైతులను కార్యరంగంలోకి తెస్తే

వారికీ, ప్రభుత్వ యంత్రానికీ మధ్య అటువంటి ఘర్షణలు తప్పవని ఆయన గ్రహించేరు అనుకోడానికే అది భయంకరంగా అనిపించింది. ఆ వుద్యమాన్ని కొనసాగించడమంటే "ప్రతిజ్ఞను భగ్న మొనర్చడమూ భగవంతునియెడ అపరాధం చేయడమూ"నని తలచేరు. అందుచేత సహాయ నిరాకరణోద్యమాన్ని నిలిపివేయడానికి నిర్ణయించేడు.

4. మొదటి చీలిక

సహాయ నిరాకరణోద్యమ సందర్భంలో ఎక్కడో ఏదో చిన్న సంఘటన జరిగితే గాంధీజీ ఇంత కంగారు పడడం ఎందుకో ఆయన సహచరులకూ, అనుచరులకూ చాలమందికి అర్థం కాలేదు. ఆయన వుద్యమాన్ని ఆపేయడానికి నిశ్చయించగానే వారంతా ఏమనుకున్నారో టెండూల్కర్ ఇల్లా వర్ణించేడు :

> "ఉద్యమాన్ని హఠాత్తుగా ఆపడంతో అంతా అదిరిపడ్డారు. బార్డోలీ నిర్ణయం జైళ్ళలోనేవున్న చాలామంది కాంగ్రెసు నాయకులకు ఆందోళన కలిగించింది. కార్యకర్తలంతా కోపపరవశులయ్యేరు. గాంధీని అందరూ వ్యతిరేకించేరు. ఆయన తీసుకొన్న దృక్పథానికి అసమ్మతి తెలుపుతూ మోతీలాల్ నెహ్రూ, లజపతిరాయ్ మొదలయినవారు జైళ్ళనుంచి కోపోద్రేకంతో జాబులు పంపించేరు. ఎక్కడో కన్యాకుమారి అగ్రంవద్దవున్న ఒక వూళ్లో దౌర్జన్యం జరిగితే హిమాలయాలవద్దనున్న ఒక పట్టణాన్ని శిక్షించడం ఏమి సబబు? అని మోతీలాల్ నెహ్రూ ప్రశ్నించేరు. చౌరీ-చౌరానూ, గోరఖ్‌పూర్‌ను ఎడంగా పెట్టి వ్యష్టిగానూ, సమిష్టిగానూ సహాయ నిరాకరణోద్యమాన్ని సాగించనున్నారు."
> (సం. 2, పుట 117)

రౌలట్ బిల్లులకు వ్యతిరేకంగాను, ఖిలాఫత్ ఆందోళన సమయంలోను గాంధీజీ కాంగ్రెసులో తీసుకువచ్చిన ఐక్యత మొట్టమొదటి పర్యాయం పైవిధంగా బ్రద్దలయింది ఆయన ఇటు మితవాదుల్నీ, అటు అతివాదుల్నీకూడ దౌర్జన్యరహిత సహాయ నిరాకరణోద్యమం ద్వారా ఐక్యపరచేరు. దౌర్జన్యరాహిత్యానికి ఆయన ఇస్తున్న ప్రాముఖ్యత మితవాదుల్ని సంతృప్తిపరచింది. సామ్రాజ్యవాదానికి వ్యతిరేకంగా ప్రజానీకాన్ని పోరాటానికి ఆహ్వానించడం అతివాదులకు

సంతృప్తి కలిగించింది. అయినా, ప్రజల పోరాటచర్యలమొహ గాంధీజీకి గల బెదురూ, సహాయ నిరాకరణోద్యమాన్ని నిలిపెయ్యడానికి ఆయన చూపిన ఆతురత వల్ల ఇదివరకు కాంగ్రెసువాదుల మధ్య విభేదాలకు కారణమైన సమస్యలన్నీ తిరిగి బయటపడ్డాయి.

జాతీయవాంఛను సాధించేందుకు అనుసరించవలసిన విధానం ఏమిటి? బ్రిటిష్‌వాళ్ళతో శాంతియుతమైన చర్చలు జరపడమా? లేక వాళ్ళకు వ్యతిరేకంగా పోరాటం నడపడమా? లేక ప్రభుత్వానికి వ్యతిరేకంగా పట్టుదలగా పోరాటాలు నడిపేటందుకు ప్రజల్ని సమీకరించడమా? లేకుంటే అంతకంత ఎక్కువగా సంస్కరణలను సాధించేటందుకు చట్టబద్ధ కార్యక్రమంమీద అధారపడడమా? గతంలో ఈ సమస్యలే అతివాదులకూ మితవాదులకూ మధ్య విభేదాల్ని తెచ్చిపెట్టేయి. నేడవే మరోరూపంలో ప్రత్యక్షమైనాయి.

సహాయ నిరాకరణోద్యమాన్ని నిలిపివేసినందుకు గాంధీజీకి అసమ్మతి తెలిపిన మోతీలాల్ నెహ్రూ, లజపతిరాయ్ మొదలయిన వారంతా సామ్రాజ్యవాదానికి వ్యతిరేకంగా గట్టిగా పోరాడాలనే వాళ్ళు కాదు. వారిలో మోతీలాల్ నెహ్రూవంటి కొందరు గతంలో మితవాదుల్లోని వాళ్ళే. బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యవాదులకు వ్యతిరేకంగా ప్రజల్ని సమీకరించడంలో గాంధీజీ అనుసరిస్తున్న పద్ధతివలన సామ్రాజ్య వాదులమీద గట్టి వొత్తిడి తేవచ్చునని గ్రహించి వారు ఆయన నాయకత్వాన్ని అంగీకరించేరు. ఆ ఒత్తిడి ఫలితంగా సామ్రాజ్యవాదులు కాంగ్రెసుతో రాయబారాలు జరపవలసివస్తుందనీ, గాంధీజీ నాయకత్వాన ప్రారంభమయ్యే ప్రజోద్యమాలను తెలివిగా వుపయోగించుకొని అంతకంత ఎక్కువగా రాజ్యాంగ సంస్కరణలను సాధించవచ్చుననీ వారు ఆశించేరు. అందుచేతనే ఎక్కడో ప్రజలు దౌర్జన్య చర్యలకు దిగేరనే విషయమై వారట్టే బాధపడ లేదు. అల్లాంటివి జరక్కమానవు. కాంగ్రెసు దీనిక బాధ్యత తీసుకోదు. తీసుకోకూడదు. తమ వర్గము పెట్టుకొన్న హద్దుల్నే ఈ వుద్య

మం దాటిపోతుందనే భయం గాంధీజీకిమల్లే వీరికి లేదు. అందుకే ఆయన నిర్ణయం వారికెంత కోపం కలిగించింది.

సరే, సహాయ నిరాకరణోద్యమాన్ని నిలపడమనేది రూఢి అయిపోయింది. ఇంకేం చేయాలి? అనే ప్రశ్న వారిని పట్టుకొంది. ప్రజలు క్రమంగా అహింసా సూత్రాన్ని ఆకళింపు చేసుకొంటారనీ గాంధీజీ తలపెట్టినమాదిరి పోరాటాన్ని కాంగ్రెసు నడిపేటందుకు అవకాశాలు లభించగలవనీ కొందరు చెప్పూవచ్చారు ఆపాటి ఓర్పు వీరికి లేదు బ్రిటిష్‌వాళ్లు కాంగ్రెసుతో రాజీకి దిగేటట్లు అహింసాయుత సహాయ నిరాకరణ చేయగలదనేవారు ఈ పద్ధతిని స్వీకరించేరు. అటువంటప్పుడు సహాయ నిరాకరణోద్యమాన్ని నిలుపు చేయాలని కాంగ్రెసుకూడా నిర్ణయించవలసి వస్తే మరో కొత్త ఎత్తుగడను వెతుక్కోవడం అవసరమని వారు భావించేరు.

కొత్త ఎత్తుగడలను వెతకడంలో వారికి కొత్త శాసన సమితులు (Legislative Councils) కనబడ్డాయి. వానిని బహిష్కరించడం కాక, వుపయోగించుకోవాలని తలచేరు. అహింసాయుత సహాయ నిరాకరణోద్యమంలో శాసన సమితుల్ని బహిష్కరించడంకూడ ఒక కార్యక్రమంగా ఉన్నంతకాలం వానిని బహిష్కరించడంలో అర్థం వుంది. అంతేగాని సహాయ నిరాకరణ ప్రసక్తే లేనప్పుడు శాసన సమితుల్ని బహిష్కరించ నవసరంలేదని వారు వాదించేరు. వారీ అభిప్రాయాలను బహిరంగంగా ప్రకటించడంతోనే సంతృప్తి పడలేదు. ఈ కార్యక్రమాన్ని నిర్వహించేటందుకు స్వరాజ్య పార్టీని నిర్మించేరు కూడా. అయితే కాంగ్రెస్‌వారుల్లో కొద్దిమందే ఈ పంథా తొక్కేరు. 1922లో గయలో జరిగిన కాంగ్రెస్ మహాసభ 1740-890 వోట్లతో శాసన సమితులలో ప్రవేశించే కార్యక్రమాన్ని త్రోసిపుచ్చింది.

కాంగ్రెసువాదులలో పోరాట వ్యగ్రతవున్నదని చెప్పడానికిదొక వుదాహరణ. స్వరాజ్య పార్టీవారి సంఖ్య ఎక్కువ గాకపోయినా

కాంగ్రెసులో వారికి గల పలుకుబడి తక్కువేమీ కాదు. కాంగ్రెసు వాదులలో మంచి పేరు ప్రఖ్యాతులుగల అగ్రశ్రేణినాయకులు కొందరు వారితో వున్నారు. శాసనసమితులలో ప్రవేశించరాదనేగాని, మరో కార్యవిధానం కాంగ్రెసుకు లేదు. ఈ రెండు కారణాలచేత స్వరాజ్య పార్టీవారికి కాంగ్రెసులో మంచి పలుకుబడి వుంది.

స్వరాజ్య పార్టీవారికీ 'నో ఛేంజర్ల' కూ మధ్య (మార్పు అక్కర్లేదనేవారు నో ఛేంజర్లు) వివాదం ప్రారంభమైనప్పుడు గాంధీజీ జైలులో వున్నారు (సహాయ నిరాకరణోద్యమాన్ని నిలిపివేసిన తర్వాత ఆయనను జైలులో పెట్టేరు.) ఆయన విడుదలయి వచ్చేసరికి కాంగ్రెసు రెండుగా చీలిపోయి వుంది. రెండు పోటీ సంస్థలుగా అది బ్రద్దలుకావడానికి సిద్ధంగా వుంది. ఆ పేచీలను చల్లార్చి కాంగ్రెసు లోని రెండు పక్షాలవారినీ ఏకం చేయడానికి గాంధీజీ పూనుకొన్నారు. పరిస్థితులన్నీ పరిశీలించేరు. శాసన సమితులకు వెళ్ళేది ఖాయమేనన్న సంగతి పసికట్టేరు. అటువంటి సమస్యమీద కాంగ్రెసు నాయకత్వంలో వచ్చిన చీలికను అధిక సంఖ్యాకుల వోటుబలంతో సర్దుబాటు చేయడం సాధ్యంకాదని ఆయ నెరుగును.

> "శాసన సమితిలో ప్రవేశించడం ఖాయం. ఈ దశలో చేయవలసిందేమిటి? స్వరాజ్య పార్టీవారి విధానాలను సహాయ నిరాకరణవాదులు వ్యతిరేకించాలా? లేక తటస్థంగా వుంటూ తమ వరకు వీలయినచోట్ల వారికి సాయపడుతుండాలా?...స్వరాజ్య పార్టీవారి కార్యక్రమం బాగాకొనసాగి, దేశానికి లాభకరం అయేటట్లయితే, నిజంగానే నమ్మకంలేని నాబోటిగాళ్ళు ఆ ప్రత్యక్ష ప్రమాణం చూసి తమ తప్పు తెలుసుకుంటారు. స్వరాజ్య పార్టీవారుకూడా దేశభక్తులు. అనుభవంద్వారా తాముచేసినది తప్పని వారు తెలుసుకొన్న వెంటనే సర్దుకొంటారు. అందుచేత, నేను వారిమార్గానికి అడ్డురాను. నాకు నమ్మకంలేని పనులకు నేను సహాయపడలేక పోయినా స్వరాజ్య పార్టీవారు శాసన సమితులలో ప్రవేశించడానికి వ్యతిరేకంగా ప్రచారం చెయ్యను." (సం. 2, పుట 172)

స్వరాజ్యపార్టీ వారిని గాంధీజీ ఆశీర్వదించిన పద్ధతి యిది. ఆయన అనుచరవర్గంలోని రాజగోపాలచారి, వల్లభ్‌భాయ్ పటేల్, రాజేంద్రప్రసాద్ మొదలయిన 'నో ఛేంజర్ల' వాంఛ మరొక విధంగా

వుంది. కనక, వారితో ఆయన ఎంతో ఓర్పుగా వాదించవలసి వచ్చింది. స్వరాజ్యపార్టీ వారి విధానాలను ఎప్పుడూ వ్యతిరేకించడం ద్వారానే 'నో ఛేంజర్లు' ఎత్తుగడలలోని గొప్పతనం నిరూపితం కాగల దనీ, శాసనసభల బయట ఒక క్రమపద్ధతిలో, నిరంతరాయంగా పని సాగించి వాని గొప్పతనాన్ని నిరూపించుకోవాలనీ ఆయన చెప్పేరు. స్వరాజ్య పార్టీవారు శాసన సమితుల కార్యకలాపాలలో మునిగి తేలుతుంటారనీ, అందువలన స్వాతంత్ర్య పోరాటంలో పెద్ద విజయా లేవీ కలుగబోవనీ ఆయన చెప్పేరు. ప్రజలలో కష్టపడి పనిచెయ్యడం వలననే విజయం లభిస్తుందన్నారు. దేశాన్ని రాబోయే పోరాటాలకు సంసిద్ధం చెయ్యాలన్నారు. ప్రజలను సంఘటిత పరచడానికి పూను కొమ్మనీ, అలా చేసినప్పుడే జాతీయవాంఛ నెరవేరుతుందనీ చెప్పేరు.

ఎంతో చాకచక్యంగా గాంధీజీ యీవిధంగాఒప్పించి, స్వరాజ్య పార్టీని కాంగ్రెసులో భాగంగా గుర్తింపబడేటట్లు చేసేడు. అంతేకాదు. కాంగ్రెసు తన రాజకీయ కార్యక్రమానికి కేంద్రంగా చేసుకొనేటట్లు చేయగలిగేడు. రెండో వేపున స్వరాజ్యపార్టీవారు ఖద్దరును ప్రచారం లోకి తెచ్చేటట్లూ, అస్పృశ్యతను నిర్మూలించేటట్లూ, హిందీని ప్రచారం చేసేటట్లూ ఒప్పించగలిగేడు. ఈకార్యక్రమాలలో పాల్గొ నడం ఒక బాధ్యతగా వారిచేత ఒప్పింపచేసేడు.

"నోఛేంజర్లనుంచి ఏవిధమైన ఆటంకమూ లేకుండా స్వరాజ్య పార్టీవారు తమ కార్యవిధానాలను కొనసాగించుకొనే అవకాశం కలిగించడంవలన దేశానికి ఎంతో మేలున్నదనే అభిప్రాయానికి నేను వచ్చేను. తమ కిష్టంలేకపోతే నోఛేంజర్లు ఆ కార్యవిధానాలలో పాల్గోకుండా వుండొచ్చు. స్వరాజ్య పార్టీ వారి లాగనే వారు తమ నిర్మాణ కార్యక్రమాన్ని అనుసరించడం అవసరం. వారికా స్వేచ్ఛకూడావుంది. వ్యక్తిగత సహాయ నిరాకరణ విధానాన్ని అనుస రించే స్వాతంత్ర్యం వారికుంది. కాని, కాంగ్రెసు ఆ కార్యక్రమాన్ని నిలిపి వేయడంవలన సహాయనిరాకరణ వాదులను కాంగ్రెసు బలపరచజాలదు. వత్తాసు నివ్వజాలదు. వారు తమ ఆత్మబలంతోనే పని చెయ్యాలి. అది వారికో పరీక్ష..."

(సం. 2, పుట 220)

తర్వాత కొన్ని సంవత్సరాలపాటు గాంధీజీ, ఆయన సహచరు లయిన 'నో ఛేంజర్లూ' తమ దృష్టిని నిర్మాణ కార్యక్రమంమీదనే కేంద్రీకరించి గట్టిగా పనిచేసేరు. ఈ కార్యక్రమాన్ని కొనసాగించే క్రమంలో గాంధీజీ అఖిలభారత ఖాదీబోర్డును ఏర్పరచేరు. ఆ కార్య క్రమాన్ని ప్రచారం చేయడంకోరకే ఆయన దేశం అంతటా పర్యటించేరు. వెళ్ళిన చోటల్లా ఆయన ఖాదీ కార్యక్రమాన్ని ప్రచారంచేసేరు. అస్పృశ్యతను వ్యతిరేకించేరు. హిందీని దేశభాషగా ప్రజలు స్వీక రించేటట్లు ప్రోత్సహించేరు.

నిర్మాణ కార్యక్రమాన్ని ప్రచారం చేయడానికై ఆయనమూల మూలలకంటా వెళ్ళిన పద్ధతిలో ప్రజల నాకర్షించే లక్షణాలూ ఉన్నాయి: ప్రజలు సామ్రాజ్యవాద వ్యతిరేక రాజకీయ పోరాటంపట్ల ఆసక్తి చూపకుండా చేసే లక్షణాలూ వున్నాయి.

వీటిలో చాల ముఖ్యమైన దొకటుంది. రాజకీయ సమస్యలను గాంధీజీ ఎన్నడోగాని ఈపంచారంలో తడవలేదు. 1922 లో ఆయన తన వుపన్యాసాలన్నింటా పంజాబు దురంతాలను గురించి, రౌలట్ బిల్లులను గురించి, ఖిలాఫతు వుద్యమాన్ని గురించి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వానికి వ్యతిరేకంగా తరచు పేర్కొనేవాడు. 1924-'28 లో ఆయన ఇచ్చిన వుపన్యాసాలనూ వానినీ పోల్చి చూడండి. ఈ వుపన్యాసాలన్నీ సామాజిక సమస్యల, ఆత్మవిజ్ఞాన (Spiritual) సమస్యల మీదనే ఉండేవి. వారు అనుభవిస్తున్న రాజకీయ ఆర్థిక వ్యవస్థమీద గాక, కొన్ని సామాజిక దురన్యాయాలకు వ్యతిరేకంగానూ, కొన్ని ఆత్మపరినిష్ఠితములయిన విలువల కోసమూ ప్రజలను ఆయన హెచ్చరించేడు.

రెండవ విషయం: సామ్రాజ్యవాదానికి, భూస్వామ్య విధానానికి, ఇతర విధాలయిన పీడనకు వ్యతిరేకంగా ప్రజలనాయన ఉత్తేజ పరచకపోయినా, ప్రజల దీనదశను ఆయన వర్ణించేడు. సామాజిక అసమానతలను గురించి మాట్లాడేడు. వానిని సవరించవలసిన ఆవశ్యకతను గురించి చెప్పేడు. అన్ని తరగతుల ప్రజల సమస్యలనూ పరిశీ

లించేరు. వారి దుర్భర పరిస్థితులను వర్ణించేరు. వారి బాధలను నివారించాలని తన సభికులను హెచ్చరించేరు. ఈ విధంగా ఆయన పీడిత తాడిత ప్రజలందరినీ, అన్ని తరగతులవారినీ ఆకర్షించేరు.

ఉదాహరణకు ఆయన దేవదాసీలతో మాట్లాడిన తీరు తీసుకోండి. "నేను మిమ్మల్ని నాతో తీసుకుపోతా. తిండి, బట్ట ఇప్పిస్తా. చదువు చెప్పిస్తా. మంచి పరిసరాలలో వుంచుతా. ఈ అవమానకరమైన బ్రతుకు వదలి నాతో వస్తారా?" అని ఆయన అడిగేరు. వాళ్ళు "అలాగే"నన్నారు. ఈ విషయాన్ని ఆయన తన ఉపన్యాసంలో పేర్కొని, తన హృదయావేదన సంతనూ యిలా వెలిబుచ్చారు:

"వారితో మాట్లాడి, ఆ విషయాన్ని సాకల్యంగా అర్థంచేసుకొన్నాక నా మనస్సు చిన్నపిల్లలను అవినీతి కార్యాలలో ప్రవేశపెట్టే దురాచారంమీద రగిలిపోయింది. వారిని 'దేవదాసీ'లని పిలవడం మనం పేరుతో దేవుణ్ణి అవమానించడమే..." (సం. 2, పుట 371)

మునిసిపల్ సమస్యలనుగురించి ప్రశ్నించిన బెంగుళూరు పౌరులకు (టాక్స్ పేయర్లు) ఆయన యిచ్చిన సమాధానం వినండి:

"నిర్బంధ ప్రాథమిక విద్య నిక్కడ ప్రవేశపెట్టినందుకు నాకు చాల సంతోషంగా వుంది. మీ పట్టణంలో విశాలమైన రోడ్లు, అద్భుతమైన దీపాలు, అందమైన పార్కులు చాల బాగున్నాయి. మీరిచ్చిన సన్మానపత్రం చూస్తే ఇక్కడున్న మధ్యతరగతులవారూ, పైతరగతులవారూ చాల సుఖపడుతున్నారని భావిస్తున్నాను. అయితే ఈ నగరంలో బీదవాళ్ళంటూ వున్నారా? ఉంటే వారు పరిశుభ్రంగా, ఆరోగ్యంగా జీవించడానికై మీరు చేస్తున్న పనేమిటి? వారి కష్టాలలో, దుఃఖాలలో మీరు భాగం పంచుకుంటున్నారా? వారు తమ పాకీదొడ్లను శుభ్రంగా వుంచుకొనేటట్లు సాయపడుతున్నారా? బీద తరగతుల వారి పిల్లలకు, ముదుసలులకు, రోగిష్టులకు చవుకగా పాలు లభించేటట్లు తోడ్పడుతున్నారా? మీ వర్తకులు కల్తీలేని శుభ్రమైన ఆహారపదార్థాలు అమ్ముతున్నారా?...ఇంకా చాలా ప్రశ్నలున్నాయి. వాటన్నింటికీ సంతృప్తికరంగా సమాధానం ఇవ్వగలిగితే నేను చాలా సంతోషిస్తాను. ఇవ్వలేకపోతే ఈ సమస్యలను గురించి శ్రద్ధమాపమని కోరుతాను..." (సం. 2, పుట 363-64)

మూడోది: మరొకటికూడా వుంది. కష్టజీవులయిన ప్రజల తరఫున, వారికి అర్థం అయ్యే భాషలో ఆయన మాట్లాడుతున్నా,

ఈనాడున్న సాంఘిక వ్యవస్థకు వ్యతిరేకంగా ప్రజలను సమీకరించే ఏ పనినీ ఆయన ఒప్పుకోడు. 1927 లో సక్లత్వాలా (బ్రిటిష్ కమ్యూనిస్టుపార్టీ నాయకుల్లో ఒకరు; భారతీయుడు) ఇండియాకు వచ్చినప్పుడు ఆయనతో సంభాషించేడు. ఆ సమయంలో సక్లత్వాలా కాయన ఇచ్చిన సమాధానాలు గాంధీ స్వభావాన్ని తెలుపుతాయి. "కా మేడ్ సక్లత్వాలా మనస్ఫూర్తిగా మాట్లాడేడు. ఆయన విశ్వాసం స్వచ్ఛమైనది. ఆయనకు బీదలంటే వున్న అభిమానం నిరుపమానం"- అని ఆయన ఒప్పుకొన్నారు. కాని ప్రక్కనే ఈ మాటలన్నారు: "అయినా కామ్రేడ్ సక్లత్వాలా వాస్తవిక విషయాలను పరిశీలించడానికి నిరాకరిస్తున్నారు. ఇండియానూ, ఇండియా పరిస్థితులనూ ఆయన మరచిపోతున్నారు."

కామ్రేడ్ సక్లత్వాలా మరచిపోతున్న 'వాస్తవిక విషయాలు', 'ఇండియా పరిస్థితులు' ఏమిటి?

> "నేను పెట్టుబడిదార్లను శ్రామికులకు శత్రువులుగా పరిగణించను. వారిద్దరిమధ్య సమన్వయం సాధ్యమని నా అభిప్రాయం. దక్షిణాఫ్రికాలో, చంపారన్‌లో, అహమ్మదాబాద్‌లో నేను ప్రారంభించిన కార్మిక సంస్థలు పెట్టుబడిదారుల కేవిధంగానూ వ్యతిరేకం కాదు. పై అన్నిచోట్లా, అన్ని సందర్భాలలోనూ అవసరమనుకొన్నంతవరకూ ప్రతిఘటించడం జరిగింది. అన్ని సందర్భాలలోనూ పూర్తి విజయం లభించింది. ఆస్తి సమానంగా పంపకం జరగాలనేది నా ఆశయం. కాని, అది జరిగేలాగ కనబడ్డంలేదు. అందుచేత న్యాయమైన విధంగా పంపకం జరిగేటందుకు నేను పనిచేస్తాను. ఖద్దరు ద్వారా నే నా పని చేయదలచేను. అది బ్రిటిష్ దోపిడీ విధానంయొక్క మూలాన్ని ఛేదిస్తుంది. బ్రిటిష్ సంబంధాలను పరిశుద్ధం చేస్తుంది. ఆ విధంగా ఖద్దరు స్వరాజ్యం తెస్తుంది."
>
> (సం. 2, పుట 340)

మరొకలా చెప్పాలంటే, ఖాదీ కార్యక్రమం కార్మిక – పెట్టుబడిదారీ వర్గాలమధ్య సహకారం సాధిస్తుంది. బ్రిటిషు సంబంధాలను పరిశుద్ధం చేస్తుంది.

నాలుగోది: నిర్మాణకార్యక్రమం ఆచరణ కుద్దేశింపబడినది. అంటే ఆ పని చేస్తానని ప్రతిజ్ఞ చేసిన ప్రతి ఒక్కరూ ఏదో కొంత

పని చెయ్యాలి. తన దగ్గరకు వచ్చిన ప్రతివాళ్ళకూ ఏదోఒక పని ఇవ్వడం గాంధీజీలో వున్న గొప్పతనం. కార్మికుడు కానీండి, కర్షకుడు కానీండి, చదువుకొన్నవాడే కానీండి; గాంధీజీ ప్రతి ఒక్కరికీ చేతి నిండా పనిచెప్తారు. ఆ పని చేయడంవలన దేశాన్ని ఆధ్యాత్మికంగా, ఆర్థికంగా, రాజకీయంగా పునరుజ్జీవనం పొందిస్తున్నామనే ఉదాత్త భావన వానిలో కలిగిస్తారు. చరఖాను గురించి, కుటీర పరిశ్రమలను గురించి, హిందీని గురించి, హరిజనోద్ధరణ గురించి, సంఘ సంస్కరణను గురించి ఆయన ఇచ్చిన వుపదేశాల ప్రయోజన మిదే.

ఈ సమస్య లన్నింటిమీదా గాంధీజీ ఎదుటివారిలో వుత్సాహం పుట్టిస్తారు. స్వరాజ్య పోరాటానికి తయారు కావడంలో ఇవన్నీ తప్పక చేయవలసినవేనన్న భావం కలిగిస్తారు. నిర్మాణ కార్యక్రమం లోని అంశాలన్నిటి వెనుకా సామ్రాజ్యవాదాన్ని ప్రతిఘటించాలనే సందేశం ఇమిడి వుంది. దీనిద్వారానే గాంధీజీ తన నాయకత్వం క్రింద జాతీయోద్యమంలో పనిచెయ్యడానికి బద్ధకంకణులైన కార్యకర్తలను వందల సంఖ్యలో తయారు చేసుకోగలిగేరు. సేవ, త్యాగం అనేవి వారిని ఉత్తేజపరచి కార్యరంగంలోకి తెచ్చేయి. అయితే గాంధీజీ ప్రాతినిధ్యం వహిస్తున్న వర్గంయొక్క అస్తిత్వాన్నే నిర్మూలించగల విప్లవోత్సాహ మనే "పాపకళంకం" వారికి సోకదు.

అయిదోది: రాజకీయ ప్రసక్తి కనుపించని నిర్మాణ కార్యక్రమాన్ని స్వరాజ్యపార్టీవారి రాజకీయ కార్యక్రమాలతో జత కలపడం ఆ రోజుల్లో గాంధీజీ విధానాలయొక్క ప్రత్యేకత. నిజమైన 'రాజకీయ' కార్యక్రమం సాగిస్తున్నది తామేనని స్వరాజ్యపార్టీవారు సంతృప్తి పడేటట్లు చేస్తూనే (పోరాటానికి అవకాశం వున్న పద్ధతులన్నిటిద్వారా ప్రభుత్వాన్ని బట్టబయలు చేయడం, ప్రతిఘటించడమూను) భవిష్యత్తులో సామ్రాజ్యవాదంతో పోరు తప్పదనీ, ఆ పోరాటానికి దేశాన్ని సన్నద్ధం చేస్తున్నది తామేననే సంతృప్తి నిర్మాణ కార్యకర్తలలో కలిగిస్తూ కాంగ్రెసులోని రెండు పక్షాలవారినీ— అటు స్వరాజ్యపార్టీవారినీ ఇటు నిర్మాణ కార్యకర్తలనూ కూడ—

తన గుప్పిట పెట్టుకొన్నారు. కాంగ్రెసులోని కార్యకర్తలనూ, నాయకులనూ తన నాయకత్వం క్రింద యీ విధంగా ఏకీకృతం చేసేరు.

స్వరాజ్యపార్టీ వారిని ఆశీర్వదిస్తూ, వారు శాసనసభలలో "కాంగ్రెసుయొక్క నిర్మాణ కార్యక్రమ భాగాన్ని బలపరచేటందుకు కృషి చేయాల"ని నిర్దేశించేరు. వారు చేయకూడని దేమో ఆయన ఇల్లా చెప్పారు :

> "ప్రతిదానిని అడ్డగించడమే నన్న విధానం పనికిరాదు......ప్రభుత్వం కొనే బట్టలన్నీ చేతితో వడికినవే, చేతితో నేసినవే అయి వుండాలని తీర్మానాలు ప్రవేశపెట్టాలి; విదేశీ బట్టలమీద రక్షణ సుంకాలు విధించాలని కోరాలి... ఆ తీర్మానాలు శాసనసభ ఆమోదం పొందినా వాటిని ప్రభుత్వం అసలు జరపక పోతే ఆ ప్రభుత్వాలు రద్దు కావాలనీ, నిర్దిష్ట సమస్యలమీద వోటర్ల అభిమతానికి నిలబడమనీ వారికి తెలియసరచాలి. తమ స్థానాలకు రాజీనామానిచ్చి దేశాన్ని శాసనోల్లంఘనానికి తయారుచేయాలి." (సంపుటం 2, పుట 172 - 73)

ఒకవేపు తాను నిర్మాణ కార్యకర్తనే తప్ప స్వరాజ్యపార్టీ వాడిని కానంటూ, వారి కార్యక్రమాలన్నింటా ఆయన విశేష శ్రద్ధ తీసుకొనేవారు. కేంద్ర శాసనసభలో స్వరాజ్యపార్టీవారూ, వారి మిత్రకోటీ అనుసరించిన ఎత్తుగడలు సుప్రసిద్ధం. జాతీయ వాంఛను గురించిన సుప్రసిద్ధ తీర్మానాన్ని వారే ప్రతిపాదించేరు. ప్రతిరోధకమైన ఎత్తుగడల నవలంబించడం, ఆ తీర్మానం నిరాకరింపబడినప్పుడు వాకౌట్ చేయడం జరిగింది. ఆ ఎత్తుగడలను గాంధీజీ ఆశీర్వదించేరు. బ్రిటిష్ పాలకులతో, స్వరాజ్యపార్టీవారు రాయబారాలు జరపడానికై తన పేరు ప్రతిష్ఠల నుపయోగించుకోనిచ్చేరు. కొంత విజయానకాశం వున్న దనుకొనేవరకు తానా సంప్రదింపులకు దూరంగా వుండేవారు.

స్వరాజ్యపార్టీ నాయకుడైన దేశబంధు దాస్‌కు, ఇండియా మంత్రి లార్డ్ బర్కెన్‌హెడ్‌కు మధ్య జరిగిన సంప్రతింపుల్ని గురించి ఆయన వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయం ఈ సందర్భంలో ఉల్లేఖయోగ్యం. 1925 మే 1 వ తేదీన గాంధీజీ కలకత్తాలో ఒక సభలో మాట్లా

డుతూ ఇంగ్లండులోని 'అసమాన రాజకీయ ధురంధరు'లతో రాజకీయ సంబంధాలు పెట్టుకోనేకన్న భారతదేశపు శక్తిని లోపలనుంచే ఇనుమడింపచేయగల నిర్మాణ కార్యక్రమంలో మునిగిపోవడం నా కిష్టం అన్నారు. కాని తర్వాత కొద్దిరోజులకే జూన్ 20 వ తేదీన దేశబంధు దాస్ చెప్పినదానికి వొప్పుకోవలసిందంటూ ఇంగ్లీషువారికి గాంధీజీయే విజ్ఞప్తి చేసేరు.

"ఫరీద్‌పూర్ ఉపన్యాసానికి చాల ప్రాముఖ్యముంది. దేశభక్తులు తమ వుద్దేశాలేమిటో స్పష్టంగా చెప్పాలనీ, మొదట వారే ముందుకు రావాలనీ కోరే బ్రిటిష్ - ఇండియను మిత్రుల అభిలాషకు అంతకన్న గొప్పసమాధానం ఉండదు. ఆయన తన అభిప్రాయం చెప్పేరు. మృత్యువు క్రూరహస్తం ఆయనను నుదకు లేకుండా చేసింది. దేశబంధు దాసుయొక్క వుద్దేశ్యాలమీద నమ్మకం కుదరని ఇంగ్లీషువారికి నే నొకహామీ యిస్తున్నా. డార్జిలింగ్‌లో నేనున్నన్ని రోజులూ తన మాటల కాయన ఎంత విశ్వాసం ఇస్తున్నారో చూసేను. ఆయన మరణం చూసైనా మన పాతగాయాలను, అనుమానాలను మరచిపోలేమా?"

(సం. 3, పుట 255)

అవకాశం దొరికినప్పుడల్లా స్వరాజ్యం కావాలనే కోరికను ఆయన ప్రతిపాదించి, బ్రిటిష్ ప్రభుత్వంతో రాయబారాలు ప్రారంభించడానికై స్వరాజ్యపార్టీవారికి ఒకమూల అవకాశం ఇచ్చేరు. రెండో వేపున త్యాగశీలురయిన వేలకొలది నిర్మాణ కార్యకర్తల సహాయంతో దేశం అంతటా కొన్ని సంస్థలను వ్యాపింపచేసి, ఒక వేళ రాయబారాలు విఫలమైతే మరోసారి అహింసాయుత పోరాటాన్ని సాగించేటందుకు దేశాన్ని తయారుచేయ బూనుకొన్నారు. సహాయ నిరాకరణోద్యమం తర్వాత ఆయన క్రమంగా పరిణతి పొందించిన పోరాట పద్ధతి యిదే.

బూర్జువావర్గంయొక్క రాజకీయావసరాలకు ఈ విధానం చాల అనుకూలం. అంతేకాదు. దీనిని విజయవంతంగా నడపగలిగినవాడు గాంధీజీ ఒక్కడే. ఆయన స్వయంగా నిర్మాణ కార్యక్రమానికి నాయకత్వం వహించేడు. రాయబారాలు నడపడంలో స్వరాజ్యపార్టీవారికి వెనుకనుండి నాయకత్వం వహించేడు. బూర్జువావర్గానికి కావలసిన

ఈ లక్షణాలే ఆయనను నిర్మాణ కార్యకర్తలకూ, స్వరాజ్యపార్టీ వారికీ కూడ నాయకత్వం వహింపజేసేయి. కాంగ్రెసువారే కాదు-మితవాదులూ, ఇతర బూర్జువాపార్టీలూ, గ్రూపులూ కూడ ఆయన నాయకత్వాన్ని అంగీకరించేయి.

5. సంపూర్ణ స్వరాజ్యం

గాంధీజీ యిచ్చిన ఉత్సాహ ప్రోత్సాహాలతో కాంగ్రెసు శాసనసభా ప్రవేశాన్నీ నిర్మాణ కార్యక్రమాన్నీ సాగిస్తున్న దశలో జాతీయ రాజకీయరంగంలో రెండు నూతనశక్తులు ఆవిర్భవించాయి. ఒకటి: హిందూ, ముస్లిం మతవాదశక్తులు. రెండు: సామ్రాజ్య వ్యతిరేక అతివాదశక్తులు. ఇవి రెండూ శాసనోల్లంఘనోద్యమాన్ని నిలిపివేసినాకనే రంగంమీదికి వచ్చేయి. నిలిపివేయడం వలన కలిగిన నిరాశా నిస్పృహలవల్ల, రాజకీయ గంద్రగోళంవల్ల ఇవి వచ్చేయి. ఇవి రెండూ కూడా వాని వాని ప్రత్యేక పద్ధతులలో గాంధీజీకీ ఆయన అనుచరులకూ, అటు స్వరాజ్యపార్టీ కార్యక్రమాలలోనూ ఇటు నిర్మాణ కార్యక్రమాలలోనూ కూడ ఆటంకాలు కలిగించేయి.

శాసనోల్లంఘనోద్యమాన్ని నిలిపివేసినప్పుడు కాంగ్రెసులో చీలిక వచ్చింది. అటు తర్వాత స్వరాజ్యపార్టీలోనే చీలికలు వచ్చేయి. ప్రభుత్వాన్ని దుయ్యబట్టడానికీ, బట్టబయలు చేయడానికీ శాసనసభలకు వెడుతున్నామనే మొదటి ఆలోచనను స్వరాజ్యపార్టీవారిలో కొందరు కట్టిపెట్టి 'కలిసి వచ్చినంతవరకు సహకరించాలి' అనే విధానాన్ని అవలంబించాలన్నారు ఆ విధానంతో వారొక ప్రత్యేక శాఖగా ఏర్పడ్డారు. శాసనసభలలో అనుసరించవలసిన ఎత్తుగడలను గురించి వచ్చిన ఈ విభేదాలు ఇంకా విస్తరించి మతవాదరూపం ధరించేయి.

1921 నాటి సహాయ నిరాకరణవాదులలో చాలమంది ఏదో ఒక మతంవారి కోరికలను సమర్థించడం ప్రారంభించేరు. కుల మత

సంస్థలు ముఖ్యంగా హిందూ, ముస్లిం మత సంస్థలు అభివృద్ధి చెంద సాగేయి. ఎవరికివారే తమ మతస్థుల ప్రాబల్యంకోసం పెద్దగొంతెమ్మ కోరికలు ప్రారంభించేరు. మరీ బాధాకరమైన విషయం ఏమంటే, కాంగ్రెసులోని పెద్దనాయకులే కొందరు ఈ మతవాదులను బుజాన వేసుకోవడం. కొందరు హిందూమత సంస్థలను బలపరుస్తూంటే కొందరు ముస్లింమత సంస్థలను బలపరిచేరు.

నాయకుల స్థాయిలో వాదనలు, ప్రతివాదనలు జరగడంతోనే ఈ మతవాదం ఆగలేదు; దేశంలో ప్రజా జీవితాన్నే అది చుట్టు ముట్టింది. గోహత్య, మసీదులముందువాద్యఘోష, మతాంతరీకరణం, పునఃపరివర్తనం మొదలయిన సమస్యలు భయంకరరూపం ధరించేయి. అనేక సందర్భాలలో ఇవి కొట్లాటలకు, దొమ్మీలకు దారితీసేయి. సహాయనిరాకరణ, ఖిలాఫత్ వుద్యమాలకాలంలో ఏర్పడిన మత సౌమనస్యం ఆ వుద్యమానికి జాతీయ, ప్రజాతంత్ర రూపాన్ని కలిగించింది. అది నేడు అంతరించి తీవ్ర విద్వేషాలు చెలరేగేయి.

ఈ పరిస్థితులను చూచి గాంధీజీ చాల సంతాపం ప్రకటించేరు. సహాయనిరాకరణోద్యమ దినాలనాటి ఉదాత్త ఆనందోత్సాహాన్ని హత్యచేస్తున్న ఈ అంతఃకలహానికి ఆయన మనస్సు క్షోభించింది. దేవుని పేరు చెప్పి మనుష్యులు సాగిస్తున్న రాక్షసకృత్యాలకు ఆయన హృదయం విదీర్ణమైపోయింది. మతం పేరుతో జరుగుతూన్న దారుణాలకు వ్యతిరేకంగా శాంతి సౌహార్దాలను కోరుతూ ఆయన మొట్ట మొదటిమారు తన ఉపవాసవ్రతం ప్రారంభించేరు.

దీనివలన తాత్కాలికమైన ఉపశాంతి మాత్రమే కలిగింది. వివిధ మతాలకు చెందిన నాయకులు గాంధీజీవద్దకువచ్చి మతశాంతిని నెలకొల్పడానికై గట్టిగా కృషిచేస్తామని వాగ్దానాలు చేసేరు. కాని, దేశప్రజల జీవితంలో ఆ ఉపవాసం వలన విశేష ప్రయోజనంగాని, దీర్ఘకాలిక ప్రయోజనంగాని లేకపోయింది. పైగా, గాంధీజీ నాయకత్వాన కాంగ్రెసు స్వరాజ్యసాధనకై జరిగే పోరాటంలో ముందుకు సాగినకొలదీ, దేశంలో మతద్వేషాలు తీవ్రమైనాయి. అటు తర్వాత

సామ్రాజ్య వాదంతో జరిపిన పోరాటాలలో ప్రతిదశలోనూ మత వైషమ్యా లనేవి గాంధీజీ మార్గానికి అవరోధాలయి కూర్చున్నాయి. చిట్టచివరకు వికృతమైన స్వరాజ్యమే లభించింది. గాంధీజీ ఆశయాలకు విరుద్ధంగా హిందువులు అధిక సంఖ్యలోవున్న భారతయూనియనుగానూ, ముస్లిములు అధికంగావున్న పాకిస్తాన్ గానూ ఇండియా విభజింపబడిపోయింది. హిందూ మతాభిమానులలోని ఒక హంతకుని చేతిలో ఆయన దుర్మరణం పొందేరు.

మతం పేరుతో చేసే దుర్మార్గాలయెడ వెలపరంతో మాత్రమే గాంధీజీ మతవాద శక్తుల ప్రాదుర్భావానికి చింతపడలేదు. స్వతంత్ర పోరాటంలో దేశంలో వివిధవర్గాలను, కులాలను, వర్ణాలను ఏకముఖం చేయడానికై ప్రయత్నిస్తున్న రాజకీయవేత్త ఆయన. అందుచేత మత సమస్యను వివిధమతాల మానవులమధ్య వుండవలసిన సంబంధంగా మాత్రమే పరిగణించరాదనీ, కార్యాచరణకు సంబంధించిన రాజకీయ సమస్యగా దాన్ని భావించాలనీ ఆయన అర్థంచేసుకొన్నారు. బ్రిటిష్‌వాళ్ళ చేతులనుంచి లాక్కున్న అధికారాన్ని దేశ ప్రజలలో ఎవరెంత వశపరచుకోవాలనే విషయమై తగువులాటగా ఆయన దానిని పరిగణించేరు.

స్వరాజ్యం అంటే ఏమిటి? అదెల్లావుంటుంది? స్వరాజ్యం వచ్చేక ఏర్పడే రాజ్యాంగ చట్టంనుంచి ప్రజలు ఏమేమి ఆశించవచ్చును? – అనేదానిమీద కొంతయినా అంగీకారం కుదిరితేతప్ప స్వరాజ్యాన్ని సాధించలేము. స్వరాజ్యవాంఛను కాదనేటందుకు తగిన కారణం ఏదీ దొరకక బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం దేశప్రజలలోవున్న మతవైషమ్యాలను సాకుగా తీసుకొంటున్న సమయంలో ఈ అంగీకారం మరీ ముఖ్యం.

దేశంలోని అన్ని తరగతుల ప్రజలకూ అంగీకారయోగ్యమైన రాజ్యాంగచట్టాన్ని తయారు చెయ్యమని ఆ రోజుల్లో ఇండియా మంత్రిగావున్న లార్డ్‌బర్కెన్‌హెడ్ భారతరాజకీయవేత్తలను సవాలు చేసేడు. హిందువులు ముస్లిములు ఒకరిమీదొకరు, ఆ యిద్దరిమీదా

క్రైస్తవులు, అస్పృశ్యవర్ణాలు మా కిది కావాలంటే, మా కింత వుండాలని పేచీ పడతారని ఆయనకు గట్టినమ్మకం. దీనికితోడు యూరపియన్ పెట్టుబడిదారులు, సంస్థానాధీశులు, భూస్వాములు మొదలయిన వారంతా కాంగ్రెసూ, తదితర మతవాదేతర ప్రజా తంత్రవాదులూ తెచ్చే జాతీయ ప్రజాతంత్ర వాంఛలకు అడ్డుపుల్లలు వేస్తారని ఆయన విశ్వాసం

కాంగ్రెసు దేశంలోని ప్రముఖ జాతీయ రాజకీయ సంస్థగా బ్రతకదలచుకొంటే ఈ సవాలును అంగీకరించాలి. అంగీకరించింది కూడా. కాంగ్రెసు చొరవతీసుకొని అఖిలపక్ష కమిటీని ఏర్పాటు చేసింది. దానికి మోతీలాల్ నెహ్రూ అధ్యక్షులు. జవహర్లాల్ నెహ్రూ కార్యదర్శి. ప్రత్యేక ప్రాతినిధ్యం, స్థానాల కేటాయింపు, కేంద్రానికీ రాష్ట్రాలకూ మధ్య అధికారాల పంపిణీ మొదలగు సమస్యలమీద భేదాభిప్రాయాలున్నా, మొత్తంమీద అన్ని కులాల, మతాల రాజకీయ నాయకులలో అత్యధిక సంఖ్యాకులను ఆకర్షించింది నెహ్రూ కమిటీ రిపోర్టు.

నెహ్రూ కమిటీ రిపోర్టును కాంగ్రెసువాదులు, మితవాదులు, తదితర అగ్ర రాజకీయ నాయకులు అంగీకరించడం స్వరాజ్యపార్టీ నాయకులకు ఘనవిజయమని చెప్పాలి. కాని ఈ ఐక్యతకు మూలమైన ధోరణిని సామ్రాజ్యవాద వ్యతిరేకులలోని అతివాదవర్గం సవాలు చేసింది.

సహాయ నిరాకరణోద్యమాన్ని నిలిపివేయడంతో చాలమంది సాధారణ కాంగ్రెసు కార్యకర్తలు, వలంటీర్లు కోపోద్రిక్తులయ్యారు. శత్రువు బలహీనంగా వున్నప్పుడు తమ నాయకులే తమకు ద్రోహం చేశారనేభావం లక్షలాది కాంగ్రెసువాదులలో ఏర్పడింది. గాంధీజీ వుద్యమాన్ని నడిపిస్తున్న పద్ధతిలోనే ఏదో లోపం ఉన్నట్లనిపించింది. అలాగని చిత్తరంజనదాసు, మోతీలాల్ నెహ్రూ, విఠల్‌భాయ్‌పటేల్ మొదలయినవారు కాంగ్రెసులో ప్రవేశపెడుతున్న పద్ధతులంటేకూడ వారికి సమ్మతం కావడంలేదు. అందుచేత వారు 'నోఛేంజర్లు'గావుండి

పోయేరు. అంటే శాసనసభా ప్రవేశానికి ఇష్టపడలేదన్నమాట. అలా గని 'నో ఛేంజర్లు' రాజకీయాలతో కూడ వారికి సమ్మతిలేదు. 'నోఛేంజర్లు' అప్పటికి నిర్మాణ కార్యక్రమంలో మునిగివున్నారు. ఆ విధంగా వారికి ఇద్దరి పద్ధతులూ నచ్చలేదు. ఏమీ చేయలేరు — ఏమి చెయ్యాలో తోచదు. ఎక్కడో ఏదో తప్పు వున్నదనేగాని అదేమిటో చెప్పలేరు. మార్పు కావాలంటారుగాని ఏవిధమైన మార్పుకావాలో ఎరగరు.

ఈవిధంగా నిరాశా నిస్పృహలలోవున్న కాంగ్రెసువాదులలో ఐర్లండు, ఈజిప్టు మొదలయిన ప్రాంతాలనుంచి వచ్చిన పోరాటతత్వం గల సామ్రాజ్య వ్యతిరేక ధోరణులు, టర్కీనుంచి తీవ్ర సామాజిక సాంస్కృతిక పరిణామాల సందేశాలు, సోవియట్ రష్యా నుంచి వచ్చిన సోషలిస్టు అభిప్రాయాలు దేశంలో వ్యాపించ నారంభించేయి. నిస్పృహలోవున్న యువ కాంగ్రెసువాదులలో యీ భావాలు ఒకమూల వ్యాప్తి పొందుతూవుంటే సమాజంలోని కొత్త వర్గాలు రాజకీయ రంగంలోకి అడుగుపెడుతున్నాయి.

1920 ప్రాంతంలో శ్రామికవర్గం గణించదగ్గ శక్తిగా రూపొందింది. ఇది చాల ప్రాముఖ్యగల విషయం. సహాయ నిరాకరణోద్యమానికి ముందూ వుద్యమకాలంలోనూ పారిశ్రామిక, రాజకీయ రంగాలలో సమ్మెలు ప్రాధాన్యం వహించేయి. శ్రామికవర్గంయొక్క ప్రప్రథమ వర్గ సంఘాలయిన ట్రేడ్ యూనియన్‌లు క్రమంగా బలపడుతున్నాయి. అఖిలభారత ట్రేడ్‌యూనియన్ కాంగ్రెసు పారిశ్రామిక సంబంధాల రంగంలో అడుగుపెట్టింది. ప్రభుత్వం అంతర్జాతీయ కార్మికసంస్థకు (ఐ.ఎల్.ఒ.) ప్రతినిధులను ఎంచుకోవడంకోసం దీనిని వుపయోగించుకొనేది. ఇది కార్మిక సంఘాల సంఖ్యాభివృద్ధిమీద ఆధారపడి బలపడసాగింది. ఈ సంఘాలకు యువ జాతీయవాదులు నాయకత్వం వహించేవారు. శ్రామిక వర్గంతో సంబంధాలు ఏర్పడడంతో, ఈ యువకులకు సామ్రాజ్య వ్యతిరేకభావాలలో తీవ్రత, సాంఘిక న్యాయాన్ని గురించిన పట్టుదల అలవడ్డాయి.

శ్రామిక వర్గంలో ప్రవేశించి, వారి పోరాటాలలో చురుగ్గా పాల్గొనిన యువజాతీయవాదులు పునాదిగా దేశంలో తీవ్రవాద సామ్రాజ్యవ్యతిరేకోద్యమమూ, సాంఘిక సాంస్కృతిక విప్లవమూ, సోషలిస్టు ఉద్యమమూ విజృంభించేయి. బొంబాయి, కలకత్తా మొదలైన పారిశ్రామికనగరాలలో చెదురుమదురుగా సోషలిస్టు గ్రూపులూ కమ్యూనిస్టు గ్రూపులూ తల ఎత్తేయి. అవిక్రమంగా ఇతర రాజకీయ కేంద్రాలకుకూడా పాకేయి. ఆఖరుకు వర్కర్స్ అండ్ పెజంట్స్ పార్టీ లాంటివి ఏర్పడ్డానికి అవి దోహదం చేసేయి.

తీవ్రవాద సామ్రాజ్య వ్యతిరేకాభిప్రాయాలు వ్యాపించినది శ్రామికవర్గంలో పనిచేయ పూనుకొన్న వారిలోనే కాదు. పట్టణ మధ్య తరగతులలో పనిచేసే వారిలోకూడ ఈ అభిప్రాయాలు వ్యాప్తం అయినాయి. వారిలో కొందరు వ్యక్తిగత దౌర్జన్యవాద ధోరణిని స్వీకరించేరు. సహాయ నిరాకరణోద్యమానంతరం దేశంలో యిటువంటి గ్రూపుల సంఖ్య పెరిగింది. దానితోపాటు వారి కార్యక్రమాలూ ఎక్కువైనాయి. అయితే ఈ వ్యక్తిగత దౌర్జన్యవాద విధానాన్నిగానీ, గాంధీజీ చెప్పిన అహింసా సూత్రాన్ని నిర్మాణ కార్యక్రమాన్నిగానీ, స్వరాజ్యపార్టీవారి శాసనసభా ప్రవేశాన్నిగానీ అంగీకరించని గ్రూపులు కొన్ని దేశంలో వున్నాయి. ఈ తీవ్రవాద సామ్రాజ్య వ్యతిరేకుల వీరత్వమూ, త్యాగనిరతీ చూచి, కాంగ్రెసు వాదులలో చాలమంది వారిని మెచ్చుకొనేవారు. వారి రాజకీయాలతో అంగీకారం లేకపోయినా స్వాతంత్ర్యంకోసం పోరాడుతున్న జాతికి నిజమైన వారసులుగా వారిని భావించేవారు.

ఈ తీవ్రవాద సామ్రాజ్య వ్యతిరేకులు దేశం అంతటా చిన్న చిన్న గ్రూపులుగా ఏర్పడి పనిచేసేవారు. వారి కార్యక్రమాల్ని నడిపించేటందుకు దేశం మొత్తంమీద కేంద్రనాయకత్వం ఏదీ లేదు. వీటి మధ్య విధానాలను గురించి తీవ్రమైన భేదాభిప్రాయాలుండేవి. స్వరాజ్యపార్టీ వారికి, నోఛేంజర్లకూ, పరిమిత సహకార వాదులకూ (Responsive Co-operators), ఇతర స్వరాజ్యపార్టీ వారికీ, కాం

్రెసువాదులకూ మితవాదులకూ మధ్యవున్న భేదాభిప్రాయాలంత నిశితంగానూ అవి వుండేవి. అయితే లార్డ్ బర్కెన్ హెడ్ విసిరిన సవాలుమీద దేశవ్యాప్తంగా చర్చలు జరగడం, ఆ సవాలును కాంగ్రెసు స్వీకరించడం, అఖిలపక్ష సమావేశం, నెహ్రూ రిపోర్టు- ఇవన్నీ ఈ గ్రూపులను ఏకం చేయగల జాతీయగమ్యాన్ని సమకూర్చాయి.

నెహ్రూ రిపోర్టును బలపరిచిన రాజకీయవేత్తలందరికీ ప్రతిగా ఈ తీవ్రవాద సామ్రాజ్య వ్యతిరేకులు సంపూర్ణస్వరాజ్య నినాదంక్రింద ఏకీకృతులయ్యారు. కెనడా ఆస్ట్రేలియాలు, బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యంలోని ఇతర ప్రాంతాలూ అనుభవిస్తున్నమాదిరి అధినివేశస్వాతంత్ర్యం సాధించాలనే కోరికమీదనే గాంధీజీ, మోతీలాల్ నెహ్రూ, మితవాదులు, తదితరులు ఏకాభిప్రాయానికి రాగలిగేరు. తీవ్రవాద సామ్రాజ్య వ్యతిరేక గ్రూపులన్నీ ఈగమ్యాన్ని వ్యతిరేకించేయి. అధినివేశప్రతిపత్తి అనే అభిప్రాయాన్నే కాంగ్రెసు విడనాడాలనీ, బ్రిటిష్సామ్రాజ్యంనుంచి పూర్తిగా విడిపోవడమే భారతదేశ పోరాటానికి గమ్యంగా స్వీకరించాలనీ వారు కోరేరు.

కాంగ్రెసు బయటనున్న తీవ్రవాదులేకాక, కాంగ్రెసులోపల నున్న తీవ్రవాదులుకూడ ఈ కోరికను బలపరిచారు. సాధారణ కాంగ్రెసువాదులేగాక జవహర్లాల్ నెహ్రూవంటి సమర్థులయిన కాంగ్రెసు నాయకులుకూడా దానిని బలపరిచేరు. ఆనాడాయన కాంగ్రెసు ప్రధాన కార్యదర్శిగా వుండేవాడు. అఖిలపక్ష సభకు ప్రధాన కార్యదర్శిగా పనిచేసినవాడే కూడ. దేశబంధు దాసు తర్వాత బెంగాల్ కాంగ్రెసుకు నాయకత్వం వహించిన సుభాష్చంద్రబోసు, గౌహతిలో జరిగిన కాంగ్రెసు మహాసభ అధ్యక్షుడు శ్రీనివాస అయ్యంగార్, కాంగ్రెసు శాసనసభ్యులలో సమర్థుడుగా పేరొందిన సత్యమూర్తి మొదలయిన వారంతా ఈ కోరికను సమర్థించేరు. సంపూర్ణ స్వరాజ్యనినాదం కాంగ్రెసు ప్రజానీకాన్ని బాగా ఆకర్షిం

చింది. 1927 లో మద్రాసులో జరిగిన కాంగ్రెసు మహాసభ సంపూర్ణ స్వరాజ్యమే కాంగ్రెసు గమ్యమని ప్రకటించింది.

ఈ అభిప్రాయానికి గాంధీజీ పూర్తిగా వ్యతిరేకి. మొదటి ప్రపంచయుద్ధం రోజుల్లోనే చెప్పినట్లు ఆయన బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యానికి మిత్రుడు. సామ్రాజ్యంతో సంబంధం కలిగి వుండడంవలన రావలసిన లాభాలూ ప్రయోజనాలూ భారతీయులకు, తదితర పాలిత ప్రజలకు లభించడం లేదనేదే ఆయన అభ్యంతరం. అందుచేతనే కెనడా, ఆస్ట్రేలియా, న్యూజిలాండ్ ప్రజలకున్న హక్కులే భారతీయులకూ వుండాలని ఆయన కోరేడు. మద్రాసు కాంగ్రెసు తీర్మానాన్ని ఆయన పూర్తిగా వ్యతిరేకించేడు. ఆసంగతి స్పష్టంగా చెప్పేసేడుకూడా:

> "ఈమాదిరి తీర్మానాలను అమలు జరపడానికి శక్తిలేని దశలో ఏటా వాటిని పునరుద్ఘాటించడంవలన కాంగ్రెసు నిర్వీర్యమవుతుంది. అలాంటి తీర్మానాలను చేయడంటే మన అసమర్థతను చాటుకోవడమే. విమర్శకులు మనల్ని చూచి నవ్వుతారు. శత్రువు ఈసడింపులకు గురి అవుతాము...మనం బడిపిల్లల డిబేటింగ్ సొసైటీ దశకు వచ్చేం."

సంపూర్ణ స్వరాజ్యం తన ఆశయమని తీర్మానించిన మద్రాసు కాంగ్రెసు తర్వాత రెండేళ్ళకు 1929 లో లాహోరులో కాంగ్రెసు మహాసభ జరిగింది. ఆ సభలో సంపూర్ణ స్వరాజ్యంసాధించడం తన ఆశయం అనిగాక "తక్షణగమ్యం"గా పేర్కొంది. మద్రాసు తీర్మానంమీదనే చాల వాదప్రతివాదాలు సాగేయి. మాట తేడాయే తప్ప అధినివేశ స్వరాజ్యానికీ సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యానికీ తేడా ఏమీ లేదని మహాత్మాగాంధీ, మోతీలాల్ నెహ్రూలిద్దరూ జవహర్లాల్ నెహ్రూ, సుభాష్ చంద్రబోస్, శ్రీనివాస అయ్యంగార్ మొదలయిన నాయకుల్ని ఒప్పించడానికి ఎంతేనా శ్రమపడ్డారు. గాంధీజీ 1928 జనవరి 12 న "యంగ్ ఇండియా"లో ఇల్లా వ్రాసేరు:

> "స్వరాజ్యం సర్వకాలాలకీ సర్వజనులకూ సంతృప్తికలిగించే గమ్యం అని నా భావం. ఇంగ్లీషు తెలిసిన భారతీయులు వేళ్ళమీద ఎన్నదగినంత కొద్దిమంది. వారు తామే భారతదేశం అనే భ్రమలో వుంటారు. 'ఇండిపెండెన్సు' అనే

ఇంగ్లీషుమాటకు దేశభాషల్లో ఒకపర్యాయపదాన్ని అందరికీ అర్థం అయ్యే పదాన్ని ఎవరేనా చెప్పగలరా అని సవాలు చేస్తున్నాను. ముఖ్యంగా కోట్లమందికీ అర్థం అయ్యే ఏ దేశపదాన్నైనా వుపయోగించి మన అభిప్రాయాన్ని వ్యక్తం చేయవచ్చు. స్వరాజ్యం అనేది అల్లాంటి పదాలలో ఒకటి. దానిని మొదట దాదాభాయి నౌరోజీ వాడేరు. ఇండిపెండెన్సు అనేమాటకు అర్థం అందులో ఇమిడివుంది. అది దానికన్న మంచిమాట." (సం. 2, పుట 428)

మరో ఏడాది పోయేక, కలకత్తా మహాసభను పరిసమాప్తం చేస్తూ మోతీలాల్ నెహ్రూ ఇల్లా అన్నారు:

"నేను సలహా ఇస్తా వినండి. ఇండిపెండెన్సు అనీ, డొమినియన్ స్టేటస్ అనీ విదేశీభాషనుంచి ఎరువు తెచ్చుకొన్న రెండు మాటలూ మరచిపోండి. 'స్వరాజ్యం' 'ఆజాదీ' అనే రెండు మాటలూ స్వీకరించండి. పేరు ఏదిపెట్టినా స్వరాజ్యం కోసమే అందరం పనిచేద్దాం." (సం. 2, పుట 441)

కాంగ్రెసులోని అగ్రనాయకు లిద్దరూ యీ విధంగా బహిరంగంగా వ్యతిరేకించినా అధినివేశ స్వాతంత్ర్యంగాక సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యం కావాలనేవాంఛ ఏమాత్రమూ సన్నగిల్లలేదు. పైగా రోజులు గడిచినకొద్దీ బలపడింది. జవహర్లాల్ నెహ్రూ, సుభాష్‌చంద్ర బోస్, శ్రీనివాస అయ్యంగార్, సత్యమూర్తి మొదలయినవారు కాంగ్రెసులోనే సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్య సమితి అనే సంఘాన్ని ప్రారంభించేరు. వేలకొలది యువ కాంగ్రెసువాదులు దాని అండ చేరేరు. కాంగ్రెసులో ప్రత్యామ్నాయ నాయకత్వం తయారయ్యేదే. కాని గాంధీజీ పరిస్థితుల్ని పసికట్టేరు. అధినివేశ స్వరాజ్యవాదులకూ, సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యవాదులకూ మధ్య రాజీ కుదర్చి తలపెట్టేరు. సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యం తన ఆదర్శమే అయినా బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం ఒక ఏడాదిలోపున అధినివేశ స్వరాజ్యం ఇచ్చేటట్లయితే కాంగ్రెసు దానిని అంగీకరిస్తుంది. అలా అధినివేశ స్వరాజ్యం ఇవ్వకుంటే గాంధీ-మోతీలాల్ నెహ్రూ మొదలయినవారు తాముకూడా కాంగ్రెసు ఆశయాన్ని సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యంగానే స్వీకరిస్తారు. దాన్ని సాధించేటందుకు దౌర్జన్య రహిత సహాయ నిరాకరణోద్యమాన్ని నడిపిస్తారు. ఇదీ ఆయన సూచించిన రాజీ.

ఈ రాజీ ప్రతిపాదనను కలకత్తా కాంగ్రెసులో తీర్మానరూపంలో ప్రవేశపెట్టదలచేరు దీనికి మొదట జవహర్లాల్ నెహ్రూ, సుభాష్ చంద్రబోస్ అంగీకరించేరు. కాని తమ అనుచరవర్గాల వొత్తిడికి తట్టుకోలేక రాజీ తీర్మానానికి ఒక సవరణను ప్రతిపాదించవలసి వచ్చింది. ప్రతినిధులలో అధిక సంఖ్యాకులు (1350 మంది) గాంధీజీ తెచ్చిన రాజీ తీర్మానానికి అనుకూలంగా ఒక సంవత్సరంపాటు వేచి వుండడానికి వోటు చేసేరు. కాని వ్యతిరేకించిన వారి సంఖ్య తక్కు-వేమీ కాదు. 973 మంది ఆ విధంగా వ్యతిరేకించేరు. అధినివేశ స్వరాజ్య రాజకీయాలన్నా, రాయబారాలన్నా జనంలో ఆసక్తి అంతగా లేదనడానికి యిదొక తార్కాణం.

గాంధీ, మోతీలాల్ మొదలయినవారి కోరికను మన్నించే సద్బుద్ధి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వానికి లేదు. కాంగ్రెసు వాదులలో అత్యధిక సంఖ్యాకులు అధినివేశ స్వరాజ్యమంటేకూడ సంతృప్తిపడే స్థితి లేదు. ఆ దశలో బ్రిటిష్‌వాళ్ళు రాష్ట్రీయ స్వపరిపాలన కన్న అధికంగా ఒప్పుకోడానికి సిద్ధంగా లేరు. దానికైనా ఎన్నో మినహాయింపులు, ముస్లిములకు తదితర అల్పసంఖ్యాక ప్రజలకు 'రక్షణల' మాట అలా వుంచి, భూస్వామ్య వర్గాలకు, యూరపియన్‌లకు తదితర స్వార్థ ప్రయోజనపరులకు బోలెడన్ని 'రక్షణబందోబస్తులు' పెట్టేరు. గాంధీ-మోతీలాల్ మొదలయిన నాయకులు సప్రూవంటి మితవాద నాయకుల తోడ్పాటుతో ఆఖరు నిమిషంవరకూ రాయబారాలు నడిపించేరు. కాంగ్రెసు పెట్టిన ఏడాదిగడువు దాటిపోతూంది. లాహోరు కాంగ్రెసుకు ముందు క్షణంలోకూడ కాంగ్రెసు బ్రిటిష్ ప్రభుత్వంతో ఒడంబడికకు రావడానికి విశ్వప్రయత్నం చేసింది.

గాంధీజీ ఒకమూల బ్రిటిష్‌వాళ్ళతో రాజీకి ప్రయత్నిస్తూనే, రెండోమూల కలకత్తా కాంగ్రెసులో అనుకొన్నట్లు సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్య వాంఛను ప్రకటించడానికి సన్నాహాలు సాగించేరు. అదే ఆయనలో వున్న వైచిత్రి. అలా చేస్తేనే కాంగ్రెసులో వున్న తీవ్రవాద సామ్రాజ్య వ్యతిరేకశక్తుల్ని ఒప్పించగలడు. కాంగ్రెసు

మూనత్తూ ఆయన నాయకత్వాన క్రింద ఏకమయి నిలుస్తుంది. ఆ సంగతి ఆయనకు తెలుసు. లాహోరులో జరిగే కాంగ్రెసు మహాసభకు అధ్యక్షుడుగా జవహర్లాల్ నెహ్రూను సూచించడంలో ఆయన ఉద్దేశమదే.

దేశవ్యాప్తమైన వుద్యమానికి ఈ మహాసభ పిలుపు నివ్వవచ్చుగనక గాంధీజీయే అధ్యక్షుడుగా వుండాలని ఆయన అనుచరులు చాలమంది వాంఛించేరు. చాలమంది వల్లభాయ్ పటేల్ పేరును సూచించేరు. ఆయన నడిపిన బార్డోలి సత్యాగ్రహం విజయం పొందింది. సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యం సంపాదించాలంటే ఆ పద్ధతులలో పోరాటం నడపవలసి వుంటుందని చాలమందిలో ఒక అభిప్రాయం వుండేది. అందుచేత ఆయన అధ్యక్షుడుగా వుండడం బాగుంటుందని వారి ఆలోచన. కాని, గాంధీజీ ఈ రెండు ప్రతిపాదనలనూ త్రోసిపుచ్చేరు.

పెద్దలు తప్పుకొని, పిల్లలకు అధికారం వప్పచెబితే కాంగ్రెసు ధ్వంసమయిపోతుందని భయపడ్డవారికి గాంధీజీ ఇలా జవాబు చెప్పేరు:

> "ఆయనకు (జవహర్లాలుకు) క్రమశిక్షణ అంటే చాల యిష్టం. ఎంత చికాకు కలిగించినా క్రమశిక్షణను దాటకుండా తానుండగలనని ఆయన నిరూపించేడు. తన పరిసరాలను దాటి ఆలోచించే తీవ్రవాది ఆయన. అయితే వినయవిధేయతలు కూడ కలవాడు. తెగేదాకా లాగేరకం కాదు." (సం. 2, పుట. 489 - 90)

దేశ యువకుల్ని హెచ్చరిస్తూ గాంధీజీ అది ఒక పరీక్షా సమయమని, జవహర్లాల్‌ను అధ్యక్షునిగా ఎన్నుకోవడం వారు చేసిన సేవకు గుర్తింపు అనీ వివరిస్తూ యిలా చెప్పారు:

> "ఆవిరిని బలమైన పెట్టెలో బంధించి నప్పుడే అదొక మహాశక్తి అవుతుంది. విపరీతమైన కదలికను పుట్టిస్తుంది. అదేవిధంగా దేశంలోని యువకులు తమలో అనంతంగా వున్న శక్తిసంపదను బుద్ధిపూర్వకంగా నియమబద్ధం చేసుకొని అవసరమైనంత చొప్పున ఒక పద్ధతిలో ఖర్చు చేయాలి."

ఈ విధంగా గాంధీజీ నోఛేంజర్లనూ, స్వరాజ్యపార్టీ వారినీ ఏకముఖం చేయడానికి జవహర్లాల్ ఎన్నికను ఒక సాధనంగా చేసుకొన్నారు. దేశంలో ముఖ్యంగా యువకుల్లో పొంగిపొరలుతున్న సామ్రాజ్య వ్యతిరేకతను నియమబద్ధం చేసి అవసరమైనంత సరి

మిత్తుల్లో వాటిని ఒక పద్ధతి ప్రకారం ఖర్చుచేయడానికై ఆయన చేసిన మొదటి ప్రయత్నంకూడా ఇదే. ఆధునిక సోషలిజం సాధనకై సాగే అతి వాదోద్యమం తన (బూర్జువా) నాయకత్వం క్రిందనే వుండే టట్లు ఆయన చొరవ తీసుకుని ప్రయత్నించేరు. స్వతంత్రంగా వర్గ పోరాట పద్ధతులలో అది కొనసాగేటట్లు వదలివేయడం ఆయన కిష్టం లేదు.

జవహర్లాల్ కాంగ్రెసు అధ్యక్షుడు కావడమూ, లాహోరులో సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్య తీర్మానం ఆమోదింపబడడమూ తమ విజయమే నని సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యవాదులు భావించేరు. కాని ఈ విజయం నిజానికి అధినివేశ స్వరాజ్యవాదులకు, సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యవాదులకు మధ్య రాజీకి విజయం అని చెప్పాలి. కలకత్తాలో జరిగిన రాజీ ప్రయత్నాలు విఫలమైనాయి. ఇక్కడ అవి విజయం పొందేయి. టెండూల్కరు తన పుస్తకంలో ఉదాహరించిన రెండు పత్రాల భాగాలను చూస్తే ఆ రాజీ ఎటువంటిదో అర్థం అవుతుంది.

లాహోర్ మహాసభకు కొద్ది వారాల ముందు గాంధీజీ ఒక వ్యాసంలో ఇల్లా వ్రాసేరు:

"భారతదేశం స్వతంత్ర ప్రతిపత్తి కలిగి, ఆత్మగౌరవంగల దేశంగా మన కలగాలనే కోరిక నిజంగా బ్రిటిష్ ప్రజలలో కలగడం, వారి హృదయాలు పరివర్తన చెందడం జరిగితే, భారతదేశంలోని వుద్యోగులు నిజమైన సేవాభావంతో వ్యవహరిస్తే అధినివేశ స్వరాజ్యం అసలు జరుగుతున్నట్టే లెక్క. అటువంటి పరిస్థితి కనబడితే, అధినివేశ రాజ్యాంగం మరికొంత కాలానికి వచ్చినా విచారం లేదు............అధినివేశ స్వరాజ్యం అనగా నాకు ఇష్టం పుట్టినప్పుడు బ్రిటిష్‌వాళ్ళతో సంబంధం తెంచుకు పోగల అధికారం వుండడమేనని నా అభిప్రాయం." (సం. 2, పుట 502: క్రింది గీతలు నావి)

గాంధీజీ అభిప్రాయాల్నే జవహర్లాల్ నెహ్రూ కూడ తన అధ్యక్షోపన్యాసంలో యిలా ప్రతిధ్వనించేడు:

"మన అభిప్రాయంలో స్వాతంత్ర్యమంటే బ్రిటిష్ వెష్టనంనుంచీ బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యంనుంచీ బయటపడడం. ఇండియా స్వాతంత్ర్యం పొందేక

<u>ప్రపంచదేశాల సహకారానికీ సమాఖ్యకూ జరిగే ప్రయత్నాలన్నింటికీ స్వాగత మిస్తుంది. తాను సమానహోదాతో ప్రాముఖ్యంగల ఒక పెద్ద గ్రూపులో సభ్యత్వం కలిగి వుండేటందుకు తన స్వాతంత్ర్యాన్ని పరిమితం చేసుకొనేటందుకూ కూడా సిద్ధపడుతుంది.</u>" (సం. 2, పుట 504: క్రింది గీతలు నావి)

మరొకలా చెప్పాలంటే, గాంధీజీ సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యాన్ని అంగీకరిస్తూ దానికి తన కిష్టం అయిన అర్థం చెప్పుకొన్నారు. స్వాతంత్ర్యం నచ్చేక దానిని పరిమితం చేయడానికి జవహర్లాల్ ఒప్పుకొన్నాడు.

ఈ విధంగా భేదాభిప్రాయం చాలవరకు పరిష్కారమయింది. గాంధీజీ అనుకొంటున్న స్వాతంత్ర్యమైనా, జవహర్లాల్ అంటున్న స్వాతంత్ర్యమైనా బ్రిటిష్ వాళ్ళనుంచి గుంజుకోవాలంటే దేశ వ్యాప్తంగా పోరాటం అవసరమని తేలింది. అందుచేత కలకత్తాలో చేసిన సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్య తీర్మానాన్ని అమలు జరపవలసివచ్చింది. పోరాటానికి సన్నద్ధం కావలసి వచ్చింది. అందుకే లాహోర్ కాంగ్రెసులో గాంధీజీ ఇల్లా అన్నారు:

"మనం ఇప్పుడు నూతనయుగంలో ప్రవేశిస్తున్నాం. సంపూర్ణస్వాతంత్ర్యం మన సుదూరగమ్యం కాదు; మన గమ్యం అది."

6. ఉప్పు సత్యాగ్రహం

నిజానికి మనజాతి ఒక నూతనయుగంలో అడుగు పెడుతూంది. ప్రజానీకంలో నూతన పోరాటవెల్లువ విజృంభిస్తూంది. 1922 లో గాంధీజీ శాసనోల్లంఘనోద్యమాన్ని విరమించినప్పుడు నిస్పృహ చెందిన యువతీ యువకులు వేలసంఖ్యలో ముందుకు వచ్చారు. స్వాతంత్ర్య పోరాటంలో సుశిక్షితులైన సైనికుల మాదిరిగా పాల్గొనడానికి వారు ఉత్సుకత చూపేరు. 1930 జనవరి 26న స్వాతంత్ర్యదినోత్సవాలు చేయమని కాంగ్రెసు వర్కింగ్ కమిటీ ఆదేశించింది. ఆ రోజున దేశమంతటా బ్రహ్మాండమైన ప్రదర్శనలు జరిగేయి. జవహర్లాల్ అధ్యక్షతన కాంగ్రెసు కార్యవర్గం ప్రకటించిన "స్వాతంత్ర్య ప్రతిజ్ఞ" చాల ఉత్సాహభరితమైన పత్రాలలో ఒకటి. విదేశీపాలకుల దుష్పరిపాలనను, దురంతాలను చాల తీవ్రంగా నిరసిస్తూ విదేశీపాలనను తుదముట్టించేవరకూ పోరాటం మానవద్దని దేశంలోని యువదేశభక్తులకది విజ్ఞప్తి చేసింది. ఆనాడు స్వాతంత్ర్య దినోత్సవాలు జరపడానికై పల్లెలూ, పట్టణాలూ ఒకదానితో ఒకటి పోటీపడ్డాయి. కలకత్తా, బొంబాయి మొదలయిన నగరాలలో వేలసంఖ్యలో ప్రజలు సమావేశమయి ప్రతిజ్ఞలు తీసుకొన్నారు. అసంఖ్యాకమైన గ్రామాలలో సభలు జరిగేయి. వేలసంఖ్యలో ప్రజలు ప్రతిజ్ఞలు తీసుకొన్నారు.

ఉప్పు చట్టాన్ని ధిక్కరించడానికి నిర్ణయించడమూ, గాంధీజీ దండీయాత్ర చూసేక సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్య సంపాదనకై పెద్ద ప్రజావుద్యమం ప్రారంభమైనట్టే భావించబడింది. మొదట దండిలో గాంధీజీ, తర్వాత అనేకచోట్ల చాలమంది నాయకులు ఉప్పు

చట్టాన్ని పెద్దఎత్తున ధిక్కరించడానికి పూనుకోవడంతో, దానిని చూడడానికి స్త్రీలు, పురుషులు, బాల బాలికలు వేల సంఖ్యలో హాజరయ్యారు. అరెస్టుల్ని, లాఠీఛార్జీలను, కాల్పుల్ని లెక్కచేయకుండా ప్రజలు కాంగ్రెసు ఆదేశాన్ని శిరసావహించేరు. ఉద్యమంలో పాల్గొన్నారు.

దిగువ వర్ణన చూస్తే ఆనాడు ప్రజల ఆవేశాలు ఎల్లావున్నాయో గ్రహించవచ్చు:

"కలకత్తా, మద్రాసు, కరాచీలలో కాల్పులు జరిగేయి. దేశమంతటా లాఠీఛార్జీలు జరిగేయి. ఊరేగింపుల్ని, సభల్ని నిషేధించారు. ప్రజలు విదేశీ బట్టల దుకాణాలవద్దా, కల్లు దుకాణాలవద్దా పికెటింగు తీవ్రతరంచేసి ఎదురొడ్డారు.

"ఏప్రిల్ 18 వ తేదీన చిట్టగాంగ్ ఆయుధాగారంమీద దాడి జరిగింది. ఏప్రిల్ 23 న పెషావరులో పెద్ద పెద్ద ప్రదర్శనలు జరిగి విప్లవావేశాలు మహోన్నతస్థాయి నందుకున్నాయి. ఆ సమయానికే ఖాన్ అబ్దుల్ గఫార్‌ఖాన్‌ను అరెస్టుచేసేరు. శాంతియుతంగా పోరాడిన ఖుదైఖిద్మత్‌ఘర్ (దేవుని సేవకులు) లేక రెడ్‌షర్ట్ సంస్థకు ఆయన నాయకుడు. ఆయనను నిర్బంధించిన ప్రదేశాన్ని వేల మంది ప్రజ చుట్టుముట్టేరు. పెషావరులో గొప్ప ప్రదర్శనం జరిగింది. ఆవేశభరితులై వున్న ప్రదర్శకులను లొంగదీసుకోడానికై అధికార్లు సాయుధ మోటార్లను పంపేరు; ప్రజలొక కారును తగులబెట్టారు. దానిలో వున్న వాళ్ళు తప్పించుకు పారిపోయేరు; అందుపైన జనసమూహంమీద పెద్ద ఎత్తున కాల్పులు సాగించేరు. వందలసంఖ్యలో జనం చచ్చిపోయేరు. గాయపడ్డారు. 18 వ రాయల్ ఘర్వాలీ రైఫిల్స్‌కు చెందిన రెండవ బెటాలియన్ తాలూకు రెండు ప్లాటూన్లు (ప్రదర్శకులు ముస్లిములు, వీరు హిందువులు) కాల్చడానికి నిరాకరించేయి. సైనికులు పంక్తులు వదిలేసేరు. చాలమంది ఆయుధాలను తిరిగి యిచ్చేసేరు." (సం. 3, పుట 44)

గాంధీజీని అరెస్టుచేయడంతో కల్లోలం ప్రారంభమయింది.

"గాంధీజీ అరెస్టుతో దేశమంతటా సమ్మెలూ, హర్తాళ్ళూ ప్రారంభమైనాయి. బొంబాయిలో రమారమి 50 వేలమంది బట్టలమిల్లు కార్మికులు సమ్మె చేసేరు. ప్రదర్శనంలో రైల్వే పనివారు కూడా కలిసేరు. బ్రహ్మాండమైన వూరేగింపు జరిగింది. పోలీసులు ఆ ప్రాంతానికి రావడానికూడా భయపడ్డారు. అంత పెద్దది అది. బట్టల వర్తకులు ఆరురోజులు హర్తాళ్ చేయడానికి నిర్ణయించేరు. గాంధీజీని పూనాలో గృహ నిర్బంధంలో వుంచేరు. అక్కడ గౌరవోద్యోగులూ, ప్రభుత్వోద్యోగులూ రాజీనామా లివ్వడం ఎక్కువయింది.

"విప్లవోత్సాహం మహోచ్ఛదశలో వుంది. షోలాపూర్‌లో ప్రజలు ఒక వారంపాటు పట్టణాన్ని స్వాధీనం చేసుకొని ప్రభుత్వ పోలీసుల్ని తీసేసి, తమ పోలీసులను నియమించేరు. ప్రజల పరిపాలనను నెలకొల్పేరు. చివరకు ప్రభుత్వం అక్కడ సైనికశాసనాన్ని ప్రకటించింది. మైమనసింగ్, కలకత్తా, కరాచీ, లక్నో, ముల్తాన్, ఢిల్లీ, రావల్పిండి, మద్రాస్, పెషావర్లలో గందరగోళాలు జరిగేయి. సైన్యాలను, విమానాలను, టాంకుల్ని, తుపాకుల్ని, మందుగుండు సామగ్రిని ప్రభుత్వం రంగంలోకి దింపింది. పశ్చిమోత్తర పరగణాలలో వీనిని యథేచ్ఛగా వాడేరు. పఠాన్లమీద 500 టన్నుల బాంబులు వేసేరు. కాని, వారి విప్లవోత్సాహం మొక్కవోలేదు. రెడ్‌షర్ట్‌ల సంఖ్య రెండువందలనుంచి 80 వేలకు పెరిగింది. పంజాబులో ప్రభుత్వం సాగించిన దమననీతి 'అహ్రార్' అనే ముస్లిం తీవ్రవాది సంస్థ నిర్మాణానికి దారితీసింది."

(సం. 3, పుట 49)

ఒక మూల ప్రజలు కాంగ్రెసు ఆదేశాన్ని అద్భుతంగా గౌరవిస్తున్నారు. అయినా రెండో మూల గాంధీజీతోపాటు కాంగ్రెసు నాయకత్వం ప్రజల వుత్సాహాన్ని, పోరాట తత్వాన్ని బూర్జువా వర్గానికి కష్టం కలిగించని మార్గాలలో మళ్ళించడానికై శక్తివంచన లేకుండా ప్రయత్నిస్తున్నారు. దీనికి వారనేక మార్గాలు తొక్కేరు.

మొదటిది: తక్షణాశయం సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యమని ఒప్పుకున్నా, కార్యరూపంలోకి వచ్చేసరికి తాము వ్రాసిన స్వాతంత్ర్య ప్రతిజ్ఞ కాగితంమీద సిరాకూడ ఆరకపూర్వమే దానికి సెలవిచ్చేసేరు. వైస్రాయి ప్రకటనమీద వ్యాఖ్యానిస్తూ గాంధీజీ "స్వయంపరిపాలన ఆకారం లేకపోతేమానె, దాని సారం అయినా ఇవ్వడానికి బ్రిటన్ సిద్ధంగావుంటే శాసనోల్లంఘనాన్ని" ఆపివేయ సిద్ధంగావున్నానన్నారు. ఆయన పదకొండు అంశాలు కోరేరు: దేశమంతటా మద్యనిషేధం పెట్టాలి; రూపాయి మారకపు రేటును 1 షి. 4 పెన్నీలకు మార్చాలి; భూమిపన్నును సగానికి తగ్గించాలి; సైనిక వ్యయాన్ని తగ్గించాలి - ఆ ప్రయత్నంలో వెంటనే నూటికి ఏభయి వంతులు కోతకోయాలి; ఐ. సి. ఎస్. వుద్యోగుల జీతాలు సగానికి తగ్గించాలి; విదేశీ బట్టల దిగుమతిపై రక్షణసుంకం విధించాలి; తీర వ్యాపారాన్ని భారతీయ నౌకలకే కేటాయిస్తూ బిల్లుతేవాలి; హత్యానేరాలకు హత్యా

ప్రయత్న నేరాలకు అరెస్టు చేయబడినవారినితప్ప రాజకీయ ఖైదీలందర్నీ విడుదలచేయాలి; సి. ఐ. డి. శాఖను రద్దుపరచాలి-లేదా అదుపులో వుంచాలి; ఆత్మసంరక్షణకై తుపాకీ లైసెన్సు లివ్వాలి - అలా యివ్వడంలో ప్రజా ప్రతినిధి సంస్థలకు విచక్షణాధికారం వుండాలి.

ఈ పదకొండు అంశాలను పేర్కొంటూ గాంధీజీ ఇలా అన్నారు :

"ఈ అవసరాలు చాల చిన్నవే. కాని భారతదేశానికి చాల ప్రధానమైనవి. వైస్రాయి ఈ కోరికలను పరిపూర్తి చేయనీయండి- ఇక శాసనోల్లంఘనం మాటే ఆయన చెవినిబడదు."

రెండోది : జనసముదాయంచేత శాసనోల్లంఘనం చేయించాలంటూనే కొద్దిమంది సత్యాగ్రహులకు మాత్రమే ప్రత్యక్ష కార్యాచరణ పరిమితం చేసేటందుకు ప్రయత్నించేరు. గుజరాత్ విద్యాపీఠం విద్యార్థుల నుద్బోధిస్తూ గాంధీజీ ఇల్లా అన్నారు:

"జనాధిక్యత మీదగాక యోగ్యతమీద నుకం ఎక్కువ నమ్మకం వుంచుతాము. ఆదేశాన్ని పాటించి వచ్చే అసంఖ్యాక ప్రజలమీదకన్నా నేను ఆశయం కోసం సర్వ త్యాగం చేయగల కొద్ది మందిమీదనే నమ్మకం వుంచుతాను. అందుకే శాసనోల్లంఘన తీర్మానం కొద్దిమందిని ఉద్దేశించింది." (సం. 3, పుట 2)

మూడోది : ఉద్యమాన్ని పరిమిత మొనర్చడంకోసమే కొద్ది కొలది రైతుల, కూలీల, ఇతర శ్రమజీవుల కోరికలను పై పట్టికలో చేర్చలేదు. కార్మికులూ, రైతులూ తమ యజమానులనుంచీ, భూస్వాములనుంచీ, వడ్డీవ్యాపారులనుంచీ కోరేవేవీ పై పదకొండు అంశాలలో లేవు. రైతులకు సరాసరి సంబంధించిన దేమన్నా వుందంటే అది పన్ను సగానికి సగం తగ్గించాలనే దొక్కటే. కౌలు రేటు తగ్గించాలని, ఋణ విమోచన జరగాలని, బేదఖళ్ళు నిలపాలని, కార్మికులకూ ఉద్యోగులకూ తగుపాటి జీతా లివ్వాలని మొదలయిన సమస్యలు వేనినీ గమనించనే లేదు.

ఇది జరిగిన మరో ఏడాదికి కరాచీ కాంగ్రెసులో చేసిన ప్రాథమిక హక్కుల తీర్మానంలో కాంగ్రెసు నాయకులు కష్టజీవుల కోరిక

లలో చాలవాటిని అంగీకరించేరు. పారిశ్రామిక కార్మికులకు కనీస వేతనాలు, పరిమితమైన గంటలు, మంచి పనిపరిస్థితులు, ముసలితనంలోను జబ్బుచేసినప్పుడు ఉద్యోగం లేనప్పుడు ఆర్థిక ఇబ్బందులు కలగకుండా రక్షణ మొదలయినవానినీ, రైతులు ఇచ్చేపన్నులు భూమిశిస్తులు బాగా తగ్గించడం, ఆర్థికంగా కిట్టుబాటుకాని కమతాలకు అవసరమనుకున్నంత కాలం మక్తా తగ్గించడం మొదలయినవానిని కాంగ్రెసు కార్యక్రమంలో చేర్చారు. అయినా ఆ తీర్మానాన్ని ప్రతిపాదిస్తూ గాంధీజీ ఇచ్చిన ఉపన్యాసం గమనించదగివుంది:

> "శాసనసభ్యులు కానివారికి, రాజ్యాంగ సంబంధమైన చిక్కుసమస్యలపై ఆసక్తిలేనివారికి, కోశ పరిపాలనావ్యవహారాలలో ఎక్కువ శ్రద్ధ చూపని వారికిమాత్రమే ఈ తీర్మానం వుద్దేశించబడింది. స్వరాజ్యము లేక రామరాజ్యము అనే దానిలో వుండగల స్థూల లక్షణాలు చదువుకోని బీద భారత ప్రజలకు చూపడానికే ఇది వుద్దేశించబడింది. దండీయాత్రకు పూర్వం దీనిలో కొన్నిటిని నా పదకొండు అంశాలలో చేర్చాను. అందులో అవి మరింత స్పష్టంగా వ్రాయబడ్డాయి. అవి వేరే ఒక తీర్మాన రూపంలో మీ ముందు వుంచబడినాయి. వీనిని ప్రధాన తీర్మానంలో చేర్చివుంటే ప్రతినిధివర్గానికి ఆదేశంగా తయారయి గుదిబండ అయ్యేది."
>
> (సం. 8, పుట 112-113. క్రింది గీతలు నావి.)

మరొకలాగ చెప్పాలంటే, కరాచీ తీర్మానాన్ని రెండు వుద్దేశాలతో తయారుచేసేరు. ఒకటి - కాంగ్రెసు నాయకులు తమ కోర్కెలకోసం పోరాడుతున్నారనే భావంతో కష్టజీవులంతా ఉత్తేజితులయ్యేటట్లు చేయడం; రెండు- ఆ విధంగా సంపాదించిన ప్రజాబలాన్ని వుపయోగించి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వంనుంచి పై పదకొండు కోరికలను గుంజుకోవడం.

అన్నింటికన్న ముఖ్యంగా గమనించవలసిన దొకటుంది. సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యాన్ని తక్షణాశయంగా తీసుకొన్నా, ప్రజానీకాన్ని శాసనోల్లంఘనోద్యమంలోకి తీసుకొని వచ్చేటందుకు నిర్ణయించినా దక్షిణాఫ్రికా సత్యాగ్రహం రోజులనాటినుంచి రూపొందించబడిన గాంధీజీ విధానంలో చిన్న మెత్తుకూడా మార్పు లేదు. తన

అయినా ఆజ్ఞలలో ప్రజా ఉద్యమాన్ని ఒక వేపు నడుపుతూనే వున్నారు. రెండో వేపున ఆ వుద్యమ బలంతో, సామ్రాజ్యవాదులతో రాయబారాలు నడుపుతూనే వున్నారు. బ్రిటిష్ ప్రభుత్వంతో ఒక ఒప్పందానికి రావడమే తన ధ్యేయమని ఆయన మాటలలోనూ, చేష్టలలోనూకూడ చూపించారు. శాసనోల్లంఘనం ప్రారంభించే ముందు ఆయన వైస్రాయికి వ్రాసిన లేఖ సువిదితం!

> "తనకంటె అధిక జనసంఖ్య కలిగి, ప్రాచీనత కలిగి, నాగరికతలో తన క్షేమాన్ని తీసిపోని దేశాన్ని తెలిసో తెలియకో పీడిస్తున్న ఒక జాతిని మార్చేటందుకు — ఎన్ని కష్టాలు పడవలసివచ్చినా ప్రయత్నించవలసిందే.
>
> "మార్చేటందుకు అనే శబ్దాన్ని నేను బుద్ధిపూర్వకంగానే వాడేను అహింసద్వారా బ్రిటిష్ వారిని మార్చి తాము ఇండియాకు చేసిన అపకారాన్ని వారిచేత గుర్తింపచేయాలనేది నా ఆశయం." (సంపుట. 8, 22)

గాంధీజీ నాయకత్వాన క్రింద 1930 లో కాంగ్రెసు ప్రారంభించిన శాసనోల్లంఘనోద్యమానికున్న ఈ మూడు లక్షణాలనూ బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం తన వైస్రాయి లిద్దరిద్వారా (లార్డ్ ఇర్విన్, లార్డ్ విల్లింగ్టన్ లు) బహు తెలివిగా వుపయోగించుకొంది. 1930 – '32 మధ్య బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యవాదు లవలంబించిన ఎత్తుగడలు సూక్ష్మంలో చెప్పాలంటే ఇవి :

వారు సాధారణంగా మనకు తెలిసిన 'ద్వంద్వవిధానాన్నే' అవలంబించేరు. ఒక వేపు ప్రజలమీద నిర్బంధాల నుపయోగిస్తూ మరో వేపు నాయకులతో రాయబారాలు నడిపారు. ఈ ద్వంద్వ విధానమే 1931 లో కాంగ్రెసు నాయకులు శాసనోల్లంఘనాన్ని నిలిపివేయడానికీ, కాంగ్రెసు ప్రతినిధిని రౌండ్ టేబుల్ సమావేశానికి పంపడానికీ కారణం.

శాసనోల్లంఘనోద్యమాన్ని నిలిపివేసి, రౌండ్ టేబుల్ సమావేశంలో పాల్గొనేటందుకు ప్రభుత్వం కాంగ్రెసును ఒప్పించింది. తరవాతకూడా ఇండియాలో ఒక వేపు నిర్బంధ విధానం కొనసాగిస్తూ రౌండ్ టేబుల్ సమావేశానికి వచ్చిన కాంగ్రెసేతర ప్రతినిధులను

బుట్టలో వేసుకొని, కాంగ్రెసు ప్రతినిధి ఏకాకి అయ్యేలా చేసింది. భారతదేశంలో రాజ్యాంగ సంస్కరణలు చాల చిక్కులతో కూడు కొన్న పని అనీ, ఆ విషయాన్ని భారతీయ నాయకులే పరిష్కరించుకో లేకపోయేరనీ, అందుకే బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం చొరవ తీసుకొని, ఆ సమస్యా పరిష్కారానికై కుల, మత ప్రాతిపదికలమీద ప్రత్యేక నియోజకవర్గాలను సూచించిందనీ ప్రపంచాన్ని నమ్మించగలిగింది.

ఆ విధంగా సామ్రాజ్యవాదులు రౌండ్ టేబుల్ సమావేశంలో కాంగ్రెసును ఏకాకిని చేసేరు. రాజ్యాంగ సంస్కరణలవంటి "చిక్కు" సమస్యలను కాంగ్రెసు పరిష్కరించలేదని "చూపించేరు". తర్వాత కాంగ్రెసుమీద సరాసరి తీవ్రమైన దాడి ప్రారంభించేరు. రౌండ్ టేబుల్ మహాసభనుంచి గాంధీజీ తిరిగి వచ్చేసరికి యు. పి. పశ్చిమోత్తర పరగణాలవంటి రాష్ట్రాలలో ఆర్డినెన్సు పాలన సాగుతూంది. జవహర్లాల్ నెహ్రూతో సహా అనేకమంది కాంగ్రెసు నాయకులను జైళ్ళలో పెట్టేరు. వైస్రాయితో రాయబారాలు జరపడానికీ, పేచీలో వున్న సమస్యలను పరిష్కరించడానికీ గాంధీజీ చేసిన ప్రయత్నాలన్నీ విఫలమైనాయి. చిట్టచివరకు గాంధీజీ, కాంగ్రెసు వర్కింగ్ కమిటీ 1931 మార్చిలో కుదుర్చుకున్న పోరాట విరమణ స్థితిని రద్దుపరచి, తిరిగి సత్యాగ్రహం ప్రారంభించడానికి నిర్ణయించేరు. దానితో ప్రభుత్వం దేశాన్నంతనీ కనీవినీ ఎరగని భయంకర నిర్బంధ చర్యలకు గురిచేసింది.

సామ్రాజ్యవాదుల ఎత్తుగడలను కాంగ్రెసు నాయకత్వం ప్రతిఘటించ ప్రయత్నించింది. ఆ ప్రయత్నంలో వారు అనుసరించిన ఎత్తుగడలను గమనిస్తే గాంధీజీ తాత్విక ఆలోచనలూ, పద్ధతులూ కార్యరూపంలోకి వచ్చేసరికి ఏ విధంగా వుంటాయో అర్థం చేసుకో వచ్చును.

ఉప్పుచట్టాల ధిక్కరణ రూపంలో శాసనోల్లంఘనం ప్రారంభించే ప్రయత్నాలు జరుగుతుండగా వారు ప్రజలలో వున్న

రెండో వేపున బ్రిటిషు సామ్రాజ్యవాదులకు హృదయ పరివర్తన కలిగిం చాలనే సిద్ధాంతంతోసహా దౌర్జన్యరాహిత్యంగురించి నొక్కి చెబుతూ ప్రజల ఉద్రేకాలను అదిమిపెట్టేందుకు ప్రయత్నించేరు. అందరికీ పరిచి తమైన స్వాతంత్ర్య ప్రతిజ్ఞలో వారిల్లా వ్రాశారు :

"బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం భారతదేశాన్ని ఆర్థికంగా, రాజ కీయంగా, సాంస్కృతికంగా, ఆధ్యాత్మికంగా నాశనం చేసింది. ఈ విధంగా నాలుగు విధాలా దేశాన్ని నాశనం చేసిన పరిపా లనకు తలవొంచిపడివుండడం మానవునియెడ, భగవానునియెడ కూడ అపచారం చేసినట్లే...మనం తప్పకుండా స్వాతం త్ర్యాన్ని సాధించాలంటే దౌర్జన్య పద్ధతులద్వారా కాదని మేము గుర్తిస్తున్నాం."

దీనికి అనుగుణంగానే పైనచెప్పిన పదకొండు అంశాల ప్రణాళి కను తయారుచేసేరు. అవి బ్రిటిష్ దోపిడీని వ్యతిరేకిస్తున్నాయి. కనక బూర్జువావర్గంతోసహా అన్ని తరగతుల ప్రజలను సమీకరించ గలుగు తాయి. కాని అవి దేశీయదోపిడీదారులను వ్యతిరేకించడంలేదు. కనక "మూకల అల్లర్లకు" అవి దారితీయవు.

ఈ దశగడచి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వంతో రాయబారాలు సాగించ వలసిన కొత్తదశ ఏర్పడింది. ఈ దశలోవారు బ్రిటిష్ ప్రభుత్వానికి వ్యతిరేకంగా బూర్జువావర్గంయొక్క ఆర్థిక, రాజకీయ పలుకుబడిని బల పరుచుకొనేటట్లుగా ఒప్పందంకుదుర్చుకొనేటందుకు వీలయినన్ని విధాల రాయబారాలు నడిపేరు. శాసనోల్లంఘనోద్యమాన్ని నిలిపివేసేటందుకు నెహ్రూ తండ్రికొడుకులు. గాంధీజీ కోరిన షరతులివి; (1) తనకిష్ట మైనప్పుడు బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యంనుంచి వైదొలగే హక్కు భారతదేశాని కున్నదని అంగీకరించాలి. (2) భారత ప్రజలకు పూర్తిబాధ్యత వహించే జాతీయ ప్రభుత్వంచేతికి అధికారంరావాలి. వైస్రాయికి వ్రాసిన లేఖలో గాంధీజీ ప్రతిపాదించిన పదకొండు అంశాలను కార్యరూపంలోకి తీసుకు రాగల అధికారం దానికి వుండాలి. (3) భారత జాతీయరుణం అని

చెప్పేదానితోసహా బ్రిటిష్‌వారు తమకు రావలసివున్నదనే సొమ్మును గురించీ ప్రత్యేక సౌకర్యాలను గురించీ స్వతంత్రుడైన మధ్యవర్తిముందు పరిష్కారానికి పెట్టే అధికారం భారతదేశానికి వుండాలి.

ఆ షరతులమీద రాజీ కుదరడం సాధ్యంకాదని తెలిశాక, పోరాట విరమణకు సిద్ధపడ్డారు. అది దేశంలో కాంగ్రెసుయొక్క రాజకీయ నిర్మాణబలం అధికం అయ్యేటందుకు తోడ్పడింది. మహా బలీయమైన బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం కాంగ్రెసుతో రాయబారాలు నడిపింది. కాంగ్రెసు ప్రతినిధితో వ్రాతమూలకమైన ఒప్పందానికి వచ్చింది. కొన్ని ప్రాంతాలలో ఉప్పు చేసేటందుకు అంగీకరించడంద్వారా బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం కాంగ్రెసు కోరికలను పాక్షికంగానైనా అంగీకరించింది. రాజకీయ ఖైదీలలో అత్యధిక సంఖ్యాకుల్ని విడుదలచేసింది. కాంగ్రెసు బలపడడానికి స్వాతంత్ర్య పోరాటాన్ని కొనసాగించేటట్లు హుషారు నివ్వడానికి యివి చాలును.

పోరాట విరమణద్వారా సాధించుకొన్న విజయాలను కాపాడుకొనేటందుకు వారు చాలా పాటుబడ్డారు. పోరాట విరమణ స్వాతంత్ర్య పోరాటాన్ని బలపరుస్తుందనే విషయాన్ని అంగీకరించేమని వారుప్రజలతో చెప్పేరు. కాంగ్రెసుకు ఇటువంటి అవకాశం కలిగించడం నిరంకుశోద్యోగి వర్గానికిష్టంలేదు. ఇక రాజకీయఖైదీల విడుదలమీద, ప్రభుత్వ చట్టాల నమలువరచడం గురించి, భూమి పన్ను వసూళ్ళమీద కాంగ్రెసుకూ, ఉద్యోగివర్గానికీ నిరంతరం రండా గొండీ ప్రారంభమయింది.

ఈ సమస్యలలో ప్రతి ఒక్కదానిమీదా కాంగ్రెసు నాయకత్వం తన కోర్కెలను సాధించుకొనేటందుకు శక్తివంచన లేకుండా పని చేసింది. పోరాట విరమణ ఒడంబడికలోని షరతులను ప్రభుత్వం ఖచ్చితంగా పాటించకపోతే రౌండ్‌టేబిల్ సమావేశానికి తమ ప్రతినిధిని పంపేదిలేదని బెదిరిస్తూవచ్చారు. ప్రభుత్వంకూడా కొంత బిగువు సడలి వ్యవహరించడంచేతనే వారు చివరకు గాంధీజీని రౌండ్‌టేబుల్ సమావేశానికి పోనిచ్చారు.

ముస్లిములకూ, ఇతర అల్పసంఖ్యాకులకూ కొన్ని ప్రత్యేకసౌక ర్యాలు చూపడం ద్వారా బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం దేశంలో మతకలహాలకు అంకురార్పణచేసింది. ఈ దుష్ఫలితాలను ప్రతిఘటించడానికి కాంగ్రెసు రెండో రౌండ్ టేబుల్ సమావేశంలోనూ, తర్వాతనూ చాల గట్టిగా పనిచేసింది. కాని రెండో రౌండ్ టేబుల్ సమావేశం భగ్నం కావడంతో బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం కాంగ్రెసును ముఖాముఖీ ఎదుర్కొని దెబ్బతీయడానికి అవకాశం చిక్కింది. దీనితో కాంగ్రెసుకు ఆగ్రహం కలిగి ప్రత్యక్ష చర్యకు దిగేటట్లుచేసింది. కాంగ్రెసు నాయకులలోకెల్ల గాంధీజీ మంచి దూరదృష్టిగలవారు. రెండో శాసనోల్లఘనోద్యమం ప్రారంభంకాగానే ఆయన కొత్త ఎత్తుగడలు వెతకసాగారు.

1932 జనవరి 4న గాంధీజీ అరెస్టయ్యారు. సంపూర్ణ స్వరాజ్యాన్ని సాధించేటందుకు శాసనోల్లంఘనోద్యమాన్ని పకడ్బందీగా నడిపించడం కన్న ముఖ్యంగా చేయవలసిన పని ఒకటున్నదని ఆయనకు మార్చి 11 నాటి కనిపించింది. ఆ తేదీని ఆయన ఇండియా మంత్రికి ఒక జాబు వ్రాసేరు. దానిలో ఆయన ఇలా అన్నారు :

> "రౌండ్ టేబుల్ సమావేశంలో అల్పసంఖ్యాకుల కోరి కల సమస్యను తెచ్చినప్పుడు నిమ్న జాతులకు ప్రత్యేక నియో జకవర్గాలు ఇవ్వడాన్ని ప్రాణంవొడ్డి పోరాడతానని నా ఉప న్యాసంలో చెప్పాను. మీకు గుర్తుండి వుంటుంది. ఆ మాట యమకంకోసం, క్షణికావేశంలో చెప్పిందిదుకాదు. ఆ అభిప్రాయం నాలో గట్టిగానేవుంది." (సం. 3, పుట 195)

బ్రిటిష్ ప్రధాని ఇచ్చిన 'కమ్యూనల్ అవార్డు' (దీని ననుసరించే నిమ్నజాతులకు ప్రత్యేక నియోజకవర్గాల నిచ్చేరు) ఫలితంగా, తాను ప్రాయోపవేశం చేయవలసివస్తుందని ఆయన అన్నారు.

ప్రజానీకాన్ని శాసనోల్లంఘ నోద్యమంలోకి తేవాలనే ప్రయత్నం విరమించుకొని శాసనసభలద్వారా పోరాటం నడపడానికీ, నిర్మాణకార్యక్రమం సాగించడానికి కాంగ్రెసు మరోపథకం వేసుకోవడం

ఇదే ప్రారంభం. బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం గాంధీజీ కోరికను నిరాకరించి 'కమ్యూనల్ అవార్డు' ఇచ్చింది. గాంధీజీ ఆమరణ నిరశనవ్రతం ప్రారంభించేరు.

ఈ నిరశనవ్రతం ఫలితంగా కాంగ్రెసు నాయకులు, కాంగ్రెసేతర నాయకులు, నిమ్నజాతి నాయకులు సమావేశం అయ్యేరు. ఒక ఒప్పందానికి వచ్చారు. తత్ఫలితంగా నిమ్నజాతులకు సంబంధించినంత వరకు కమ్యూనల్ అవార్డును సవరణ చేయడానికి వీలు కలిగింది.

అస్పృశ్యతను పోగొట్టేందుకు దేశవ్యాపితంగా ప్రజలలో ప్రచారంచేయడమూ, నిమ్నజాతుల స్థితిగతులను బాగుపరచేటందుకై పనిచేయడమూ పైన చెప్పిన ఒప్పందంలోవున్న షరతులు. వానిప్రకారం గాంధీజీజైలులో వుంటూనే హరిజన కార్యక్రమం సాగించడానికి అనుమతించబడ్డారు. దీనితో జైలు బయటవున్న కాంగ్రెసువాదులనేకమంది శాసనోల్లంఘనోద్యమ ప్రయత్నాలకు బదులు హరిజనోద్ధరణ కార్యక్రమంవేపు దృష్టినితిప్పేరు.

హరిజనోద్ధరణ కార్యక్రమంలో జరుగుతున్నపని సంతృప్తికరంగా లేదని చెప్పి గాంధీజీ ఆత్మపారిశుద్ధ్యంకోసమని 1933 మే నెలలో 21 రోజులు ఉపవాసం చేయబూనుకున్నారు. దానిఫలితంగా ఆయనను జైలునుంచి విడుదలచేసేరు. ఆ అవకాశం తీసుకొని కాంగ్రెసు తాత్కాలికాధ్యక్షునికి శాసనోల్లంఘనోద్యమాన్ని నిలుపుచేయవలసిందిగా గాంధీజీ సలహా ఇచ్చారు.

అయినా గాంధీజీ అభిప్రాయ ప్రకటనలవల్లగాని, కాంగ్రెసు తాత్కాలికాధ్యక్షుని సూచనలవల్లగాని ప్రయోజనం కలుగలేదు. ప్రభుత్వం తన నిర్బంధ విధానాన్ని సడలించలేదు. శాసనోల్లంఘనాన్ని తిరిగి ప్రారంభించమని గాంధీజీ మరల సలహా ఇచ్చేరు. అయితే ఈమారు జనానీకాన్ని వుద్యమంలోకి తేవాలనే ఆలోచనలేదు. దానిని నిర్వహించడంలో విధి నిషేధాలను నిర్వచించేరు. తానే ముందుకు

వచ్చి వ్యష్టి సత్యాగ్రహం చేసేరు. జనానీకాన్ని శాసనోల్లంఘునంలో పాల్గొనేటట్లు చేయడానికి బదులు దేశమంతటా వ్యష్టి సత్యాగ్రహోద్యమం ప్రారంభమయింది.

ఈమారు జైలులోనుంచి హరిజన సేవా కార్యక్రమం కొనసాగించేటందుకు ప్రభుత్వం ఆయనకు అవకాశం ఇవ్వలేదు. అందుచేత ఆయన జైలులో నిరశనవ్రతం ప్రారంభించారు. ఒక దశలో ఆయన పరిస్థితి మరీ ప్రమాదకరంగా తయారయింది. ప్రభుత్వం వెంటనే ఆయనను విడుదల చేసింది. విడుదలయినాక తాను రాజకీయ కార్యక్రమాలకు పూర్తిగా దూరంగా వుంటాననీ, హరిజన సేవా కార్యక్రమంలోనే తన కాలాన్నంతనూ వినియోగిస్తాననీ ఆయన అన్నారు.

1933 ఆఖరు రోజులలోనూ 193 ప్రారంభంలోనూ హరిజన నిధి వసూలుకై గాంధీజీ దేశమంతటా పర్యటించారు. అయినా జైళ్ళ బయటవున్న కాంగ్రెసు నాయకులూ, ఆయనా ఈ పర్యటనలో శాసనోల్లంఘనోద్యమంయొక్క భవిష్యత్తును గురించి ఒకరితో వొకరు మాట్లాడుకోడానికి వుపయోగించుకున్నారు. అదివరకే కొందరు కాంగ్రెసు నాయకులు సంప్రదింపులు జరిపి స్వరాజ్యపార్టీని నిర్మించాలనే ఆలోచనల్లో వున్నారు. వారు సహజంగానే గాంధీజీ సలహా కోరారు. ఈ ఆలోచనల పర్యవసానంగా ఆయన 1934 ఏప్రిల్ 7వ తేదీని ఒక ప్రకటన చేసేరు. అందులో యిలా ఉంది:

"ఏవో నిర్దిష్టమైన కోరికలకోసంగాక స్వరాజ్యంకోసం శాసనోల్లంఘునం చేయడం మానవలసిందిగా కాంగ్రెసు వాదులకు నేను సలహా ఇవ్వవలసివుంది. ఆ శాసనోల్లంఘున వ్యవహారాన్ని నాకు వదలిపెట్టండి. ఆ శాస్త్రంగురించి నాకంటె బాగా ఎరుగుదునన్న వ్యక్తి ఆ విధమైన విశ్వాసం నాకు కలిగించేవరకూ నా నాయకత్వంక్రిందనే ఎవరయినా శాసనోల్లంఘునానికి పూనుకోవాలి. సత్యాగ్రహ సృష్టికర్తగా, ప్రారంభకుడుగా నేనీ

అభిప్రాయం తెలుపుతున్నాను. అందుచేత ఇతఃపూర్వం నా సలహామీదగాని నా సలహా పొందేమనుకొనిగాని స్వారాజ్యం కోసం శాసనోల్లంఘనం చేసినవారంతా ఇక శాసనోల్లంఘనం చేయవద్దని ప్రార్థిస్తున్నాను." (సం. 3, పుట 319)

గాంధీజీ ఈ విధంగా ప్రకటించిన వెంటనే ప్రభుత్వం "శ్రీ గాంధీ చేసిన ప్రకటనను ఆమోదించి, శాసనోల్లంఘనోద్యమాన్ని నిలిపివేసే టందుకు అవసరమనుకొంటే కాంగ్రెసు నాయకులు అఖిలభారత కాంగ్రెసు కమిటీని సమావేశపరచడానికి అభ్యంతరం చెప్పద"ని ఒక ప్రకటన చేసింది.

ఈ విధంగా 1934 మే నెలలో జరిగిన అఖిలభారత కాంగ్రెసు కమిటీ సమావేశానికి పూర్వరంగం తయారు చేయబడింది. ఆ సమావేశం గాంధీజీ ప్రకటనను ఆమోదించి, శాసనోల్లంఘనోద్యమాన్ని నిలిపివేసింది. కేంద్ర శాసనసభకు జరుగనున్న ఎన్నికలలో పాల్గొనటానికి నిర్ణయం తీసుకొంది.

7. కాంగ్రెసునుండి నిష్క్రమణ

పై ఘటనలన్నీ తెలుసుకున్నతర్వాత గాంధీజీ ఆ విధంగా ఎందుకు చేసేరని ఎవరైనా అడగడం సహజం. జాతీయ శత్రువుకు వ్యతిరేకంగా ప్రజలు బ్రహ్మాండమైన పోరాటం జరుపుతూంటే, ఆ పోరాటాన్ని నడిపే మహావ్యక్తి అంతకంటె స్వల్పమైన ఒక సమస్య మీద (సమాజంలోను, రాజ్యాంగ వ్యవస్థలోను అస్పృశ్యుల స్థానమేమిటనేది) తన దృష్టినంతా ఎందుకు నిలిపేరు? రాజకీయ ప్రజా ఉద్యమం నడిపేందుకు దాన్నొక ఆధారంగా చేసుకోడానికి బదులు సంఘసంస్కరణోద్యమానికి దాన్ని ప్రాతిపదికగా చేసుకోడానికి కారణమేమిటి? మొట్టమొదటి అవకాశాన్నుపయోగించుకొని దేశవ్యాపిత శాసనోల్లంఘనోద్యమాన్నెందుకు ఆయన విరమించవలసి వచ్చింది?

ఈ ప్రశ్నలకు జవాబులు తెలుసుకోవాలంటే, సత్యాగ్రహాన్ని గురించి గాంధీజీ చేసిన ప్రకటనలమీదనే మనం ఆధారపడకూడదు. న్యాయమైన ఆశయం కొరకు ప్రారంభించబడ్డ ప్రజాపోరాటం "దౌర్జన్య" మార్గం చేబట్టినప్పుడు లేదా అలా చేబట్టే ప్రమాదమేర్పడినప్పుడు మాత్రమే దాన్ని విరమించవచ్చునన్నది గాంధీజీ సత్యాగ్రహ సిద్ధాతం. అట్టి ప్రమాదమేర్పడ్డంవల్లనే 1922 ఉద్యమం విరమింప బడిందని ఆయన నొక్కి చెప్పారు. కాని అట్టి ప్రమాదం 1932 లో లేదు. విదేశీ పాలకులు సత్యాగ్రహులమీద చాల క్రూరమైన, అమానుషమైన హింసాకాండ ప్రయోగించినప్పటికీ, అహింసావ్రతాన్ని పాటించడంలో వారు గాంధీజీ కోరిన స్థాయినందుకున్నారు.

సత్యాగ్రహోద్యమంలో పాల్గొన్న వేలకొద్ది యువతీ యువకులు గాంధీజీ ఉత్తర్వులను తు, చ తప్పక పాటించారు. అందుచేత గాంధీజీ హరిజనులకు ప్రత్యేక నియోజక వర్గాల సమస్యమీద నిరాహారవ్రతం ప్రారంభించడానికి నిశ్చయించుకున్నప్పుడు వారంతా భగ్న మనోరథులయారు; ఆతర్వాత ఆయన తన యావచ్ఛక్తినీ కాలాన్నీ హరిజనోద్ధరణకు వినియోగించ దలచుకున్నప్పుడు వారు యింకా బాధపడ్డారు. సామ్రాజ్య వ్యతిరేక పోరాటాన్ని, రాజకీయోద్యమాన్ని నడిపిన ఒక మహానాయకుడు అంతకన్న స్వల్పమైన యీ సాంఘిక సమస్య మీద తన దృష్టిని కేంద్రీకరించినందుకు, యితరుల్ని కూడా అలా కేంద్రీకరించమని బోధించనందుకు వారు ఆగ్రహావేశులయ్యారు. ఉద్యమానికి అపచారం జరిగినట్లు వారు భావించేరు.

గాంధీజీ తన ఎత్తుగడలను బాధ్యతారహితంగా మార్చివేసుకున్నట్లు వారి కనిపించింది. ఆయన అలా ఎందుకు నిశ్చయించుకున్నారు ? వేలాదిగా వున్న తన అనుచరుల్లో ఆయన ఎందుకు అసంతృప్తి కలిగించేరు ? కొందరు వాదిస్తున్నట్లు ఆయన "రాజకీయ పోరాటాలకన్న సంఘ సంస్కరణలకు ఎక్కువ ప్రాధాన్యం యివ్వడం" వల్లనా ? కానేకాదు. అన్నిటికంటె ముఖ్యమైన విషయమేమంటే, గాంధీజీ ఒక వర్గంయొక్క – పెట్టుబడిదారీ వర్గంయొక్క – తెలివైన రాజకీయ నాయకుడు. ఆయన ఎల్లప్పుడూ వారి వర్గ ప్రయోజనాల కోసమే పని చేసేడు. 1932 సెప్టెంబరులో ఆయన నిరాహార వ్రతానికి పూనుకోడం, ఆతర్వాత పైకి సాంఘిక సమస్యగా కనబడే హరిజనోద్ధరణకై పనిచేయడం నిర్దిష్టమైన ఒక రాజకీయ సమస్యను పరిష్కరించేందుకు అతిజాగ్రత్తగా రూపొందించిన ఎత్తుగడలో ఒక భాగం మాత్రమే.

ఈ సందర్భంలో మనం 1932 పోరాట మెలా ప్రారంభింపబడిందో జ్ఞాపకం చేసుకుందాం. గాంధీజీ కాంగ్రెసు ప్రతినిధిగా రెండవ రౌండ్ టేబుల్ కాన్ఫరెన్సులో పాల్గొన్నారు. కాంగ్రెసుకీ బ్రిటిష్

ప్రభుత్వానికీ రాజీ కుదరనందున అది భగ్నమైంది. అట్టి పరిస్థితుల్లో కాంగ్రెసువంటి ఆత్మగౌరవంగల జాతీయ సంస్థకు ప్రజా పోరాటం నడపటంతప్ప వేరుమార్గం లేకపోయింది. రెండోవేపున ప్రభుత్వం కాంగ్రెసును అణచివేయడానికి నిశ్చయించుకొంది. 1930-'31 కథ మళ్ళీ జరక్కుండా చూడ్డానికి కట్టుదిట్టమైన చర్యలు తీసుకొంది. (1930-'31 లో ప్రభుత్వానికీ కాంగ్రెసుకీ మధ్య సంప్రతింపులు జరిగేయి.) మరోవిధంగా చెప్పాలంటే, 1932 లో ప్రభుత్వానికి వ్యతిరేకంగా పోరాటం నడపడం తప్ప మరో మార్గం లేకపోయింది.

ఈ పరిస్థితిని యిలాగే కొనసాగనిస్తే ప్రభుత్వం తన యిష్టం వచ్చిన ప్రకారం వ్యవహరిస్తుందనీ, తనకుతోచినవిధంగా రాజ్యాంగాన్ని రూపొందిస్తుందనీ గాంధీజీ అభిప్రాయపడ్డారు. ఆ రాజ్యాంగాన్ని కుల—మత పార్టీలతోసహా కాంగ్రెసేతర పార్టీలన్నీ కాంగ్రెసును బలహీన పరచేందుకు ఉపయోగించుకుంటాయనీ, ఆపార్టీలను బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం జాతీయవాంఛను నిరాకరించేందుకు ఉపయోగించుకొంటుందనీ ఆయన భయపడ్డారు. ఈ ప్రమాదాన్ని నివారించేందుకాయన ప్రయత్నించేరు. బ్రిటిష్ ప్రభుత్వంతో రాయబారాలు నడిపేందుకాయన సర్వశక్తులీ వినియోగించారు. అందుచేత ఆయన సహజంగా శాసనోల్లంఘనోద్యమాన్ని ఉపసంహరించాలనుకున్నారు.

ఈ ఉద్దేశంతోనే గాంధీజీ సాంఘిక, రాజకీయ స్వభావాలు రెండూగల ఒక సమస్యను (హరిజనులకు సమష్టి నియోజక వర్గాలుండాలా ప్రత్యేక నియోజకవర్గాలుండాలా అనేది) ఎంచుకున్నారు. ఇది ఒకవేపు ప్రజల సమక్షంలో నిలబడి సంఘ సంస్కరణకు కొంత కృషి చేస్తున్నట్లు నిరూపించుకోడానికీ అవకాశం కలిగిస్తుంది: మరోవేపు రాజ్యాంగ సంస్కరణలకు సంబంధించిన ఒక అంశంమీద ప్రభుత్వంతో రాయబారాలు నడపడానికీ అవకాశం కలిగిస్తుంది. అయితే ప్రభుత్వం ఆయనమాటనే ఆధారం చేసుకొని, హరిజనోద్ధరణను కేవలం సంఘ సంస్కరణ విషయంగా పరిగణించింది. రాజకీయ సమస్యపై రాయబారాలు నడపడానికి నిరాకరించింది. అయినా గాంధీజీ ఆ

కొద్దిపాటి అవకాశాన్నైనా వినియోగించుకొని తన సహచరులతోను, ప్రజలతోనూ గల సంబంధాలను పటిష్ఠ మొనర్చుకున్నారు.

తర్వాత జరిగిన ఘటనలు హరిజనోద్ధరణపట్ల ఆయన చూపిన శ్రద్ధ కేవలం సాంఘికమైనదే కాదని రుజువు చేసేయి. జైలునుంచి విడుదల అయి రాగానే (1933 మే) ఆయన మొట్టమొదటి అవకాశం తీసుకొని కాంగ్రెసు అధ్యక్షునిచే సమష్టి శాసనోల్లంఘనోద్యమాన్ని విరమింపజేసేరు. అయినా, బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం రాజకీయ సమస్యపై కాంగ్రెసుతో రాయబారాలు నడపడానికి నిరాకరించింది. తన కదిపాదాక్రాంత మవాలని చెప్పింది, అందుచేత ఆయన తన ఆత్మగౌరవాన్ని కాంగ్రెసు గౌరవాన్నికూడా రక్షించవలసి వచ్చింది. సమష్టి శాసనోల్లంఘనం కాకపోయినా, వ్యష్టి శాసనోల్లంఘనమైనా ప్రారంభించవలసి వచ్చింది. మళ్ళీ ఆయన మొట్టమొదటి అవకాశం తీసుకొని, ఏడాదివరకు రాజకీయ సమస్యలమీద మౌనం వహించదలచుకొన్నానంటూ ప్రకటించేరు. ఆ విధంగా ప్రభుత్వానికి తిరిగి రాజీ సూచన చేసేరు.

కాంగ్రెసుకీ ప్రభుత్వానికీ మధ్య ఏర్పడ్డ సంఘర్షణవల్ల కాంగ్రెసు యిరుకున పడింది. ఆ స్థితినుంచి దాన్ని కాపాడవలసి వచ్చింది. గాంధీజీ యిందుకు పూనుకున్నారు. హరిజనోద్ధరణవిషయంలో ఆయన చూపిన ఆసక్తికీ, ఆ తర్వాత కార్యకలాపాలకూ కారణమిదేనని మనం గ్రహించవలసి యుంటుంది. బ్రిటిష్ ప్రభుత్వంతో సంప్రతింపులు జరపడానికీ, రెండవ రౌండ్ టేబుల్ కాన్ఫరెన్సులో తాత్కాలికంగా భగ్నమైన రాజ్యాంగ సంస్కరణలను పునరుద్ధరించడానికీ, నూతన పరిస్థితుల్లో కాంగ్రెసు తన విధుల్ని సక్రమంగా నిర్వర్తించగలిగేటట్లు అ సంస్థను పునర్వ్యవస్థీకరించడానికి – అదొక ప్రయత్నం మాత్రమే.

కనుకనే, ఉద్యమాన్ని ఆపుజేయవలసిందని 1934 లో గాంధీజీ యిచ్చిన సలహాను కాంగ్రెసులోని మితవాద నాయకులంతా అంగీకరించేరు. 1922లో అలాకాదు. అప్పుడు ఉద్యమం విరమించబడినప్పుడు

మోతీలాల్ నెహ్రూ వంటి మితవాదనాయకులుకూడ గాంధీజీచర్యను ఖండించేరు. అంతేకాదు. 1920 ప్రాంతంలో కాంగ్రెసు స్వరాజ్యపార్టీ అనీ నో ఛేంజర్లనీ రెండు గ్రూపులుగా విడిపోయింది. 1934 లో అలా కాక, పార్లమెంటరీ కార్యక్రమం విషయమై నాయకుల్లో యించు మించు ఏకగ్రీవాభిప్రాయం ఉంది. "దేశంలో పార్లమెంటరీ మన స్తత్వం స్థిరపడిపోయింద"ని గాంధీజీయే 1934 లో ప్రకటించేరు. కొత్తగా రూపొందింపబడనున్న రాజ్యాంగం ఎంతో ప్రధానమైన రాజకీయ సమస్య అనీ, దానిపట్ల వ్యతిరేకవైఖరి ప్రదర్శింపబడితే ప్రమాదకరమైన ఫలితాలు కలుగుతాయనీ మితవాద నాయకత్వం ఏకగ్రీవంగా అభిప్రాయపడింది. 1920 లో స్వరాజ్యపార్టీ తానే ప్రత్యే కంగా ఎన్నికలను నిర్వహించేందుకొక పార్లమెంటరీ బోర్డును నియ మిస్తే, 1934 లో అఖిలభారత కాంగ్రెసు కమిటీయే పార్లమెంటరీ బోర్డును నియమించింది.

ఈ విధంగా ఎత్తుగడల విషయమై కాంగ్రెసు నాయకుల్లో యించుమించు ఏకాభిప్రాయం ఉన్నప్పటికీ, కాంగ్రెసు ఐక్యసంస్థగా మాత్రం లేదు. కాంగ్రెసువాదుల్లో తీవ్రమైన చర్చలు ప్రారంభమయి నాయి. గాంధీజీ 1932 సెప్టెంబరులో నిరాహారవ్రతం జరిపినతర్వాత అనుసరించిన ఎత్తుగడలను పలువురు తీవ్రంగా ఆక్షేపించడం మొదలు పెట్టేరు. అలాగే స్వరాజ్యపార్టీని స్థాపించడంలో చొరవ తీసుకున్న మితవాద నాయకుల కార్యకలాపాలను దుయ్యబట్టడం ప్రారంభించేరు. కాంగ్రెసు నాయకత్వపు విధానాలమీద అసంతృప్తి 1933 – 34 లో వ్యాపించినంత విస్తృతంగా, తీవ్రంగా యిదివరకెన్నడూ వ్యాపించి యుండలేదు. 1934 లో జవహర్లాల్ నెహ్రూ గాంధీజీకి వ్రాసిన ఒక ఉత్తరం చూస్తే, అసంతృప్తి ఏ స్థాయికి వెళ్ళిందో బోధపడుతుంది. ఆయన యిలా వ్రాశారు :

"ఈ విధంగా పోరాటం ఉచ్ఛస్థాయికి చేరుకున్నప్పుడు ఎవరైతే శత్రువు ఇష్టానుసారం జాతీయపతాకను దింపివేశారో

వారి చేతుల్లోకే అది తిరిగివెళ్ళింది; రాజకీయాలు క్షేమకరంగా లేనిరోజుల్లో రాజకీయాలను విడిచిపెట్టి తిరిగి అనిక్షేమకరంగా తయారైనప్పుడు అందరికంటె ముందుకుదుమికినవారి చేతుల్లోకి జాతీయ పతాకం వెళ్ళింది.

"ఇక వారు కాంగ్రెసు తరఫున, దేశం తరఫున ప్రతినిధులుగా ముందుకొచ్చి ప్రకటించిన ఆదర్శాలెలాంటివి ? అసలుసమస్యల జోలికి వెళ్ళకుండా, సాధ్యమైనంతవరకు సౌమ్యమైన భాషను ఉపయోగిస్తూ, స్వార్థపరుల ప్రయోజనాలపట్ల సానుభూతిని ప్రకటిస్తూ, స్వాతంత్ర్యానికి శత్రువులైన అనేక మందికి సలాములుచేసి, కాంగ్రెసులోని పురోగామిశక్తుల్నీ పోరాటశక్తుల్నీ ఎదుర్కోడంలోమాత్రం కాఠిన్యాన్ని, ధైర్యాన్ని ప్రదర్శించి, కొన్ని కలగాపులగపు ఆశయాల్ని ప్రకటించేరు."

(సం. 3, పుట 381)

1934 లో ఉద్యమాన్ని విరమిస్తూ చేసిన నిర్ణయమూ, పార్లమెంటరీ కార్యక్రమాన్ని ఆమోదిస్తూ చేసిన నిర్ణయమూ నెహ్రూను ఎంత బాధించాయో ఆయన మాటలవల్ల అర్థం చేసుకోవచ్చు. నెహ్రూ యిలా వ్రాసేరు:.

"ఆ పోటు నా హృదయాన్నంతో గాయపరచింది. ఆయనతో అనేక సంవత్సరాల సాహచర్యం వల్ల కలిగిన విశ్వాసబంధం ఒక్కసారి తెగిపోయినట్లనిపించింది."

దీనికి టెండూల్కర్ యీ క్రింది వాక్యం చేర్చేడు:

"ఇలాంటి మనోభావమే అనేకమంది కాంగ్రెసు వాదులలో కలిగింది."

అయితే, సాధారణ కాంగ్రెసువాదుల్లో కలిగిన వ్యతిరేకత పార్లమెంటరీ కార్యక్రమంపట్ల వ్యతిరేకతగా వ్యక్తం కాలేదు. నాయకత్వం వలెనే వారుకూడా పార్లమెంటరీ సంస్థలను స్వాతంత్ర్య పోరా

టంలో సాధనాలుగా మాత్రమే ఉపయోగించుకోవాలన్న విషయం గుర్తించేరు. శాసనసభలను బహిష్కరించే కార్యక్రమంలో నాయకులకు మోజు లేదు; అనుచరులకూ లేదు. అయితే, పార్లమెంటరీ సంస్థల నెందుకోసం ఉపయోగించుకోవా లనేది అసలు ప్రశ్న. బ్రిటిష్ వారితో తిరిగి రాయబారాలు ప్రారంభించేందుకా? లేక సామ్రాజ్య వ్యతిరేక ప్రజా ఉద్యమాన్ని పటిష్టమొనర్చేందుకా? రెండోది పార్లమెంటరీ సంస్థలను వినియోగించుకోడం ప్రధానంగా లేక పూర్తిగా సామ్రాజ్య వ్యతిరేకోద్యమాన్ని బలపరచేటందుకా? లేక సామ్రాజ్య వాదానికీ సామ్రాజ్యవాద ఏజంట్లకూ వ్యతిరేకంగా రాజీ లేని పోరాటం జరపడానికి ప్రజాసామాన్యాన్ని - ముఖ్యంగా కార్మికుల్ని, రైతుల్ని, మధ్యతరగతి ప్రజల్ని - సమీకరించేందుకా? ఈ ప్రశ్నలు లక్షలాది సాధారణ కాంగ్రెసువాదుల్ని వేధించసాగేయి.

కాంగ్రెసు సంస్థలో యీ పరిణామాలే కాక జాతీయ అంతర్జాతీయ రంగాల్లో ఎన్నో ప్రధానమైన పరిణామాలు జరిగేయి. ఉదా: పెట్టుబడిదారీ ఆర్థిక సంక్షోభం (1929-'33 ఆర్థిక మాంద్యం), సోవియట్ యూనియన్‌లో మొదటి పంచవర్ష ప్రణాళిక విజయవంతం కావడం, జర్మనీలో నాజీజం అభివృద్ధిచెందడం, అనేక పెట్టుబడిదారీ దేశాల్లో అలాంటి శక్తులే వృద్ధిచెందడం, మీరట్ కుట్రకేసులో కమ్యూనిస్టులు ఎంతో వీరోచితంగా కమ్యూనిజం యొక్క ఔన్నత్యాన్ని నిరూపిస్తూ స్టేట్‌మెంట్లు యివ్వడం వగైరా. ఈ పరిణామాలు వేలాది విప్లవయువకుల్ని కమ్యూనిస్టు సిద్ధాంతంవైపు ఆకర్షించేయి.

దేశంలోని వివిధ కమ్యూనిస్టు గ్రూపులు నెమ్మదిగా అయినా ఖచ్చితంగా బలపడ్డాయంటేను, అవన్నీ కలిసి 1933 చివరిరోజుల్లో భారత కమ్యూనిస్టుపార్టీ కేంద్ర కమిటీగా సంఘటిత మయాయంటేను కారణం యిదే. కేంద్రకమిటీ స్థాపింపబడిన కొద్దిమాసాల తర్వాత భారత ప్రభుత్వం కమ్యూనిస్టుపార్టీని నిషేధించడంద్వారా క్రూరమైన దమన నీతిని అమలు జరిపింది. అదివరకే గాంధీజీ నాయకత్వంపట్ల

విరక్తి చెందియున్న వేలాది సామ్రాజ్య వ్యతిరేక యువతీయువకులు అంతకన్న తీవ్రమైన సోషలిస్టు పంథాలో ఆలోచించడానికి ప్రభుత్వ చర్య అడ్డురాకపోయినా, కమ్యూనిస్టుపార్టీ విస్తృతం కావడానికి పటిష్ఠమవడానికీ అది అడ్డంకిగా తయారయింది. ఈ మార్గంలో ఆలోచిస్తూవచ్చిన కాంగ్రెసువాదులు 1934 మే మాసంలో సమావేశమై అఖిలభారత కాంగ్రెసు సోషలిస్టుపార్టీని స్థాపించడానికి నిశ్చయించుకున్నారు.

కాంగ్రెసులో అంతకంతకు అభివృద్ధి చెందుతూ వచ్చిన యీ సోషలిస్టు చైతన్యం జవహర్లాల్ నెహ్రూలో బలీయంగా మూర్తీభవించడం చూచి గాంధీజీ ఒక క్రొత్త కార్యక్రమాన్ని చేబట్టేరు. మొదట్లో అది సాధారణ కాంగ్రెసువాదుల్ని ఆశ్చర్యచకితుల్ని చేసింది. కాని తర్వాత కాంగ్రెసులో అతివాదభావాల ప్రభావాన్ని నిరోధించదలచుకున్న కాంగ్రెసువాదుల కది చాల సహాయంచేసింది.

1934 సెప్టెంబరులో గాంధీజీ సర్దార్ పటేల్కి యిలా జాబు వ్రాసేరు :

"ఇక నానాటికీ వృద్ధి చెందుతున్న సోషలిస్టులున్నారు. వీరికి జవహర్లాల్ ఏకైక నాయకుడు. అతడు కోరేదేమిటో నాకు బాగా తెలుసు... ఆయన అభిప్రాయాల్నే యించుమించు సోషలిస్టుగ్రూపు వ్యక్తం చేస్తోంది. అయితే ఆయన పద్ధతులు, వారి పద్ధతులు సరిగ్గా ఒకటే కాకపోవచ్చు. ఆ గ్రూపు అంతకంతకు అధికంగా ప్రజల్లో పలుకుబడిని, ప్రాధాన్యాన్ని సంపాదించితీరుతుంది... వారి అధికారపత్రాలలో ప్రచురింపబడిన కార్యక్రమాన్ని చూచాను. దానితో నాకు ప్రధానమైన విభేదాలున్నాయి. అయితే, నా నైతిక పలుకుబడిని ఉపయోగించి వారి భావాల వ్యాప్తిని నేను అరికట్టదలచుకోలేదు. కాంగ్రెసులో నే నుండడం అంటే అట్టి పలుకుబడిని ఉపయోగించడమన్నమాటే." [సం. 3, పుట 387 - 8]

గాంధీజీ కనుగొన్న ప్రత్యామ్నాయ మార్గం కాంగ్రెసునుండి నిష్క్రమించడం. ఈ సూచనను వివరిస్తూ ఆయన 1934 సెప్టెంబరు 17 వ తేదీని ఒక సుదీర్ఘమైన ప్రకటనచేసేరు. అందులో, "మేధావి వర్గము"ని ఆయన పిలిచేవారికీ తనకూ మధ్య ఏయే విషయాల్లో ప్రధానంగా అభిప్రాయభేదాలున్నాయో తెలియజేసేరు. సాధారణ కాంగ్రెసువాదులు పరిగణించే విధంగా తాను అహింసను విధానంగా (Policy) పరిగణించననీ, మరి సిద్ధాంతంగా (Creed) పరిగణిస్తాననీ ఆయన పునరుద్ఘాటించేరు. రాట్నంలోను, ఖద్దరులోను తనకున్న విశ్వాసాన్ని మరొకసారి తెలియజేసేరు. "పార్లమెంటరీపార్టీ"తో తనకు అభిప్రాయభేదా లున్నాయన్నారు. అయితే తన నైతిక పలుకుబడిని వినియోగించి వారి మార్గంలో ఆటంకాలు పెట్టబో నన్నారు (సోషలిస్టుల విషయంలో మాదిరిగా) అందు చేత గాంధీజీ యావజ్జీవితాన్ని సత్యాగ్రహానికే తన అంకితం చేయడంవల్ల "సత్యాగ్రహ ప్రయోగం" కొనసాగించడానికి "తనకు సంపూర్ణస్వేచ్ఛ" ఉండాలని భావించేరు.

కాంగ్రెసునుంచి నిష్క్రమించడానికి గాంధీజీ తీసుకున్న నిర్ణయం సహజంగా తీవ్ర వివాదానికి దారితీసింది. బొంబాయిలో అక్టోబరులో జరిగిన కాంగ్రెసు మహాసభకు ప్రతినిధులుగా వచ్చిన వారందరూ అన్నిటికంటె యీ సమస్యకే ఎక్కువ ప్రాధాన్యమిచ్చేరు. తన నిర్ణయాన్ని పునరాలోచించుకోవలసిందని ఆయనను చాలమంది పదే పదే ప్రార్థించేరు. కాని ఆయన పట్టుదల సడలలేదు. మహాసభ మరొకసారి "మహాత్మాగాంధీ నాయకత్వంలో విశ్వాసం" ప్రకటిస్తూ ఒక తీర్మానంచేసింది. అందులో ఇంకా యిలా ఉంది:

> "ఆయన కాంగ్రెసునుంచి నిష్క్రమించేందుకు తీసుకున్న నిర్ణయాన్ని పునరాలోచించుకోవడం అవసరమని కాంగ్రెసు గట్టిగా అభిప్రాయపడుతోంది. కాని ఈవిషయంలో ఆయనను ఒప్పించడానికి జరిగిన ప్రయత్నాలు విఫలమైనందున

యీ మహాసభ అయిష్టంగా ఆనిర్ణయాన్ని అంగీకరిస్తూ, భారత జాతికి ఆయన చేసిన నిరుపమానమైన సేవకు కృతజ్ఞత తెలియ జేస్తూంది. అవసరమైనప్పుడల్లా తాను కాంగ్రెసుకు సలహా యిస్తూ వుంటాననీ, మార్గం చూపుతూ వుంటాననీ హామీ యిచ్చినందుకు యీ మహాసభ తన సంతృప్తిని ప్రకటిస్తోంది.”
[సం. 3, పుట 372]

కాంగ్రెసునుంచి ఆయన నిష్క్రమించడానికి రెండుకారణాలు చెప్పబడ్డాయి. ఒకటి: తన కాలాన్నంతటినీ, శక్తినంతటినీ నిర్మాణ కార్యక్రమంమీద కేంద్రీకరించి పని చేసేటందుకు. రెండు: పార్లమెంటే రియన్లు, సోషలిస్టులు, కాంగ్రెసులోని తదితర గ్రూపులు తన నైతిక పలుకుబడికి లోనుకాకుండా ఎవరి కార్యక్రమాలను వారు అమలు జరుపుకోడానికి అవకాశ మిచ్చేటందుకు. అందుచేత ఆయన వివాద గ్రస్తమైన ఏ రాజకీయ సమస్యమీద బహిరంగంగా ప్రకటనలు చేయ కూడదనుకున్నారు; ఉపన్యాసా లీయరాదనుకున్నారు.

“హరిజన్” పత్రికలో ఆయన నిరంతరం వ్రాసే వ్యాసాల్లోను, దేశవ్యాపిత సంచారాల్లో ఆయన యిచ్చిన ఉపన్యాసాల్లోను, తరచు పత్రికా విలేఖరులకిచ్చే ఇంటర్వ్యూలలోను; ఉత్తరప్రత్యుత్తరాల్లోను ఖాదీ, గ్రామీణ పరిశ్రమలు, పారిశుద్ధ్యం గోసంరక్షణ, కుటుంబ నియంత్రణ మొదలైన సమస్యలను మాత్రమే చర్చించేవాడు. వాటికీ యీ సమస్యలకూ సంబంధం ఉండేదికాదు.

కాని కాంగ్రెసువాదులతో “సంప్రతింపులకు ఆయన ఎల్ల వేళల సిద్ధమే” గనుక, కాంగ్రెసు రాజకీయాల్లో ఆయన తన పలుకుబడిని ఉపయోగిస్తూనే ఉండేవారు. ప్రధాన రాజకీయ సమస్యలన్నిటిమీద ఆయన సలహాపొందడానికి వర్కింగ్ కమిటీసభ్యులు పరుగులెత్తేవారు. అందుచేత గాంధీజీ కాంగ్రెసునుంచి నిష్క్రమించి నప్పటికీ రాజకీయాల నుంచి నిష్క్రమించలేదు. ఈ విషయం తన సహచరులతోను, అను చరులతోను చర్చించేటప్పుడాయన స్పష్టంచేసేరు. ఉదాహరణకు

1936 ఫిబ్రవరిలో గాంధీ సేవాసంఘ సమావేశంలో ఉపన్యసిస్తూ ఆయన ఇలా చెప్పారు :

> "ఈ కార్యక్రమాలు (నిర్మాణ కార్యక్రమం, రాజకీయ కార్యక్రమం) ఒకదాని కొకటి సంబంధం లేనివనీ, పరస్పరం విరుద్ధమైనవనీ కొందరు అభిప్రాయ పడుతున్నారు. మనలో దురభిప్రాయాలేర్పడ్డానికి చాలవరకు కారణం యీ అపోహ. నిర్మాణ కార్యక్రమంలో నిమగ్నమైయున్న ప్రచారకుడు రాజకీయ కార్యక్రమాన్ని చిన్నచూపు చూస్తున్నాడు. అలాగే రాజకీయోద్యమంలో పాల్గొంటున్న వ్యక్తి నిర్మాణ కార్యక్రమాన్ని చిన్నచూపు చూస్తున్నాడు. నిజానికి అలాంటి వైరుధ్య మేమీలేదు. రాజకీయ కార్యక్రమమని పిలువబడే దానికీ, నిర్మాణ కార్యక్రమమని పిలువబడేదానికీ మధ్య అడ్డుగోడ యేదీ లేదన్న విషయం ఈ పాటికి ప్రచారకులందరూ గ్రహించియుండాలి. మన పని విధానంలో అలాంటి అడ్డుగోడలుండవు." [సం. 4, పుట 66]

ఆయన ఉపన్యాసాలన్నిటిలోను, రచన లన్నిటిలోను హరిజనోద్ధరణ, గ్రామీణ పరిశ్రమలు మొదలైన అంశాలు నిర్మాణ కార్యక్రమంలోని భాగాలనీ, అవన్నీ భారత స్వాతంత్ర్యం కొరకు జరిగే అహింసాయుత పోరాటంలో ముఖ్యమైన అంగాలనీ ఆయన నొక్కి చెప్పేవారు. అందుచేత గాంధీజీ రాజకీయాలనుంచి విరమించే సమస్య ఉత్పన్నం కాలేదు.

ఈ విధంగా గాంధీజీ కాంగ్రెసు నాయకత్వపు విధానాలను రూపొందించడానికి ప్రయత్నిస్తూ, ఎప్పటికప్పుడు వారికి సలహాలిస్తూ మరోవైపున కాంగ్రెసు సోషలిస్టు పార్టీ నాయకులమీద తన పలుకుబడిని ఉపయోగించేవారు; వారికి సలహాలిచ్చేవారు. ఆచార్య నరేంద్ర దేవ్‌కి ఆయన ఒక జాబు వ్రాస్తూ సోషలిస్టులు జవహర్లాల్ నెహ్రూతో సంప్రతించడం మంచిదని సూచించేరు.

"ఆయన మనమధ్యనేఉంటే (నెహ్రూ అప్పుడు జైల్లో ఉన్నాడు) నెమ్మదిగాపరుగిడేవాడు. మీరు మీకార్యక్రమాన్ని శాస్త్రీయసోషలిజం అని పిలుచుకొంటున్నారు. దానికి బదులు భారత దేశ పరిస్థితుల కనుగుణ్యమైన ఆచరణయోగ్య సోషలిజంను కార్యక్రమంగా తీసుకోవలసిందని నేను సూచించాను. పలుకుబడిగల ఒక కమిటీచే తయారుచేయబడ్డ మీ కార్యక్రమం యింకా ముసాయిదా రూపంలోనే ఉన్నందుకు నేను సంతోషిస్తున్నాను. దానికి మీరు అంతిమస్వరూప మిచ్చే ముందు సోషలిస్టు ధోరణులు గలవారితోను, వాస్తవ పరిస్థితులు తెలిసినవారితోను సంప్రదింపులు జరపడం బుద్ధి కుశలత అనిపించుకొంటుంది." [సం. 3. ఫోటోస్టాట్ : పుట 344]

జవహర్లాల్ నెహ్రూను తమ నాయకునిగా పరిగణించవలసిందనీ, ఆయన నాయకత్వం క్రింద పనిచేయవలసిందనీ కాంగ్రెసు సోషలిస్టులకు ఆయన సలహా చెప్తున్నారంటే అది కాకతాళీయంగా జరగలేదు; నెహ్రూయెడల ఆయనకున్న వ్యక్తిగత గౌరవంవల్ల అసలే కాదు. గాంధీజీ అనుసరిస్తున్న రాజకీయ విధానంలో అదొక భాగం. ఈ సందర్భంలో మన మొకవిషయం జ్ఞాపకంచేసుకోవడం ఉపయోగకరం. జవహర్లాల్ నెహ్రూను లాహోరు కాంగ్రెసుకు అధ్యక్షునిగా ఎన్నుకోవలసిందని సూచించినప్పుడాయన అతివాద యువకుల్ని ఉద్దేశించి, నెహ్రూఎన్నిక వారిసేవకు ప్రతిఫలంగా పరిగణించబడాలన్నారు. ఆ సందర్భంలో వారిని ఆయన ఆవిరిశక్తితో పోల్చారు. "ఆవిరిని బలమైన చిన్న పెట్టెలో బంధించినప్పుడే అదొక మహాశక్తి అవుతుంది." అని ఆయన అన్నారు.

"అదేవిధంగా దేశంలోని యువకులు తమలో అనంతంగావున్న శక్తిసంపదను బుద్ధిపూర్వకంగా నియమబద్ధం చేసుకొని అవసరమైనంత చొప్పున ఒక పద్ధతిలో ఖర్చుచేయాలి."

మరోవిధంగా చెప్పాలంటే కాంగ్రెసు నాయకత్వం యువకుల దేశభక్తిని, త్యాగనిరతిని "సరియైన మార్గంలో" నడిపేటందుకు

నెహ్రూ ఒక సాధనమని ఆయన అభిప్రాయం. 1930-'32 లో యిది సాధ్యపడిందనీ, అలాగే కొత్తదశలో కూడ సాధ్యపడవచ్చుననీ గాంధీజీ భావించేరు.

ఈ విధంగా అయన వ్యూహం ఒక వేపు కాంగ్రెసులోని మిత వాద నాయకత్వాన్ని పటిష్టమొనర్చడం, మరో వేపు అతివాదశక్తులు జవహర్లాల్ నెహ్రూ నాయకత్వాన బలపడి సమైక్యం కావడం, తాను మాత్రం పూర్వరంగంలో వుండి మితవాదులకూ అతివాదులకూ కూడ సలహాలిస్తూ, వారి విధానాలమీద తన పలుకుబడిని ఉపయో గించదలచుకున్నారు. కాంగ్రెసుయొక్క ప్రత్యక్ష నాయకత్వంనుంచి గాంధీజీ నిష్క్రమించడంలో అర్థం యిదే.

8. ఐక్య సంఘటన

ఈ వ్యూహం మితవాద నాయకత్వంయొక్క రాజకీయావసరాలకు సరిగ్గా సరిపడింది. బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం బలవంతంగా ప్రజల మీద నూతన రాజ్యాంగచట్టాన్ని రుద్దబోతున్న రోజులవి. కాంగ్రెసుకు అనేక పెద్ద సవాలు. అందుచేత కాంగ్రెసుసంస్థ తీవ్రమైన విభేదాలతో రెండుగా చీలిపోవడం నాయకత్వానికి యిష్టంలేదు. అతివాద - మితవాద పక్షాలమధ్య విభేదాలు, గాంధీవాదం - ఆధునిక సోషలిజం - బూర్జువా పార్లమెంటరీ విధానంవంటి సామాజిక సిద్ధాంతాల మధ్య విభేదాలు, సామాజిక - మత విషయిక సమస్యలపై విభేదాలు - వీటన్నిటినీ సమన్వయపరచి మొత్తంజాతికే శత్రువైన సామ్రాజ్యవాదంమీద కాంగ్రెసు ఏకోన్ముఖంగా పోరాటం జరపవలసి వచ్చింది. ఈ విధంగా. ఒకవైపు పార్లమెంటేరియన్ల, మితవాదుల ప్రాబల్యాన్ని నిలబెట్టుకుంటూనే, మరోవేపు సోషలిస్టులకు తదితర అతివాద శక్తులకు కొన్ని సౌకర్యాలీయడం కాంగ్రెసు మితవాద నాయకత్వానికి ఎంతో అవసరమైంది.

అయితే యిది సోషలిస్టులకు తదితర అతివాదశక్తులకు కొన్ని సౌకర్యాలిచ్చే సమస్యమాత్రమే కాదు; చేయవలసింది యింకావుంది. కాంగ్రెసు నిజంగా సామ్రాజ్యవ్యతిరేక మార్గం, తీవ్రవాద మార్గం అవలంబిస్తోందని కష్టజీవులైన ప్రజాసామాన్యానికీ, అతివాద భావాలు గల యువకులకు నమ్మకం కలిగేటట్లు చేయవలసివచ్చింది. ఈ ఉద్దేశంతోనే కాంగ్రెసు నాయకత్వం 1929 లో చేపట్టిన పద్ధతిని - అతివాద శక్తుల నాయకుణ్ణి కాంగ్రెసు నాయకునిగా చేసేపద్ధతి - చేపట్టింది, 1929 లో వలె 1936లో నెహూ్రి కాంగ్రెసు అధ్యక్షుడుగా ఎన్నికో

బడ్డాడు. అంతేకాదు. ఆయన పదవీకాలం పూర్తిఅయి, కొత్త అధ్య క్షుణ్ణి ఎన్నుకోవలసిన అవసరమేర్పడినప్పుడు, తిరిగి ఆయనే అధ్యక్షు డుగా ఎన్నుకోబడ్డారు (1937). రెండుసంవత్సరాలు వరుసగా నెహ్రూ అధ్యక్షపదవినలంకరించడం చాలదా అన్నట్లు – ఆయన పదవీకాలం పూర్తిఅయాక 1938 లో మరొక అతివాదనాయకుడు సుభాష్‌బోసు కాంగ్రెసు అధ్యక్షుడుగా ఎన్నుకోబడ్డాడు. అతివాదనాయకులు అధ్యక్ష స్థానంలోవున్న ఈకాలమంతటిలోను కాంగ్రెసు సోషలిస్టుపార్టీసభ్యులు తదితరఅతివాదులు కాంగ్రెసు వర్కింగ్‌కమిటీలో సభ్యులుగాఉండేవారు. కాంగ్రెసులో ఈఅతివాదశక్తుల ప్రభావాన్నిగురించి మితవాదనాయకుల అభిప్రాయమేమిటో తెలుసుకొనేందుకు సర్దార్ వల్లభాయిపటేల్ ప్రకటన మనకు తోడ్పడుతుంది. 1937 లో కాంగ్రెసు అధ్యక్షపదవికి ఆయనపేరు సూచింపబడినప్పుడు సర్దార్‌పటేల్ తన పేరును ఉపసంహ రించుకొని నెహ్రూను ఎన్నుకోవడం మంచిదని చెప్పారు. తన ప్రక టనలో ఆయన యిలా తెలియజేశారు :

> "నేను నా పేరును ఉపసంహరించుకొంటున్నానంటే దాని అర్థం నెహ్రూ అభిప్రాయాలన్నిటితోను ఏకీభవిస్తున్నా నని కాదు. నిజానికి కొన్ని కీలక సమస్యలమీద నా అభిప్రా యాలు జవహర్లాల్ అభిప్రాయాలతో భేదిస్తాయన్న విషయం కాంగ్రెసు వాదులందరికీ తెలుసు...జవహర్లాల్‌కీ నాకూ మధ్య – కాంగ్రెసు వాదుల మధ్య – తీవ్రమైన భేదాభిప్రాయా లేర్పడ వచ్చు. కాంగ్రెసు అంటే ఆయనకు అపారమైన విశ్వాసం ఉంది; మెజారిటీ ఒక నిర్ణయం చేసినప్పుడు దానితో ఆయన ఏకీభవించకపోయినా తు. చ. తప్పక దాన్ని అమలు జరుపు తారు. కాంగ్రెసు అధ్యక్షునికి నియంతృత్వాధికారాలు లేవు; సుసంఘటితమైన మన సంస్థకు అతడు చైర్మన్ మాత్రమే. కాంగ్రెసుఒకవ్యక్తిని అధ్యక్షునిగా ఎన్నుకున్నంతమాత్రాన అది తన అధికారాలను వదులుకోదు. మొత్తంజాతికి ప్రాతినిధ్యం వహించే విషయంలోను, దేశంలోని వివిధ శక్తుల్ని స్పష్టంగా

నడిపించే విషయంలోను జవహర్లాల్‌తో సాటివచ్చేవారు లేరు. అందుచేత ఆయన్నే అధ్యక్షునిగా ఎన్నుకోవలసిందని ప్రతినిధు లందరినీ కోరుతున్నాను." (సం. 4, పుట 138)

ఈ విధానంవల్ల మంచిలాభాలు కలిగాయి. నెహ్రూ రెండు సంవత్సరాలు వరుసగా అధ్యక్షపదవి నలంకరించడం ('1936 - '38); ఆయన నాయకత్వం క్రింద సోషలిస్టుల సహకారంతో ఎన్నికల ప్రణాళిక, వ్యవసాయ కార్యక్రమం తయారుకావడం (ఫైజ్‌పూర్ కాంగ్రెసులో); ఆ రెండిటిని ప్రచారంచేసేందుకు ఆయన యావద్భారత దేశం పర్యటించడం; నెహ్రూ వ్యాప్తిలోకి తెచ్చిన అతివాద నినాదాల వల్ల ఉత్తేజితులైన అతివాదులు వేలసంఖ్యలో స్వార్థంవీడి కార్యరంగం లోకి దుమకడం - యివన్నీ 1937 సాధారణ ఎన్నికల్లో అభివృద్ధి నిరోధక శక్తులకు వ్యతిరేకంగా లక్షలాది ప్రజల్ని కాంగ్రెసు వెనుక సమీకరించేందుకు చాలా తోడ్పడ్డాయి. కులాభిమానులు, తదితర అభివృద్ధి నిరోధకశక్తులు పరాజయంపొంది 11 రాష్ట్రాలకీ 7 రాష్ట్రాలలో కాంగ్రెసు పెద్ద మెజారిటీ సంపాదించిందంటే, ప్రధాన కారణం కాంగ్రెసు ఆందోళనలో అతివాదభావాల ప్రభావమేనని చెప్పాలి.

ఎన్నికల తరువాత మాసాలలో కాంగ్రెసుకీ బ్రిటిషు ప్రభుత్వానికీ మధ్య తీవ్రమైన భేదాభిప్రాయాలు ఏర్పడ్డప్పుడుకూడ ఈ అతివాద ధోరణి కాంగ్రెసు నాయకత్వాని కెంతో సహాయపడింది. ఏ రాజ్యాంగ చట్టం ప్రకారం ఈ ఎన్నికలు జరిగాయో ఆ చట్టం రాష్ట్రగవర్నర్లకు చాలా విస్తృతమైన అధికారాలను యిచ్చింది. అవి అమలుజరిగితే ఎన్నికలద్వారా ఏర్పడ్డ శాసనసభలు, వాటికి బాధ్యతవహించవలసిన మంత్రివర్గాలు చాల అపహాస్యం పాలౌతాయి. అందుచేత కాంగ్రెసు నాయకత్వం ఈ అసాధారణ అధికారాలు ఉపయోగింపబడవనే హామీని బ్రిటన్‌నుంచి కోరింది. అట్టిహామీని స్తేగాని తమకు మెజారిటీ లభించిన రాష్ట్రాలలో మంత్రివర్గాలను ఏర్పరచబోమని తెలియచేసేరు.

కాని అట్టి హామీ ఇవ్వడానికి బ్రిటిషు ప్రభుత్వం సిద్ధంగాలేదు. అందు చేత ఈ సమస్యపై ప్రతిష్టంభన ఏర్పడింది. నూతన రాజ్యాంగం అమల్లోకి రావలసిన సమయంలో అది భగ్నమయే సూచనలు కనిపించాయి.

ఇట్టి పరిస్థితుల్లో కాంగ్రెసు అభేద్యమైన ఐక్యతను ప్రదర్శించింది. దానివల్ల బ్రిటిషు ప్రభుత్వం చాలా ఆందోళన చెందింది. కాంగ్రెసు అడిగిన హామీ నివ్వకపోతే తీవ్ర పరిణామాలు తప్పవని గ్రహించింది. కనుకనే తన నిశ్చయాన్ని మార్చుకొని వెనుకడుగు వేయవలసివచ్చింది. ఈ సమస్యపై జరిగిన ఒక బహిరంగచర్చలో ఇండియా మంత్రి జట్లండు ప్రభువు బ్రిటిషు ప్రభుత్వంయొక్క వాదాన్ని వివరించేడు; గాంధీజీ కాంగ్రెసు వాదాన్ని స్పష్టంచేసేడు (ఈ వివాదంలో గాంధీజీ నిర్వహించిన పాత్ర చూస్తే కాంగ్రెసు నాయకత్వంనుంచి ఆయన నిజంగా ఎందుకు వైదొలగారో తెలుస్తుంది). చివరకు కాంగ్రెసు, బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం ఒక ఒప్పందానికి వచ్చేయి. జాతీయ దృక్పథం ప్రకారం ఆ ఒప్పందం పూర్తిగా సంతృప్తికరమైనది కాదు. కాంగ్రెసులోని అతివాదశక్తులు దాన్ని విమర్శించేయి. అయినా ఆ ఒప్పందంవల్ల కాంగ్రెసు మంత్రివర్గాల స్థాపన విషయంలో అనుకూలమైన నిర్ణయానికి రాగలిగింది.

ఈ నిర్ణయం గాంధీజీ కార్యవిధానంలో ఒక మార్పును తీసుకు వచ్చింది. ఇదివరలో ఆయన నిశ్చయించుకున్నట్లు తన కార్యకలాపాలను నిర్మాణ కార్యక్రమానికి మాత్రమే పరిమితంచేసుకుని కూర్చో దలచుకోలేదు. 1937 జూలై 17 న హరిజన పత్రికలో ఆయన ఈ క్రిందివిధంగా వ్రాసేరు :

"వర్కింగ్ కమిటీ, యితర కాంగ్రెసు వాదులు మంత్రి వర్గ స్వీకార సమస్యపై నేను తెలియజేసిన అభిప్రాయాన్ని అంగీకరించినందున, అసలు అధికార స్వీకారమంటే నాదృక్పథం ఏమిటో, కాంగ్రెసు ఎన్నికల ప్రణాళిక ప్రకారం ఏదే

కార్యాలు చేయవచ్చునో తెలియజేయవలసినబాధ్యత నామీంద వుంది. 'హరిజన్' పత్రికను నిర్వహించేవిషయంలో నాఅంతట నేను విధించుకున్న పరిమితులను అతిక్రమిస్తూన్నందుకు నేను క్షమార్పణ చెప్పుకోవలసిన అవసరం లేదనుకుంటాను. యిందుకు కారణం స్పష్టమే. భారతదేశం స్వాతంత్ర్యం సాధించుకొనే టందుకు ఇండియా చట్టం పూర్తిగా నిరుపయోగమని యావన్మంది అంగీకరిస్తున్నారు. అయితే బలప్రయోగంద్వారా చేసే పరిపాలనకు బదులు మెజారిటీ అభిప్రాయంద్వారా చేసే పరిపాలన నెలకొల్పేటందుకు అది కొద్దిగానైనా ఉపయోగపడుతుందనడంలో సందేహం లేదు. 3 కోట్లమంది స్త్రీ పురుషులకు వోటింగు హక్కు యిచ్చి, వారి చేతుల్లో విస్తృతమైన అధికారాలను అప్పగించడమంటే అర్థం ఇదే. ఐతే, మనపై బలవంతంగా రుద్దబడిన ఈ రాజ్యాంగానికి క్రమక్రమంగా మనం ఇష్టపడతామని, అంటే పరాయి పాలకుల పెత్తనాన్ని మనం చివరకు వరప్రసాదంగా భావిస్తామని వారి ఆశ. ఈఆశను మనం పటాపంచలు చెయ్యవచ్చు. ఇందుకు 3 కోట్లమంది వోటర్ల చే ఎన్నుకోబడ్డ ప్రతినిధులు ఆత్మవిశ్వాసంతో పనిచేయాలి. తమకీయబడిన అధికారాలను - మంత్రివర్గ అధికారాలతో సహా - సక్రమంగా వినియోగించుకోగల తెలివితేటలు సంపాదించుకోవాలి. చట్టాన్ని తయారుచేసినవారి ఉద్దేశాలను భగ్నమొనర్చేవిధంగా ఆ అధికారాలను ఉపయోగించాలి. వారు ఊహించనివిధంగా యీ చట్టాన్ని న్యాయశాస్త్ర పరిమితుల్లో అమలు జరుపుతూ, వారు ఉద్దేశించినవిధంగా దాన్ని ఉపయోగించకుండా వుంటే ఇది సులభసాధ్యమౌతుంది."

(సం. 4, పుట 207)

కాంగ్రెసు సంస్థకు గాంధీజీ తిరిగి నాయకత్వం వహించేదశ ప్రారంభమైందని పై వాక్యాలనుబట్టి సులభంగా తెలుసుకోవచ్చు. పేరుకు ఆయన యింకా కాంగ్రెసు బయటే వున్నప్పటికీ, కాంగ్రెసు

మంత్రివర్గాలను నడపడంలో ఆయన ఒక ప్రబలమైనశక్తిగా వున్నారు. "హరిజన" పత్రికలో ఆయన ప్రతివారం కాంగ్రెసు మంత్రివర్గాలకు సలహాలిస్తూ వ్యాసాలు వ్రాయడం ప్రారంభించేరు. వేరు వేరు పరిస్థితులలో వారెలా మెలగాలో, ఏ యే పనులు చేయాలో సూచనలిస్తూ వచ్చారు. ఆరోజుల్లో గాంధీజీ వ్రాసే వ్యాసాలు "ఆదేశపత్రాలు"గా వార్తాపత్రికలు వర్ణించేవని టెండూల్కర్ తెలియజేశాడు. మద్యనిషేధం, విద్యావిధానం, పన్నులు మొదలైన సమస్యలపై అనుసరించదగు విధానాన్ని గాంధీజీ "హరిజన" పత్రికద్వారాను. కాంగ్రెసు మంత్రులకు నాయకులకు యిచ్చే వ్యక్తిగత సలహాలద్వారాను వివరిస్తూ ఉండేవారు. అంతేకాదు. వివిధ రాష్ట్రాలలో కాంగ్రెసు మంత్రులకు గవర్నర్లకు లేదా వైస్రాయికి మధ్య విభేధాలేర్పడినప్పుడల్లా ఆయనే స్వయంగా అన్ని విషయాల్లోనూ కలుగజేసుకొనేవారు. ఉదాహరణకు బీహారు, యు. పి. రాష్ట్రాలలో రాజకీయ ఖైదీల విడుదల సమస్యపై మంత్రులకూ గవర్నర్లకు మధ్య విభేదాలేర్పడి నప్పుడు కాంగ్రెసుయొక్క రాజకీయ ప్రతినిధిగా వ్యవహరించినది గాంధీజీయే. అలాగే ఒరిస్సా రాష్ట్రంలో మంత్రివర్గం క్రింద పనిచేసే ఒక సివిలియన్ ఉద్యోగి గవర్నరుగా నియమింపబడినప్పుడు ప్రతిష్టంభన ఏర్పడింది. ఆసమయంలో గాంధీజీ జోక్యం కలిగించుకున్నందున అది నివారింపబడింది. అయినప్పటికీ ఒకే సంస్థలో అతివాద మితవాదశక్తులు ఐక్యతతో పనిచేయడంవల్ల, అతివాదనాయకులు ఆ సంస్థను నడుపుతూండడంవల్ల అతివాదశక్తులెంతో బలపడ్డాయి. సోషలిస్టుభావాలు, రాజీలేని సామ్రాజ్యవ్యతిరేకత, భూస్వామ్య వ్యతిరేక-పెట్టుబడిదారీ వ్యతిరేక భావాలు, యావత్ప్రపంచంలోని సామ్రాజ్యవ్యతిరేక ఫాసిస్టు వ్యతిరేక శాంతిశక్తులతో చేతులు కలపాలనే ధోరణి - ఇవన్నీ అదివరకెన్నడూ ఊహించనంతగా ప్రజల్ని ఉత్తేజపరచాయి. కార్మికసంఘాలు, రైతు సంఘాలు, విద్యార్థి యువజన తదితర సంఘాలు, శాస్త్రీయ సోషలిజాను తమ సిద్ధాంతంగా ప్రకటించుకున్న కాంగ్రెసు సోషలిస్టుపార్టీ, కమ్యూనిస్టుపార్టీ, తదితర పార్టీలుశక్తులు - ఎంతో త్వరితగతిని అభివృద్ధి

చెందడం ప్రారంభించేయి స్వదేశ సంస్థానాలలోని లక్షలాది జనసామాన్యం నూతన చైతన్యంతో తమ హక్కులకోసం పోరాడ్డానికి ముందుకు వచ్చారు. ప్రజాస్వామ్యయుతమైన రాజ్యాంగాన్ని నెలకొల్పాలనే నినాదంమీద వారు అనేక పోరాటాలు జరిపేరు.

ఇవన్నీ కొంతవరకు అంతర్జాతీయ పరిణామాలవల్ల కలిగిన ఫలితాలనడంలో సందేహంలేదు. అంటే సోవియట్ యూనియన్ అంతకంతకు బలమైన రాజ్యంగా అభివృద్ధి చెందడం, యూరపులో ఫాసిస్టు వ్యతిరేకశక్తులకు విజయాలు లభించడం, స్పెయిన్, చైనా, అబిసీనియా మొదలైన దేశాల్లో ఫాసిస్టు వ్యతిరేకశక్తులు జాతీయ విమోచనశక్తులు వీరోచిత పోరాటాలు జరపడం వగైరా. ఈనూతన చైతన్యం కాంగ్రెసు నాయకత్వంలో సైతం ప్రతిబింబించింది. ఇదిఎంతో ప్రాధాన్యంగల పరిణామం. అతివాద, సామ్రాజ్య వ్యతిరేక, సోషలిస్టుశక్తుల సంఘీభావానికి యిది తార్కాణం.

9. అధికార స్వీకారం తర్వాత

సామ్రాజ్య వ్యతిరేక ఐక్యసంఘటనయొక్క మొదటిదశలో - అంటే బ్రిటిష్‌వారి సవాలుకు యెదురు నిలిచి ఎన్నికల్లో బ్రహ్మాండమైన విజయం సాధించడానికి సన్నాహాలు జరుగుతున్నదశలో - మితవాదనాయకత్వం అతివాద శక్తుల ప్రాబల్యాన్ని అట్టే అంతగా పట్టించుకోలేదు. మరోవేపు బ్రిటిష్‌వారిమీద విజయం సాధించిన తర్వాత దేశంలో ఏర్పడ్డ నూతన పరిస్థితులు మితవాదనాయకత్వానికి చాల చికాకుకలిగించాయి. కాంగ్రెసు నాయకులు చాల రాష్ట్రాల్లో అధికారాన్ని స్వీకరించినప్పటి పరిస్థితిని టెండూల్కర్ యిలా వర్ణించేడు.

> "కొత్త సమస్యలు ఉత్పన్నమయాయి. అంతవరకు సిద్ధాంతసమస్యలుగా మాత్రమే ఉన్న ఆంతరంగిక సంఘర్షణలు కొత్త రూపం ధరించాయి. ఎవరూ కూడ - అధికార స్వీకారాన్ని వ్యతిరేకించినవారు సైతం - కాంగ్రెసు నాయకుల్ని చిక్కుల్లో పెట్టాలనుకోలేదు. అయితే రైతాంగ ప్రదర్శనల ద్వారాను, సమ్మెల ద్వారాను వారిమీద ఒత్తిడి తీసుకువచ్చేందుకు నిర్విరామంగా ప్రయత్నాలు జరిగాయి. అవి నాయకుల్ని చాల చికాకుపెట్టాయి. బీహారులో రైతుఉద్యమం కాంగ్రెసుతో ఘర్షణకు దిగింది. ఇతరచోట్లకూడ, కాంగ్రెసునాయకులు అధికారంలోకి వచ్చిన ఫలితంగా ప్రజల్లో రేకెత్తిన కొత్త ఆశలు అడియాసలవడంతో అసంతృప్తి వ్యాపించింది."
>
> [సం. 4, పుట 248]

అందుచేత, గాంధీజీ నాయకత్వం క్రింద కాంగ్రెసు మితవాద నాయకులు రెండు వేపులా పోరాటం నడపవలసివచ్చింది. ఒక వేపున ఫెడరల్ రాజ్యాంగంలోని అత్యంత అభివృద్ధి నిరోధకమైన భాగాన్ని బలవంతంగా ప్రవేశపెట్టదలచుకున్న బ్రిటిష్ పాలకులమీద పోరాటం ప్రారంభించవలసివచ్చింది. రెండో వేపున ఎన్నికల ప్రచారాన్ని, ఫలితాల్ని ఆధారం చేసుకొని కాంగ్రెసును యింకా అతివాదమార్గంలో నడపదలచుకొన్న, సమరశీల సామ్రాజ్య వ్యతిరేక శక్తులను బలపరచదలచుకున్న అతివాద శక్తుల్ని ప్రతిఘటించవలసివచ్చింది. భారతజాతికి ఉమ్మడి శత్రువు అయిన బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యవాదానికి వ్యతిరేకంగా అతివాద, మితవాద శక్తుల్ని ఐక్యపరచే సమస్య ఆనాడు లేదు. ఇటు బ్రిటిష్‌వారితోను, అటు అతివాదులతోను కూడ పోరాడుతూ మితవాద నాయకత్వం తన స్థానాన్ని బలపరచుకొనజూస్తోంది. ఇదే ఆనాటి సమస్య. ఈ కొత్త పరిస్థితుల్లో తన పాత్ర తాను నిర్వహించడానికి గాంధీజీ నాయకత్వంక్రింద కాంగ్రెసు ఒక వ్యూహాన్ని రూపొందించింది. దాన్ని క్రిందివిధంగా వివరించవచ్చు:

మొదటి విషయం: కార్మిక సంస్థలమీద, రైతు సంఘాల మీద దాడి ప్రారంభమైంది. అది ఒక వేపు పోలీసు నిర్బంధవిధానం రూపం ధరించింది; మరో వేపు సిద్ధాంత ప్రతిఘటనగా రూపొందింది. రైతు కార్మిక సంఘాలను అణచేందుకు అరెస్టులు, శిక్షలు, లాఠీ చార్జీలు, కాల్పులు ప్రారంభమయాయి. కాంగ్రెసును అణచేటందుకు ఇండియన్ పీనల్‌కోడ్, క్రిమినల్ ప్రొసీజర్‌కోడ్‌లలో ఏయే సెక్షన్లను బ్రిటిష్ పాలకులు ఉపయోగించి అప్రతిష్ఠపాలయారో ఆసెక్షన్లనే కాంగ్రెసు ప్రజాఉద్యమాలను అణచేందుకు ఉపయోగించసాగింది. దీన్నంతటినీ గాంధీజీ సమర్థించేరు. అట్టి చర్యలకు పూనుకొన్న కాంగ్రెసు మంత్రివర్గాలను ఆయన యిలా బలపరిచేరు:

> "పౌరస్వేచ్ఛ అనగా నేరాలు చేసేందుకు స్వేచ్ఛ కాదు...కాంగ్రెసు ఏడు రాష్ట్రాలలో అధికారంలో ఉంది. కనీసం యీ రాష్ట్రాలన్నిటిలోను ఎవరేమి చెప్పదలచుకున్నా

చెప్పవచ్చుననీ, ఎవరేమి చేయదలచుకున్నా చేయవచ్చు ననీ కొందరు అభిప్రాయపడుతున్నట్లు కనిపిస్తుంది. కాంగ్రెసు మనోభావాలకు నేనర్థం చేసుకున్నంతవరకు అలాంటి విశృంఖలత్వాన్ని అదెన్నడూ సహించదు."

[సం. 4, పుట 248 – 49]

రెండవ విషయం: రాష్ట్రాలలో వారు సంపాదించిన అధికారాన్ని ఉపయోగించుకొని దేశాన్నెదుర్కొంటున్న కొన్ని సమస్యలను పరిష్కరించ పూనుకొన్నారు. ఆ విధంగా బ్రిటిష్ పాలకుల కంటె తమ కెక్కువబలం కలదనీ, ప్రజలెదుర్కొంటున్న ప్రధాన సమస్యలను పరిష్కరించగల శక్తి తమ కున్నదనీ రుజువు చేయదలచుకున్నారు. భారత దేశాన్నంతటినీ ఆర్థికంగా అభివృద్ధి చేసేందుకు వారొక ప్లాను తయారుచేయ సంకల్పించేరు. ఇందుకుగాను అధికార, లోకి వచ్చిన కొత్త రోజుల్లోనే వారు వివిధ కాంగ్రెసు రాష్ట్రాలలో ఉన్న పరిశ్రమల మంత్రులందరితోను ఒక సమావేశం ఏర్పాటు చేసేరు. ఈ సమావేశంలో జాతీయ ప్లానింగ్ కమిటీ నియమింపబడింది దానికి అధ్యక్షుడు జవహర్లాల్ నెహ్రూ; కార్యదర్శి కే. టి. షా. భవిష్యత్తులో స్వతంత్ర భారత దేశం యెలా వుంటుందో తెలియజేసే ఒక నమూనా చిత్రాన్ని ప్రజల ముందుంచేందుకు మొట్టమొదటిసారిగా కాంగ్రెసు చేసిన ప్రయత్నమది. ఇండియన్ ప్లానింగ్‌నుగురించి సర్. ఎం. విశ్వేశ్వరయ్య తన గ్రంథంలో చేసిన రూపకల్పనను వాస్తవ ప్రపంచంలోకి తెచ్చేందుకు జరిగిన ప్రయత్నమది.

ఇలాగే విద్యావేత్తల సమావేశంకూడ చాల ప్రాధాన్యం వహిస్తుంది. సామ్రాజ్యవాదులు ప్రవేశపెట్టిన విద్యావిధానంస్థానే కాంగ్రెసు ప్రవేశపెట్టదలచుకున్న విద్యావిధానమెలా ఉంటుందో స్థూలంగా ఆ సమావేశం తెలియజేసింది. (నేటి బేసిక్ విద్యావిధానానికది అంకురం అని చెప్పవచ్చు) ఆనాడు దేశాన్నెదుర్కొంటున్న ప్రధానసమస్యలకు "నిర్మాణాత్మకమైన పరిష్కార మార్గాలు" చూపడానికి కాంగ్రెసు

యీా విధంగా ప్రయత్నించడాన్నిబట్టి "శాంతిభద్రతల సమస్యను" "పకడ్బందీగా" పరిష్కరించేందుకు కఠినచర్యలు తీసుకోడాన్నిబట్టి-కాంగ్రెసు "బాధ్యతలేని ఆందోళన కారుల" పార్టీకాదనీ, "నిర్మాణ కార్యక్రమం" కలిగిన "బాధ్యతగల పార్టీ" అనీ, దాన్ని అమలుజరప గల "పరిపాలనానుభవం" తనకున్నదనీ రుజువుచేయదలచుకొంది.

మూడవ విషయం: సంస్థానాలపట్ల, ప్రజాతంత్ర సంస్కరణ లకై సంస్థాన ప్రజలు సాగిస్తున్న ఉద్యమాలపట్ల ఒక నూతనదృక్పథం రూపొందింపబడింది.

కాంగ్రెసు సాంప్రదాయ సిద్ధంగా సహాయనిరాకరణోద్యమ కాలంనుంచీ సంస్థానాల ఆంతరంగిక వ్యవహారాల్లో జోక్యం కలిగించు కోరాదన్న అభిప్రాయంతో ఉంటూవచ్చింది. ఇందుకు కారణం, విదేశీ పాలకుల పెత్తనాన్ని కూలద్రోయడమే జాతీయోద్యమంయొక్క లక్ష్య మనీ, సంస్థానాధిపతులకూ సంస్థాన ప్రజలకూ మధ్య ఉండవలసిన సంబంధాలు ఆంతరంగిక సమస్య అనీ, జాతీయ పోరాటంలో అది భాగంకాదనీ చెప్పబడుతూ ఉండేది. ఈ కారణంవల్లనే 1928లో నెహ్రూ రిపోర్టు తయారు చేయబడేటప్పుడు సంస్థానాల సమస్య సర్వ పక్షసమావేశంయొక్క పరిధిలోకే రాకుండా పోయింది.

కాని బ్రిటిష్‌వారు కాంగ్రెసును దెబ్బకొట్టడానికీ, స్వరాజ్య వాంఛను తిరస్కరించడానికీ సంస్థానాధీశుల్ని సాధనంగా ఉపయోగించు కోదలచారు. ఈ విషయం రౌండ్ టేబుల్ కాన్ఫరెన్సులో రుజువైంది. 1935 నాటి భారత ప్రభుత్వచట్టం అమల్లోకి వచ్చాక యిది మరింత స్పష్టంగా ద్యోతకమైంది. రాజ్యాంగ చట్టంలో ఫెడరల్ విభాగానికి సంబంధించిన సమస్యపై బ్రిటన్ వివిధ రాజకీయపార్టీలతో బేరమాడ వలసిన అవసరం కలిగింది. ఆ బేరాల్లో సంస్థానాధీశులకు కీలకపాత్ర యివ్వబడింది.

ఈ విధంగా బ్రిటిష్‌వారు జాతీయ ప్రయోజనాలకు విరుద్ధంగా సంస్థానాధీశుల్ని తమ కీలుబొమ్మలుగా ఉపయోగించుకోడానికి నిశ్చ

యించుకున్నారు. అందుచే కాంగ్రెసు నాయకత్వం సంస్థానాధీశులపట్ల వారి నిరంకుశపాలనపట్ల నూతనవిధాన మవలంబించవలసి వచ్చింది. అంతేగాక, దేశమంతటా అతివాద శక్తులు బలపడుతూండడంవల్ల ప్రజా సామాన్యంలో ఒకనూతన చైతన్యం ఏర్పడింది. దాని ప్రభావం సంస్థాన ప్రజలమీదకూడ పడింది. కాంగ్రెసు నాయకత్వానికి యిష్టంవున్నా లేకపోయినా, సంస్థానప్రజలు బాధ్యతాయుత పరిపాలన కావాలనే నినాదంతో అంతకంతకు ముందుకువచ్చి ప్రజాతంత్ర హక్కులకోసం పోరాడ్డం ప్రారంభించేరు.

ఇట్టిపరిస్థితుల్లో 1938 ఫిబ్రవరిలో జరిగిన హరిపురా కాంగ్రెసు సంస్థానాలయెడ ఒక నూతన విధానాన్ని రూపొందించింది. దాని ప్రకారం కాంగ్రెసు "సంస్థానాల ఆంతరంగిక వ్యవహారాల్లో జోక్యం కలిగించుకోరాద"న్న పంథాను విడిచిపెట్టి, సంస్థాన ప్రజలు తమ సంస్థలద్వారా బాధ్యతాయుత పరిపాలనకై చేసే పోరాటాలను ప్రోత్సహించాలన్న విధానాన్ని చేబట్టింది. అయితే సంస్థానాల్లో కాంగ్రెసు ఒక రాజకీయ సంస్థగా పనిచేయదలచుకోలేదు. ఆ మేరకు అది పాత విధానాన్నే అనుసరించదలచుకొంది. గాంధీజీ ఒక సంస్థానం తర్వాత యింకొక సంస్థానంలో ప్రజావుద్యమాలనునడిపే విషయమై స్వయంగా సలహాలివ్వడం ప్రారంభించేరు. ఆయన ప్రధాన అనుచరులైన జమ్నాలాల్ బజాజ్, డాక్టరు పట్టాభిసీతారామయ్య మొదలైనవారు యీ ఉద్యమాల్లో పాల్గొననారంభించారు. గాంధీజీ రాజకోటలో ప్రజావుద్యమాన్ని స్వయంగా నడిపేరు.

కాంగ్రెసు విధానంలో వచ్చిన ఈ మార్పును వివరిస్తూ ఆయన యిలా తెలియజేసేరు :

"సంస్థాన ప్రజలు మేలుకోనంతకాలం సంస్థాన వ్యవహారాల్లో జోక్యం కలిగించుకోరాదన్న విధానం అత్యుత్కృష్టమైన రాజనీతిజ్ఞత అని నాఅభిప్రాయం. కాని సంస్థానప్రజలు సర్వత్రా మేల్కొని

తమ హక్కులకోసం పోరాడుతూ ఎంత కాలమైనా బాధలు అనుభ వించడానికి దృఢసంకల్పులైనప్పుడు ఆ విధానాన్నే అనుసరించడం వీరికి తన మనసిపించుకొంటుంది" (సం. 5, పుట 30)

అయితే, గాంధీజీ నడిపిన యితర పోరాటాలన్నిటిలోవలెనే ఈ పోరాటాల్లోకూడ, ప్రజలు కార్యరంగంలోకి దుమికేటట్లు ఒకసారి ప్రోత్సాహింపబడ్డ తర్వాత తాను విధించిన పరిమితులను ఉల్లంఘించే "విచిత్ర" ధోరణి ఒకటి వారిలో ఉందని తెలుసుకున్నారు. సహాయ నిరాకరణంరోజుల్లో "బ్రిటిష్ ఇండియా"లో విజృంభించిన జాతీయోద్యమం ఏస్థాయిలో ఉండేదో యించుమించు ఆ స్థాయికి 1930-40 ఉత్తరార్థ భాగంలో సంస్థాన ప్రజలఉద్యమం చేరుకుంది. నిరంకుశులైన సంస్థానాధీశులకు వ్యతిరేకంగా ప్రజలు వారంతటవారు క్రోధావేశాలను ప్రదర్శించడం, దానివల్ల ఒక రాష్ట్రం తర్వాత మరొక రాష్ట్రంలో అనేక ఘటనలు జరగడం పరిపాటయింది. వాటిని తాను ఆమోదించ నని గాంధీజీ తెలియజేస్తూ వచ్చారు. తరువాత తిరువాన్కూరులోను, రాజకోటలోను, ఒరిస్సా సంస్థానాల్లోను, తదితరచోట్ల తన శిష్యులే సత్యాగ్రహ సూత్రాలకు ఖచ్చితంగా కట్టుబడి యుండడం లేదని తెలుసుకొన్నారు. సంస్థానప్రజల పోరాటాలకు ఆయన రూపొందించిన "కొత్తపద్ధతి" దాని ఫలితమే. దాన్ని ఆయన ఈ క్రిందివిధంగా వివరించారు:

"అధికారంలో ఉన్నవారితో ప్రత్యక్ష సంప్రతింపులు జరపాలని నేను అభిప్రాయపడుతున్నాను. ఇదివరలో సంస్థాన కాంగ్రెసు కార్యకర్తలు అధికారంలో ఉన్నవారితో దూరాన నిలబడి మాట్లాడేవారు. అలాగే అధికారంలో ఉన్నవారు సంస్థాన కాంగ్రెసు కార్యకర్తలతో అట్లా దూరంనుంచి మాటాడే వారు. దీనిమూలంగా వారిమధ్య అగాధం పెద్దదవుతూవచ్చింది. ఉభయ పక్షాలూ సామరస్యంతో మెలగాలని బోధించడం తోనే సత్యాగ్రహి కర్తవ్యం పూర్తికాదు...సత్యాగ్రహి చేయ వలసిన మొట్టమొదటి, చిట్టచివరి పని గౌరవప్రదమైన అంగీ

కారం కుదుర్చుకునేందుకు సమస్త అవకాశాల్నీ ఎల్లప్పుడూ అన్వేషించడం...నాయకుల్లో క్రియాత్మకమైన అహింస ఉన్నట్లయితే, అట్టి అంగీకారం కుదుర్చుకోవడం పూర్తిగా సాధ్యమనే విశ్వాసం, అవసరమనే నమ్మకం అలవరచుకోవాలి. అట్టి నమ్మకం వారిలో ఉంటే, తామనుసరించవలసిన మార్గం వారికి తప్పక బోధపడుతుంది." (సం. 5, పుట 152–153)

కొత్తగా చైతన్యం పొందిన సంస్థాన ప్రజలను కాంగ్రెసు బలపరుస్తుందనీ, రెండో వేపు ప్రజాఉద్యమం "ప్రమాదకరమైన" పద్ధతుల్లో అభివృద్ధిచెందడం తన కిష్టం లేదనీ సంస్థానాధీశులకు స్పష్టం చేయడమే గాంధీజీ ఉద్దేశమని పై మాటలవల్ల అర్థం చేసుకోవచ్చు. అంతేకాక, సంస్థాన ప్రజలను అదుపులో ఉంచి, సంస్థానాధీశులు సైతం "సురక్షితమని" భావించే పద్ధతుల్లో ఉద్యమాన్ని నడపదలచుకున్నట్లు కూడా స్పష్టమవుతుంది. మరోవిధంగా చెప్పాలంటే, బ్రిటిష్ పాలకులతో ఏకమై కాంగ్రెసును వ్యతిరేకించవద్దనీ, బ్రిటిష్‌వారికి వ్యతిరేకంగా కాంగ్రెసుతో చేతులు కలపవలసిందనీ సంస్థానాధీశులకు గాంధీజీ విజ్ఞప్తి చేసేరు.

నాల్గవ విషయం: పైవిధంగా, అతివాద శక్తులను అదుపులో వుంచడానికీ, మంత్రి పదవులను స్వీకరించడంద్వారా తాను సంపాదించిన శక్తిని పటిష్ఠమొనర్చుకోడానికీ, సంస్థాన ప్రజల్లో కొత్తగావచ్చిన చైతన్యాన్ని ఉపయోగించుకొని సంస్థానాధీశులతో రాజీ చేసుకోడానికీ కాంగ్రెసు నాయకత్వం ఒకవేపు ప్రయత్నిస్తూవచ్చింది. మరోవేపు నూతన రాజ్యాంగ చట్టంలోని ఫెడరల్ భాగాన్ని ప్రతిఘటించడం మీాద తన దృష్టిని కేంద్రీకరించి పనిచేయ నారంభించింది. భారతదేశానికి మరో రాజ్యాంగచట్టం తయారుచేయడానికి ప్రజాతంత్రయుతంగా ఎన్నుకోబడు రాజ్యాంగనిర్ణయ సభను ఏర్పరచాలని అది కోరింది. ఈ సమస్యపైననే – అనగా నూతన రాజ్యాంగ చట్టంయొక్క ఫెడరల్

విభాగంపైననే – కాంగ్రెసుకీ బ్రిటిష్ ప్రభుత్వానికీ మధ్యచాలా పెద్ద అగాధం ఏర్పడింది.

విచిత్రమేమంటే, యిదే సమస్యపై కాంగ్రెసులోని మితవాద – అతివాద శక్తులమధ్యకూడ చాలాపెద్ద అగాధమేర్పడింది. ఒకవేపు గాంధీజీ నూతన రాజ్యాంగంలోని ఫెడరల్ భాగాన్ని వ్యతిరేకించేరు. రాజ్యాంగ నిర్ణయసభను ఏర్పరచాలని కోరేరు. కాని రెండోవేపున బ్రిటిష్ ప్రభుత్వంతో సంప్రతింపులు జరపడానికి తాను సిద్ధంగావున్నట్లు స్పష్టంచేసేరు. "న్యూయార్కు–టైమ్స్" విలేఖరి మిస్టర్ స్టీల్‌తో ప్రసంగిస్తూ గాంధీజీ యిలా చెప్పారు :

"అధినివేశ ప్రతిపత్తి భారతదేశంవంటి దేశాలకు కూడా వర్తించునట్లు ఆ శబ్దం నిర్వచించబడితే, ఇంగ్లండ్‌తో ఇండియా ఒప్పందం కుదుర్చుకోడం సంభవమైతే–నాకు ఏ శబ్దమైనాపట్టింపు ఉండదు. బ్రిటిష్ రాజనీతిజ్ఞులు భారతదేశం విషయంలో యితర శబ్దాలన్నిటినీ విడిచిపెట్టి ఆ శబ్దాన్నే ఉపయోగించడం ఎక్కువ వీలు అనుకుంటే నేను పేచీపెట్టను."

దీనికి మిస్టర్‌స్టీల్ యిలా చెప్పాడు: కాని కాంగ్రెసులో సుభాష్‌బోసు వంటివారు బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యం వెలుపల భారతదేశం సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యం అనుభవిస్తూ ఉండాలని కోరుతున్నారుగదా!"

గాంధీజీ యిలా జవాబిచ్చారు :

"అది కేవలం శబ్ద ప్రయోగానికి సంబంధించిన సమస్య. మే మిద్దరం ఉపయోగించేభాష వేరు అయినప్పటికీ, ఈ విషయంలో నాకూ సుభాష్‌బాబుకూ భేదం ఏమీలేదు; ఉందంటే నేనంగీకరించను." (సం. 5, పుట 138)

కాని ఆచరణలో వారిద్దరిమధ్య భేదం శబ్ద ప్రయోగానికే పరిమితమై లేదనీ, కాంగ్రెసును ఎదుర్కొంటున్న ప్రధాన రాజకీయ – నిర్మాణ సమస్యలయెడ అనుసరించదగు కీలక వైఖరిలోనే భేదం ఉన్నదనీ స్పష్టమైపోయింది; కాంగ్రెసులో 1934 నుంచీ విభేదాలుంటూనే

వచ్చాయి. ఇందులో ఎట్టి సందేహంలేదు. కాంగ్రెసులో అతివాద మితవాద ముఠాలేర్పడ్డానికి కారణం యీ విభేదాలే. అయితే, మొట్ట మొదటి సాధారణ ఎన్నికల్లో కాంగ్రెసు ఏకైక సంస్థగా పోటీచేయవల సిన అవసరమేర్పడ్డంవల్ల ఆ విభేదాలు అడుగునపడ్డాయి. ఈ కారణం వల్లనే మూడేండ్లు వరుసగా అతివాదులు కాంగ్రెసు అధ్యక్షులుగా ఉండడం అవసరమని మితవాదనాయకులు అభిప్రాయపడ్డారు. అయితే కాంగ్రెసు మంత్రివర్గాలేర్పడ్డ తర్వాత రాష్ట్ర మంత్రులకూ సాధారణ కాంగ్రెసు వాదులకు మధ్య సంఘర్షణలు పెద్దయెత్తున వ్యాప్తి చెందుతూన్నప్పుడు అతివాదులకు సౌకర్యాలిచ్చి సంతృప్తిపరచేదశ అంతంకావలసిందనీ, వారితో పోరాడవలసిన దశ ప్రారంభమవాలనీ మితవాద నాయకత్వం భావించింది. దీనిపర్యవసానమే త్రిపురీకాంగ్రెసు అధ్యక్షపదవికి బోసు-పట్టాభిగారల మధ్య జరిగినపోటీ. ఆ పోటీయొక్క పరిణామక్రమాన్ని పరిశీలిస్తే, అది యిద్దరువ్యక్తుల మధ్య జరిగినపోటీ మాత్రమేకాదని స్పష్టమవుతుంది.

సుభాష్ బోసు రెండవసారి అధ్యక్షపదవికి పోటీ చేయడానికి నిశ్చయించుకున్నప్పుడు సర్దార్ పటేల్, రాజేంద్రప్రసాద్, జమ్నాలాల్ బజాజ్, జైరామ్‌దాస్ దౌలత్ రామ్, శంకర్రావు దేవ్, భులాభాయ్ దేశాయ్, ఆచార్య కృపలానీ ఒక సంయుక్తప్రకటన చేస్తూ, డాక్టరు పట్టాభి ఏకగ్రీవంగా ఎన్నుకోబడే అవకాశం కలిగించవలసిందనీ, తన నిర్ణయాన్ని పునరాలోచించుకోవలసిందనీ సుభాష్‌బోసుకు విజ్ఞప్తి చేసేరు. దానికి బోసు యిలా సమాధానమిచ్చేరు :

"ఒక అతివాదపక్ష అభ్యర్థిని కాంగ్రెసు అధ్యక్షునిగా చేయ ప్రయత్నించడం అప్రధానమైన విషయం కాదు. వచ్చే యేడు ఫెడరల్ స్కీముపై కాంగ్రెసు మితవాదపక్షానికి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వానికి మధ్య రాజీజరిగే అవకాశాలున్నట్లు దేశంలో అనేకమంది అభిప్రాయపడుతున్నారు. అందువల్ల ఒక అతివాది అధ్యక్షుడుగా ఉండడం మితవాద నాయకత్వానికి యిష్టంలేదు.

ఎందుచేతంటే, అట్టి అధ్యక్షుడు రాజీజరక్కుండా చేసేందుకు పక్కలో బల్లెంలా ఉండవచ్చు...ఇట్టి పరిస్థితుల్లో నఖశిఖ పర్యంతం ఫెడరల్ స్కీముకు బద్ధశత్రువైనవాడే కాంగ్రెసు అధ్యక్షుడుగా ఉండడం అవసరం." [సం. 5, పుట 36]

సర్దార్ పటేల్ జనవరి 25 వ తేదీన ఒక ప్రకటన చేసేరు. అందులో, డాక్టరు పట్టాభిని అభ్యర్థిగా నిలబెట్టాలని "మౌలానా ఆజాద్, జవహర్లాల్ నెహ్రూ, రాజేంద్రప్రసాద్, భూలాభాయ్ దేశాయ్, కృపాలానీ, మహాత్మా గాంధీ, నేను హాజరైయుండగా జరిగిన మూజు వాణీ సంప్రతింపులతో నిర్ణయింపబడింద"ని తెలియజేసేరు.

జనవరి 27 వ తేదీని జవహర్లాల్ నెహ్రూ చేసిన ప్రకటనలో, తానుకూడా ఆ సంప్రతింపులలో పాల్గొన్నట్లు సర్దార్ పటేల్ పేర్కొన్న విషయాన్ని కాదనలేదు. తాను సుభాష్‌బోసుకు అనుకూలుణ్ణిగాని, డాక్టరు పట్టాభికి అనుకూలుణ్ణనిగాని చెప్పలేదు. అధ్యక్ష ఎన్నికపై ప్రారంభమైన వివాదం దురదృష్టకరంగా పరిణమిస్తున్నందుకు విచారంమాత్రం ప్రకటించేరు. కాంగ్రెసు సంస్థ ఫెడరల్ స్కీమును ఖచ్చితంగా తిరస్కరించిందనీ, అందుచేత ఈ ఎన్నికలో ఫెడరల్ స్కీముపై అభిప్రాయభేదా లేర్పడే సమస్య లేదనీ నెహ్రూ తెలియజేసేరు. మరో విధంగా చెప్పాలంటే జవహర్లాల్ నెహ్రూ) మితవాద పక్షంతో ప్రత్యక్షంగాను, సంపూర్ణంగానూ చేరిపోలేదుగాని సుభాష్ బోసు వైఖరిని స్థూలంగా వ్యతిరేకించారు.

అధ్యక్ష ఎన్నికపై చాలతీవ్రమైన పోటీజరిగి మితవాద పక్షం ఓడిపోయింది. వోటింగులో సుభాష్‌బోసుకు 1580 వోట్లు, డాక్టరు పట్టాభికి 1375 వోట్లు వచ్చాయి. ఎన్నికల ఫలితం ప్రకటింపబడగానే గాంధీజీ యిలా వ్రాసేరు :

"శ్రీ సుభాష్‌బోసు తన ప్రత్యర్థి అయిన డాక్టరు పట్టాభిసీతారామయ్యపై ఖచ్చితమైన విజయం సాధించేరు. తిరిగి ఆయన కాంగ్రెసు అధ్యక్షుడుగా ఎన్నుకోబడ్డం మొదటినుంచీ

నాకిష్టంలేదు. కారణాలలోకి నేనిప్పుడు వెళ్ళను. ఆయన తన ప్రణాళికలో పేర్కొన్న విషయాలు, చేసిన వాదనలు సరియైన వని నేననుకోవడంలేదు. తన సహచరులను గురించి ఆయన తెలియ జేసిన విషయాలు న్యాయసమ్మతమైనవీ కావు; గౌరవప్రదమైనవీకావు. అయినప్పటికీ, ఆయన గెలిచినందుకు నేను సంతోషిస్తున్నాను. మౌలానా ఆజాద్ పోటీనుంచి విర మించుకున్నప్పుడు డాక్టరు పట్టాభిని విరమించుకోవద్దని చెప్పింది నేనుగనుక, ఓటమి నాదేగాని ఆయనది కాదు."[సం. 5, పుట 30]

ఐనా, మితవాద నాయకత్వం ఈ ఓటమిని అంగీకరించ దలచు కోలేదు. నిజానికి సుభాష్‌బోసు విజయం తన ఓటమి అన్న గాంధీజీ మాటలనే ఉపయోగించుకొని ప్రజాభిప్రాయాన్ని తమ కనుకూలంగా త్రిప్పుకొనేటందుకు, కాంగ్రెసు ప్రతినిధుల తీర్పును మార్పించేటందుకు మితవాదపక్షం ప్రయత్నించింది. వర్కింగ్ కమిటీనుంచి 12 మంది సభ్యులు రాజీనామా యిచ్చేరు. వారు: సర్దార్ పటేల్, మౌలానా ఆజాద్, రాజేంద్ర ప్రసాద్, సరోజిని నాయుడు భూలాభాయ్ దేశాయి, పట్టాభి సీతారామయ్య, శంకరావుదేవ్, హరికృష్ణ మెహతాబ్, ఆచార్య కృపలానీ, దౌలత్ రామ్, బజాజ్, గఫ్ఫార్‌ఖాన్ గారలు. వారు తమ సమష్టి జాబులో యిలా తెలియజేసేరు:

> "దేశానికి ఖచ్చితమైన పాలసీ ఉండాలనీ, అలా ఉండ వలసిన సమయం నేడు వచ్చిందనీ మేము అభిప్రాయ పడు తున్నాం. కాంగ్రెసులోని పరస్పర విరుద్ధములైన గ్రూపులమధ్య రాజీ యిందుకు ప్రాతిపదికగా ఉండరాదనికూడా మేము భావి స్తున్నాం. అందుచేత మీరు మెజారిటీ అభిప్రాయానికి ప్రాతి నిధ్యం వహించే వారితోనే వర్కింగ్ కమిటీని నియమించడం యుక్తమని అభిప్రాయ పడుతున్నాం." [సం, 5 పుట 56]

ఈ సమిష్టి జాబును "తయారుచేసినది గాంధీజీయేనని విశ్వసింప బడుతూన్నట్లు టెండూల్కర్ తెలియజేసేరు.

నెహ్రూ ఈ జాబుమీద సంతకం పెట్టకపోయినప్పటికీ, ఆయన కూడ వర్కింగ్ కమిటీ సభ్యత్వానికి రాజీనామా పెట్టేరు. ప్రత్యేకంగా వ్రాసిన ఒక లేఖలో ఆయన ఒక విషయం బయటపెట్టేరు :

"ఆయన (నెహ్రూ) యిరువక్షాలమధ్య రాజీ కుదర్చడానికి ప్రయత్నించేరు. సుభాష్‌బోసు తన ఎన్నికకు ముందు ఫెడరేషన్ సమస్యపై మితవాదులు బ్రిటిషు ప్రభుత్వంతో రాజీ చేసుకొనబోతున్నారంటూ చేసిన ఆరోపణను ఉపసంహరించుకోవలసిందని బోసుకు ఆయన ఒక లేఖ వ్రాసేరు."

[సం, 5 పుట 56]

జవహర్లాల్ నెహ్రూతో కలుపుకొని మొత్తం 13గురు సభ్యులు వర్కింగ్ కమిటీనుంచి రాజీనామా యివ్వడం చిన్న విషయమేమీ కాదు. కాంగ్రెసులో ఏర్పడ్డ ఆంతరంగిక సంక్షోభానికి యిది ప్రారంభ దశ. ఇంత పెద్ద సంక్షోభం అదివరకెప్పుడూ కాంగ్రెసులో ఏర్పడలేదు. కాని చివరకు మితవాదులే జయించేరు.

త్రిపురీ మహాసభలో కాంగ్రెసు ప్రతినిధులు వ్యక్తంచేసిన ఆవేదనను మితవాద పక్షం పూర్తిగా ఉపయోగించుకుంది. గాంధీజీ కోరికప్రకారం కొత్త వర్కింగ్ కమిటీని నియమించవలసిందని సుభాష్ బోసును కోరుతూ వారొక తీర్మానం ఆమోదింపచేసేరు.

కాని బోసు గాంధీజీ సలహా తీసుకొనడానికి వెళ్తే, ఆయనతో గాంధీజీ యిలా చెప్పేరు:

"నాకు మీ అభిప్రాయాలు తెలుసు; అధిక సంఖ్యాక సభ్యులు మూల సూత్రాల్లో ఎలా భేదిస్తున్నారోకూడ నేనెరుగుదును. అందుచేత నేను మీకు కొన్ని పేర్లిస్తే, మీమీద వాటిని రుద్దినవాణ్ణవుతాను. నేను మీకు వ్రాసిన జాబుల్లో యీ పరిస్థితిని గురించి చాల వివరంగా తెలియజేశాను. ఈ మూడు రోజుల్లోను మన యిద్దరిమధ్య ఎంతో సన్నిహితంగా సంభాషణలు జరిగినప్పటికీ, నా అభిప్రాయాన్ని మార్చుకోవలసిన అవసరం కనబడ్డంలేదు. పరిస్థితులిలా ఉన్నప్పుడు

మీరు మీ సొంత కమిటీని నియమించుకోవచ్చు; అట్టి స్వేచ్ఛ మీకుంది.”　　[సం 5, పుట 102 - 103]

గాంధీజీ ప్రదర్శించిన యీ వైఖరివల్ల బోసు తన అధ్యక్షత పదవికి రాజీనామా యివ్వవలసి వచ్చింది. ఆయన స్థానంలో రాజేంద్ర ప్రసాద్ అధ్యక్షుడుగా నియమించబడ్డారు. 100 కి 100 పాళ్లూ మిత వాదనాయకులే ఉన్న వర్కింగ్ కమిటీని రాజేంద్రప్రసాద్ నియమించేరు. జవహర్లాల్ నెహ్రూను కూడ అందులో లేకుండా చేసేరు. కొత్త వర్కింగ్ కమిటీ తీసుకున్న మొదటి చర్యలలో ఒకటి అ. భా. కాంగ్రెసు కమిటీని సమావేశపరచి సుభాష్‌బోసూ, సోషలిస్టులూ తదితర అతివాదులూ ఎంత వ్యతిరేకించినప్పటికీ రెండు ముఖ్యమైన తీర్మానాలను ఆమోదింప జేయడం. ఏ కాంగ్రెసుపాలిత రాష్ట్రంలోనూ ఆ రాష్ట్ర కాంగ్రెసు కమిటీ అనుమతి లేకుండా ఏ రూపంలోనూ సత్యాగ్రహం చేయరాదనీ, అందుకు సన్నాహాలు జరపరాదనీ కాంగ్రెసువాదు లందరినీ యీ తీర్మానం నిర్దేశించింది. దేశమంతటా అభివృద్ధి చెందు తున్న అసంఖ్యాకమైన రైతాంగ పోరాటాల్లో కాంగ్రెసువాదులు పాల్గొనకుండా చేయడమే దీని ఉద్దేశమని వేరే చెప్పనక్కర్లేదు. డాక్టరు లోహియా యీవిధంగా వాదించేరు:

“మంత్రివర్గ కార్యాల్లోను, నిర్మాణ కృషిలోనూ మీ (గాంధీజీ) కార్యక్రమ మొక్కటే సరిపోతుందని ప్రజలీరోజున భావించడంలేదు; రైతాంగ పోరాటాలవంటి కార్యక్రమాలతో వారు కొన్ని ప్రయోగాలు చేస్తున్నారు. జనరల్ సత్యాగ్రహోద్యమం లేనప్పుడు కూడా యీ కొత్త కార్యక్రమాల్లో కొంతవరకు స్థానిక స్వభావంగల చెదురు బొదురు చర్యలు అవసరమవుతాయి.”　　[5 సం, పుట 176]

దీనికి గాంధీజీ యిలా జవాబు చెప్పారు:

“చాల సందర్భాలలో రైతుల్ని అహింసాయుత చర్యలకు ప్రోత్సహించడం కనబడ్డంలేదు. ఇలా చెప్పవలసివస్తున్నం దుకు నేను విచారిస్తున్నాను...నిజం చెప్పవలసివస్తే, నేను నా

చుట్టూ చూస్తున్నది అహింసాయుత పోరాటానికి సన్నా
హాలుకావు; హింసాత్మక చర్యలకు ప్రయత్నాలు. అట్టి ఉద్దేశం
ఎవరికీ లేకపోవచ్చు; కాని పర్యవసానం మాత్రం యిదే."

[5 సం, పుట 177 – 8]

ఈ తీర్మానం తీవ్రమైన ఒక నిర్మాణ సంఘర్షణకు నాందీ ప్రస్తావన. సుభాష్‌బోసు, క్రింది కాంగ్రెసు కమిటీలలో ఉన్న అనేకమంది ప్రముఖ కాంగ్రెసు సభ్యులు పై తీర్మానంపట్ల నిరసన తెలియజేసేందుకు యావద్భారత దేశంలో జూలై 9 వ తేదీని బహిరంగసభలు జరపడానికి నిశ్చయించుకున్నారు. తదనుగుణ్యంగా చాలచోట్ల "నిరసన దినోత్సవం" జరిగింది. దీన్నిగురించి వర్కింగ్ కమిటీ చర్చించి, యీ క్రింది విధంగా తీర్మానించింది :

"తీవ్రమైన యీ శిక్షణా వ్యతిరేక చర్యకు (శ్రీ) సుభాష్
చంద్రబోసు బెంగాల్ రాష్ట్ర కాంగ్రెసు కమిటీ అధ్యక్షుడుగా
ఉండడానికి అనర్హుడనీ, 1939 ఆగస్టు లగాయతు మూడు
సంవత్సరాలవరకు ఆయన ఏ కాంగ్రెసు కమిటీ సభ్యుడుగాను
ఉండరాదనీ తీర్మానించడమైనది."

ఈ చర్య సహజంగా అతివాద, మితవాద పక్షాలమధ్య తీవ్రమైన సంఘర్షణకు దారితీసింది. అయితే, అతివాదులను పెద్దయెత్తున కాంగ్రెసునుంచి వెళ్ళగొట్టేందుకు యీ చర్య దారితీయకముందే ప్రపంచ ప్రాముఖ్యంగల మహా సంక్షోభం ఒకటి ముంచుకు వచ్చింది. హిట్లరు పోలెండుమీాద దాడిచేసేడు. వెంటనే బ్రిటన్ జర్మనీమీాద యుద్ధం ప్రకటించింది; ఆ యుద్ధంలో భారత దేశంకూడా భాగస్వామి అని వైస్రాయి ప్రకటించేడు. భారత దేశంలో ప్రజాభిప్రాయ మేమిటో తెలుసుకోకుండా బ్రిటన్ యీ విధమైన ప్రకటన చేసినందుకు యావద్భారత ప్రజలు ఆగ్రహావిష్టులయేరు. ఈ యుద్ధంవల్ల "విపత్కర పరిస్థితి" ఏర్పడిందనీ, "భారత దేశ భద్రత ప్రమాదంలో పడింద"నీ చెప్పి వైస్రాయి అనేక ఆర్డినెన్సులను జారీచేయడంతో, యించుమించు అగ్నిపర్వతం బ్రద్దలవుతోందా అనిపించింది.

10. కాంగ్రెసు కార్యవర్గంలో విభేదాలు

యుద్ధం ప్రారంభమయింది. ఒకటో ప్రపంచయుద్ధానికీ, రెండో ప్రపంచయుద్ధానికీ నడుమ గడచిన పదిహేనేళ్ళలోనూ యుద్ధాన్ని గురించి గాంధీజీ అభిప్రాయాలేమన్నా మారేయా అన్న ప్రశ్న సహజంగా వస్తుంది. ఏమంటే, ఆయన అహింసా సిద్ధాంతవాదియే అయినా మొదటి ప్రపంచయుద్ధానికి సైనికులను చేర్చడానికై బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యవాదుల రిక్రూటింగ్ సార్జంటుగా పనిచేసేరు. రెండో ప్రపంచయుద్ధంలో కూడ ఆయన ఆవిధంగానే వ్యవహరిస్తారా? ఒక సుప్రసిద్ధుడైన కాంగ్రెసువాది ఆయన నీ ప్రశ్న వేసేరు. దానికి గాంధీజీ యిచ్చిన సమాధానం ఇది :

> "ఈ యుద్ధం పేరు వింటే ఇదివరకెన్నడూ కలగనంత బాధ, భయం కలుగుతూంది. ఈ నాడు నాకు కలుగుతున్నంత విచారం ఇదివరలో ఎన్నడూ కలగలేదు. గత యుద్ధంలోలాగ స్వయంగా వెళ్ళి రిక్రూటింగు సార్జెంటుగా పనిచేయకుండా ఈ బాధే నిరోధిస్తూంది. అయినా, మిత్రరాజ్యాల మీదనే నాకు సానుభూతి వుంది. అది ఆశ్చర్యకరం కావచ్చు. ఇష్టమున్నా లేకపోయినా ఇది పాశ్చాత్య ప్రజాతంత్ర విధానానికీ హిట్లరు నిరంకుశ రాజరికానికీ మధ్య యుద్ధంగా పరిణతి పొందుతూంది."
>
> (సం. ౬, పుట 207)

ఆవిధంగా బ్రిటన్ యెడ గాంధీజీ దృక్పథం మారలేదనుకోవచ్చు. బ్రిటనే యుద్ధంలో గెలవడం ఆయన అభిమతం. అయితే వారికి సాయుధసహాయం మాత్రం ఇవ్వరు. మొదటి ప్రపంచయుద్ధం నాటికన్న

ఆయన మరీ అహింసావాదికావడమే దానికి కారణం అనిపిస్తుంది. కాని, ఇటువంటి అభిప్రాయం సరియైనదికాదు.

ఒకటి : మొదటి ప్రపంచయుద్ధంలో గాంధీజీ తనకు బుద్ధిపుట్టింది గనక రిక్రూటింగ్ సార్జంటుగా పనిచేయలేదు. ఆనాడు భారతీయ బూర్జువావర్గం అనుసరిస్తున్న విధానంలో అదొక భాగం. అమెరికాలో ఏర్పడిన గదర్ పార్టీకి చెందిన విప్లవకారులు కొద్దిమందీ, బెంగాల్ లోనూ, ఇతర రాష్ట్రాలలోనూ వున్న కొద్దిమంది "దౌర్జన్యవాదు" లనబడేవారూ తప్ప ఆనాడు జాతీయోద్యమ నాయకు లందరూ ఆ యుద్ధంలో బ్రిటన్ కు సాయంచేయాలనీ, బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం కావాలనే జాతీయవాంఛను బ్రిటన్ ఆమోదించవలసిందిగా డిమాండు చేయాలనీ అనుకొన్నారు. అదేపద్ధతిని అనుసరించేరు.

రెండోది : స్వరాజ్యం సాధించాలనే రాజకీయాశయంతోనే తాను రిక్రూటింగ్ సార్జంటుగా పనిచేస్తున్నానని గాంధీజీయే స్పష్టంగా చెప్పేరు.

> "సామ్రాజ్య రక్షణకై జరుగుతున్న యుద్ధంలో పాల్గొనడమే స్వరాజ్య సంపాదనకు సులభమైనమార్గం. సామ్రాజ్యం నశిస్తే దానితోపాటు మన ఆశలూ అంతరిస్తాయి. మన హక్కుల్ని ఈవేళే సాధించుకోకుంటే తర్వాత మోసంచేస్తారని కొందరంటున్నారు. సామ్రాజ్యరక్షణలో మనం కూర్చుకొన్న శక్తే తర్వాత మన హక్కుల్ని సంపాదించిపెడుతుంది."

అని గాంధీజీ చెప్పిన మాటలను ఇదివరకే ఒక ప్రకరణంలో వుదహరించేను. "మనం సామ్రాజ్యంకోసమూ, స్వరాజ్యంకోసమూ ఈ పాటి త్యాగం చేయడానికి సంసిద్ధం కాలేకపోతే మనం దానికి అర్హులం కాము అన్నా తప్పులేదు" అనికూడా ఆయన అన్నారు.

మూడోది : రెండు ప్రపంచయుద్ధాల మధ్యకాలంలో భారతీయ బూర్జువా వర్గం బాగా బలపడింది. రాష్ట్రీయ స్వాతంత్ర్యం సంపాదించింది. ఏడు రాష్ట్రాలలో కాంగ్రెసు తన మంత్రివర్గాలనే ఏర్పరచ

గలిగింది. తన స్థానాన్ని ఇంతగా బలపరచుకొన్నా కాంగ్రెసుకు తృప్తి కలగలేదు; అందుచేత ఒకవేపున ప్రజల వొత్తిడికీ, రెండోవేపున రాయబారాలద్వారా తమబలాన్ని ఇంకా విస్తరింపజేసుకొనేటందుకు ప్రయత్నించింది. ముప్ఫయ్యోపడి ఉత్తరార్థంలో గాంధీజీ నాయకత్వాన కాంగ్రెసు అనుసరించిన వ్యూహం ఇది.

అందుచేత సహజంగా కాంగ్రెసు ధోరణికూడా ఈ వ్యూహానికి అనుకూలంగానే వుంటుంది. మొదటి ప్రపంచయుద్ధంలోలాగ ఇప్పుడు బేషరతుగా బ్రిటిష్‌వాళ్ళ యుద్ధ ప్రయత్నాలకు కాంగ్రెసు సహాకారం ఇవ్వడానికి సిద్ధంగాలేదు. అయినా, కనీసం యుద్ధానంతరం అయినా తాము కోరినట్లు కేంద్రంలో అధికారం ఇస్తామని వాగ్దానంచేస్తే బ్రిటిష్ వాళ్ళకి చేయగల సహాయం అంతా చేస్తామని కాంగ్రెసు నాయకత్వం స్పష్టంచేసింది.

కాంగ్రెసు ఒక్కటేకాదు. బూర్జువా, భూస్వామ్యవర్గాల నాయకత్వం క్రింద వున్న ముస్లింలీగు, హిందూమహాసభ, మితవాదులు మొదలయిన పార్టీలూ, సంస్థలూ అన్నీ ఈ విధంగానే ఆలోచిస్తు న్నాయి. అయితే ఈసంస్థలకు కాంగ్రెసుతో పేచీలున్నాయి. కాంగ్రెసు నుంచి వారు కోరుతున్నవి కొన్నివున్నాయి. బ్రిటిష్‌వాళ్ళకు వ్యతిరేకంగా కాంగ్రెసును బలపరచడానికవి సిద్ధంగాలేవు; కాని, వానిలో ఏదీకూడ తమ పెద్దవాళ్ళు వెనకటి యుద్ధంలో చేసినట్లు బ్రిటిష్‌వాళ్ళకి బేషరతుగా సహాయం చేయడానికి సిద్ధంగాలేవు.

మొత్తం బూర్జువావర్గం యొక్క, అందులోనూ ప్రత్యేకంగా కాంగ్రెసు యొక్క పరిస్థితులలో వచ్చిన ఈ మార్పే గాంధీజీ ధోరణిలో మార్పుకు కూడా కారణం. మొదటి ప్రపంచయుద్ధం తర్వాత యుద్ధం అంటే ఏవగింపు కలగడానికి కారణం తాను ప్రాతినిధ్యం వహిస్తున్న వర్గం ఇతఃపూర్వంకన్న బలంగా వుండడమూ, ఆ కష్ట దినాలలో సహాయం చేయనని చెప్పి బ్రిటిష్‌వాళ్ళమీాద ఒత్తిడి తీసుకు రాగల స్థితిలో వుండడమూను.

యుద్ధంయెడ గాంధీజీఅభిప్రాయాలూ, కాంగ్రెసువర్కింగ్ కమిటీ యొక్క అభిప్రాయాలూ ఏ విధంగా పరిణామం పొందేయో శ్రీ టెండూల్కర్ వివరించేరు. దానిని మనం అంగీకరించితే రెండో ప్రపంచయుద్ధం ప్రారంభదినాలలో ఈ ఇద్దరి దృక్పథాల మధ్యా అతి ప్రధానమైన వైరుధ్యాలేవో వున్నాయనుకోవలసి వస్తుంది. బ్రిటిష్ వాళ్ళకి కావలసిన సహాయాన్ని బేషరతుగా ఇవ్వాలని గాంధీజీ కొన్ని షరతుల కంగీకరిస్తేనే సహాయం ఇవ్వాలని కాంగ్రెసు కార్యవర్గం, కాంగ్రెసు కోరిన షరతుల కంగీకరిస్తే సైన్య సమీకరణ మొదలయిన అన్ని విషయాలతోనూ బ్రిటిష్ వాళ్ళకు తోడ్పడాలని కాంగ్రెసు కార్యవర్గం, కేవలం నైతికమైన హింసారహితమైన సహాయాన్ని మాత్రమే ఇవ్వాలని గాంధీజీ – ఈ విధంగా భిన్న ధోరణులు తీసుకున్నట్లు ఆయన వ్రాసేరు.

అహింస అనే దానియెడ గాంధీజీకీ, కాంగ్రెసు కార్యవర్గానికీ గల అభిప్రాయాలు విభిన్నం. అదే ఈవిభిన్నతకూ కారణం. కాంగ్రెసు కార్యవర్గం ఒక్క బ్రిటిష్ ప్రభుత్వంతో జరిపే పోరాటానికే అహింసా సూత్రాన్ని పరిమితం చేస్తుంది. ఇక మతకలహాలలోను, రౌడీచర్యల విషయంలోను, ఆక్రమణ పరులను ప్రతిఘటించడంలోను, అహింసా సూత్రాన్ని కట్టుబడి వుండడం వారి అభిమతం కాదు. కాని, అంతరిక సమస్యల్నీ, బయటనుంచి వచ్చే దాడుల్నీకూడా అహింసాసూత్రానికి అనుగుణంగానే పరిష్కరించాలని గాంధీజీ అంటారు.

గాంధీజీకి, కాంగ్రెసు కార్యవర్గానికీ మధ్యనున్న ఈ భిన్న దృక్పథాలు యుద్ధ ప్రారంభదినాలలో తీవ్రమైన వాదోపవాదాలకు దారితీసేయి. కాంగ్రెసులో అంతరిక వైరుధ్యాలకు కారణమైనాయి. గాంధీజీకి అతిసన్నిహితులయిన అనుచరులూ, కుడిభుజాలవాంటివాళ్ళూ అయిన సర్దార్ పటేల్, రాజగోపాలాచారి మొదలయినవారు అహింసా సూత్రాన్ని వర్తింపచేయడంలో గాంధీజీ అభిప్రాయాల్ని అంగీకరించలేకపోయారనీ ఆ కారణంగా ఆయనతో భేదించేవరకు వచ్చేరనీ,

గాంధీజీ, ఆయన జీవితచరిత్ర వ్రాసిన టెండూల్కరు మనలను నమ్మమంటారు.

ఈ వివాదం వచ్చిన తీరును చూస్తే ఒకటి కనబడుతుంది. ఇది పైకి ఒక నైతిక సమస్యగా కనబడుతున్నా, బ్రిటిష్‌వాళ్ళతో వ్యవహరించేటప్పుడు అవలంబించవలసిన ఎత్తుగడలను గురించిన అభిప్రాయభేదమే దీనికి మూలం అని గ్రహించవచ్చును. మరొకటికూడా కనబడుతుంది. పరస్పరాంగీకారంతో గాంధీజీకీ, కాంగ్రెసు కార్యవర్గంలోని అత్యధిక సంఖ్యాకులకూ మధ్య జరిగిన పని విభజనగా కూడా ఇది కనబడుతుంది. ఉదాహరణకు దీనినే తీసుకోవచ్చును. ఒక దశలో ఈ విభేదానికి మూలమైన పరిస్థితులు తాత్కాలికంగా పరిష్కారమైనాయి. మళ్ళీ కొంతకాలానికి, అంతకన్న తీవ్రరూపంలో ముందుకు వచ్చి మళ్ళీ పరిష్కారమైనాయి.

యుద్ధం ప్రారంభమైనాక కాంగ్రెసు కార్యవర్గం మొట్టమొదటి సారి సమావేశం అయినప్పుడే ఈ విభేదం సన్నగా కనబడింది. "బ్రిటిష్ వారికిచ్చే సహాయాన్ని బేషరతుగా ఇవ్వాలనే అభిప్రాయంమీద నే నొంటరిగాణ్ణి అయిపోయినందుకు చింతిస్తున్నాను"(సం. 5. పుట 204) అని గాంధీజీ అనుకొన్నది ఈసందర్భంలోనే. యుద్ధం అప్పుడే ప్రారంభమయింది. ఆ యుద్ధంలో రెండు పక్షాలవారూ, ఏవిధంగా వ్యవహరిస్తారో, ఫాసిస్టు వ్యతిరేక పక్షంలోని వేర్వేరు రాజ్యాలు ఏవిధంగా వ్యవహరిస్తాయో అప్పటికింకా స్పష్టంకాలేదు. ఆపరిస్థితులలో కాంగ్రెసు కార్యవర్గం గాంధీజీ సలహాను త్రోసిపుచ్చింది. భవిష్యత్తులో బ్రిటిష్ వారితో రాయబారాలు జరపవలసి వచ్చినప్పుడు తన స్థితి బలహీనపడేట్లుగా కాంగ్రెసు కార్యవర్గం అప్పుడే ఒక నిర్ణయం తీసుకోవడాని కిష్టపడలేదు. కేవలం అహింసా సూత్రం ప్రాతిపదికమీద బేషరతుగా సాయం ఇస్తానన్నా షరతులతోనో, బేషరతుగానో ఇచ్చినా కాంగ్రెసు స్థితి బలహీనపడుతుంది.

కాంగ్రెసు ప్రతిపాదనల ప్రాతిపదికమీద చర్చలు జరవడానికి ఒప్పందం కుదుర్చుకోవడానికి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం సిద్ధంగా లేదని తర్వాత ఘటనలు రుజువుచేసేయి. ప్రజాతంత్రమూ, స్వయంనిర్ణయాధికారమూ అనేది ఇండియాకు వర్తిస్తాయో వర్తించవో విస్పష్టంగా ప్రకటించమని ప్రభుత్వాన్ని కాంగ్రెసు కోరింది. ముస్లింలీగు, నిమ్నజాతుల సమాఖ్య, మితవాదులు, సంస్థానాధీసులు మొదలయినవారి కోరికలను అడ్డంపెట్టు కొని బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యవాదులు కాంగ్రెసు కోరికలను ఎదుర్కొన్నారు. ఆనాడు ఇండియా మంత్రిగావున్న లార్డ్ జెట్లండు వైస్రాయిగా వున్న లార్డ్ లిన్‌లిత్‌గోల ప్రకటనలు చూస్తే ఇది తెలుస్తుంది. ఈ ప్రకట నలలో "పాతవాసన" పోలేదనీ "బ్రిటిష్ సామ్రాజ్య స్తంభా లనదగిన యూరపియన్ల ప్రయోజనాలు, సైన్యాలు, సంస్థానాధీశులు, మతవైష మ్యాలు - నాలుగింటిమీదా" (సం. 5. పుట 202) ఆధారపడడమే ఇప్పటికీ కనిపిస్తూందనీ ఆ ప్రకటనలమీద గాంధీజీ వ్యాఖ్యానించేరు. ఈ నాలుగు స్తంభాలలో చివర పేర్కొన్న మతవైషమ్యాలను బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యవాదులుపయోగిస్తున్న విధానం అంతకంతకు కాంగ్రెసుకు బాధకరంగా తయారవుతూంది. ముస్లింలీగు బలపడుతూంది. ఇతర అల్పసంఖ్యాకులతోకలసి అది కాంగ్రెసు మార్గానికి ఎన్నో అవరోధాలు కల్పిస్తూంది.

ఇవన్నీ చూసేక ఎంతో ఒత్తిడితెస్తే తప్ప బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం తమ కోరికలను ఖాతరుచేయదని కాంగ్రెసు కార్యవర్గానికి తోచింది. అందుచేత రాష్ట్ర ప్రభుత్వాలలో వున్న కాంగ్రెసు మంత్రులను రాజీనామా పెట్టమని ఆదేశించింది; దీనివెనక యింకా కొన్ని చర్యలు తీసుకొని దేశాన్ని 'ఎటుండి ఎటువచ్చినా' సర్వసిద్ధంగా వుండేటట్లు చేయదలచింది. ఈ పని చేయడంలో గాంధీజీ అహింసావాదధోరణి, నాజీ సైనికబలాన్ని సైనికబలంతో నిరోధించవద్దని నాజీలను హింసా రహిత పద్ధతిలో ఎదుర్కోమంటూ ఆయన బ్రిటన్‌కూ, ఇతర మిత్ర దేశాలకూ చేసినవిజ్ఞప్తి, కాంగ్రెసు కార్యవర్గానికి బాగాఉపకరించేయి.

అప్పటికే ప్రజలలో వేగంగా ప్రబలమవుతున్న యుద్ధవ్యతిరేక భావాల్ని మరింత తీవ్రంచేసేరు. తమ యుద్ధప్రయత్నాలు కొనసాగడం సులభం కాదనే భావం బ్రిటిష్ ప్రభుత్వానికి కలగచేయడం వారి అభిప్రాయం.

దీనివలన ఒకటి అర్థం అవుతూంది. ఈ దశలో గాంధీజీకీ, కాంగ్రెసు కార్యవర్గానికి మధ్య అభిప్రాయభేదాలు లేవు. అంతేకాదు. కాంగ్రెసు కార్యవర్గం గాంధీజీ సూచనల ననుసరించి పోరాటానికి తయారు కావలసిందని ప్రజలకు, ముఖ్యంగా కాంగ్రెసువాదులకు విజ్ఞప్తిచేసింది. 1934 లో బొంబాయిలో జరిగిన కాంగ్రెసు మహాసభ తర్వాత మరల రామఘర్ కాంగ్రెస్‌లోనే మహాత్ముడు ఉపన్యసించేరు. బ్రిటిష్‌ప్రభుత్వం అనుసరిస్తున్న విధానానికి ఫలితంగా కాంగ్రెసూ, కాంగ్రెసువాదులూ మనుష్యలను పంపిగాని, ధనం, సరుకులు ఇచ్చిగాని యుద్ధానికి సహాయపడలేరు అంటూ రామఘర్ కాంగ్రెసు తనప్రధాన తీర్మానంలో పేర్కొంది.

యుద్ధానికి వ్యతిరేకంగా నడిపే పోరాటం ఏలా వుండాలి ? దాని నేలాగు నడపాలి? అనే విషయంమీద కాంగ్రెసు మహాసభలో గాంధీజీ తన అభిప్రాయాలను వివరించేరు. రామఘర్ మహాసభ పూర్తిఅయిన వెంటనే "ఒక్కొక్క కాంగ్రెసుకమిటీ ఒక్కొక్క సత్యాగ్రహ కమిటీ" అంటూ ఆయన నినాదం యిచ్చేరు. కాంగ్రెసు కమిటీలూ, కాంగ్రెసువాదులూ సత్యాగ్రహులుగా ఏ విధంగా పని చెయ్యాలో ఆయన వివరంగా సలహాలు పంపేరు.

కాని, త్వరలోనే అంతర్జాతీయ పరిస్థితి మారింది. 1940 మే, జూన్‌లలో బ్రిటనూ, మిత్రరాజ్యాలూ నాజీల చేతులలో వరుసన పరాజయాలు పొందేయి. పశ్చిమయూరపు అంతా నాజీలకు లొంగి పోయింది. బ్రిటన్ భవిష్యత్తును గురించే పెద్ద ఆందోళన పుట్టింది. బ్రిటన్‌లో ప్రభుత్వం మారింది. ఛాంబర్లేన్ పోయి చర్చిల్ ప్రధాన

మంత్రి అయ్యేడు. ఈ పరిణామాల ఫలితంగా భారతదేశం ఎడల బ్రిటన్ విధానం ఏమన్నా మారుతుందా అన్న ప్రశ్న భారతదేశంలో వచ్చింది.

> "పాశ్చాత్య దేశాలలో గంటగంటకు ఎందరో బలి అయిపోతున్నారు. ప్రశాంతములయిన భవనాలు నాశనం అయిపోతున్నాయి. ప్రస్తుతం వున్న ప్రతిష్టంభనను పరిష్కరించి గౌరవనీయమైన ఒప్పందం జరిగేటట్లు నేను సర్వవిధాలా ప్రయత్నిస్తాను" అని గాంధీజీ అన్నారు." (సం. 5. పుట 349)

యుద్ధ ప్రారంభ దినాలన్నిటికన్న ఇప్పుడు గాంధీజీకీ, కాంగ్రెసు కార్యవర్గానికీ మధ్య తీవ్రమయిన అభిప్రాయభేదాలు రాకతప్పవు. పరిస్థితులు అట్లాంటివి. బ్రిటన్‌స్థితే ప్రమాదంలో పడిందిగనక బ్రిటిష్ రాజకీయవేత్తలు కాంగ్రెసుతో రాజీకి రాకతప్పదని కార్యవర్గ సభ్యులలో ఎక్కువమంది భావించేరు. అదే జరిగేటట్లయితే కేవలం అహింస ప్రాతిపదికమీాదనే జరగాలని కోరే గాంధీజీ చేతిలో నాయకత్వం వుండడం కాంగ్రెసుకు చాలా చిక్కుగా వుంటుంది.

గాంధీజీతో సహా కాంగ్రెసు కార్యవర్గం సుదీర్ఘంగా చర్చించింది. అహింసా సూత్రాన్ని దేశరక్షణ కార్యక్రమాలకు వర్తింపచేయలేమని చివరకు జూన్ 21వ తేదీన వారొక ప్రకటన చేసేరు. దేశాన్ని అహింసాయుత పోరాటంలో నడిపే బాధ్యత గాంధీజీ మీాదనుంచి తప్పించేరు. కార్యవర్గం తన తీర్మానంలో ఇల్లా చెప్పింది: "కాంగ్రెసు తన అహింసా సిద్ధాంతానికే కట్టుబడి వుండాలని మహాత్మా గాంధీ కోరుతున్నారు. బయటనుంచి వచ్చే ఆక్రమణలనుంచీ దేశంలో బయలుదేరే అరాజక చర్యలనుంచీ, స్వాతంత్ర్యాన్ని కాపాడుకొనేటందుకు కూడా సైన్యాలను భారతదేశం ఉపయోగించదని ప్రకటించాలంటున్నారు." గాంధీజీ అభిప్రాయాలతో సమంగా తాము అంతదూరం పోలేకపోయినా "ఆయన తన మహాదాదర్శం కోసం తనకు నచ్చిన పంథాలో పనిచేసేటందుకు స్వేచ్ఛ" వుండాలని

కార్యవర్గం భావించింది. అందుచేత "కాంగ్రెసు అనుసరించే పంథాకూ, చేసే పనులకూ ఆయనకు బాధ్యత లేకుండా చేయ నిర్ణయించింది."
(సం 5 - పు 355)

ఇది జరిగిన వెంటనే పూనాలో అఖిలభారత కాంగ్రెసు కమిటీ సమావేశం జరిగింది. దానిలో అధ్యక్షుడు ఆజాద్ ఇల్లా అన్నారు :

"కాంగ్రెసు ఒక రాజకీయ సంస్థ. మన దేశానికది స్వాతంత్ర్యం సంపాదించడానికి కంకణం కట్టుకుంది. ప్రపంచ శాంతిని నెలకొల్పడానికి ఏర్పడ్డ సంస్థ కాదది. మహాత్మాగాంధీ చెప్తున్నంత దూరం మనం పోలేము. అది మన బలహీనతే నంటాను. అయితే మనకున్న బలహీనత మానవజాతికంతకూ వున్న బలహీనతేగాని వేరుకాదు. మన ముందుకు వచ్చే క్లిష్ట సమస్య లన్నింటినీ మనం పరిష్కరించవలసిందే. కాంగ్రెసు నుంచి మహాత్మా గాంధీ విడిపోయారన్న సత్యాన్ని మనం గుర్తించాలి. ధైర్యం వహించాలి." (సం. 5, పుట 334)

యుద్ధానంతరం భారత దేశ స్వాతంత్ర్యాన్ని గుర్తిస్తామని బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం ప్రకటిస్తే కాంగ్రెసు విదేశీ దాడిని ఎదుర్కొనేటందుకు జాతీయ ప్రభుత్వంలో పాల్గొనడానికి సిద్ధంగా వున్నదని పూనా సమావేశంలోనే అఖిల భారత కాంగ్రెసుకమిటీ ప్రకటించింది.

కాని, అనుకొన్నవిధంగా దీనికి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం సమాధానం యివ్వలేదు. జూలైనెలలో కాంగ్రెసు చేసిన 'పూనా ప్రకటన'కు ప్రత్యుత్తరంగా బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం ఆగస్టులో ఒక ప్రకటనచేసింది. భారతీయులే తమ రాజ్యాంగాన్ని నిర్మించుకోవలసివుంటుందనీ, అయితే దానికి రెండు షరతులున్నాయనీ వైస్రాయి ఆ ప్రకటనలో తెలిపేడు. ఆ షరతులలో మొదటిది బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం తీసుకొన్న బాధ్యతలను వారు అంగీకరించాలి. రెండోది అల్పసంఖ్యాకుల అభిప్రాయాలను తోసివేయకూడదు. బ్రిటిషువారు తమ పాత స్తంభాలు నాలుగింటినీ పట్టుకొని నాటకం ఆడుతున్నారనేది దీనివలన స్పష్టం అవుతూంది.

టెండూల్కరు వ్రాసినట్లు . ఈ ప్రకటన తమకు 'అన్యాయం చేసింద'ని కాంగ్రెసువారు భావించేరంటే ఆశ్చర్యం లేదు. వారు గాంధీజీతో బహిరంగంగా భేదించేరు. "అహింసా సిద్ధాంతాన్ని భారత జాతీయరక్షణకు వర్తింపచేయలేమని ప్రకటించేరు. యుద్ధప్రయత్నాలలో పాల్గొనాలంటే ఏమేమి జరగాలో స్పష్టపరచేరు." కాని...

బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం కాంగ్రెసు ప్రతిపాదనను బహిరంగంగా నిరాకరించడంతోనేగాంధీజీకీ, కార్యవర్గానికీమధ్యనున్న అభిప్రాయభేదం పరిష్కారం కావడానికి తగు పరిస్థితి ఏర్పడింది. కార్యవర్గం అఖిలభారత కాంగ్రెసుకమిటీ అత్యవసర సమావేశాన్ని జరిపింది. దానిలో ఆజాద్ ఇలా వుపన్యసించేరు :

> "ఈ ఘటనలు మహాత్మాగాంధీని వచ్చి తిరిగి నాయకత్వం వహించవలసిందిగా కోరేటట్లు చేసేయి. ఆయన దాని కంగీకరించేరు. ఇప్పుడు ఆయనకూ, కాంగ్రెసు కార్యవర్గానికీ మధ్య ఎటువంటి భేదాభిప్రాయాలూ లేవు."
>
> (సం. 5, పు 3`6)

తర్వాత గాంధీజీ వ్రాసి తయారుచేసిన తీర్మానాన్ని కాంగ్రెసు కమిటీ ఆమోదించింది.

> "స్వరాజ్యసంపాదనలోనేగాక స్వతంత్ర భారత దేశంలో కూడ అహింసా విధానాన్నీ, కార్యాచరణనూ సాధ్యమైనంత వరకు అనుసరించాలని ఈ కమిటీ గట్టిగా విశ్వసిస్తూంది."
>
> (సం. 5, పుట 396)

అఖిలభారత కాంగ్రెసు కమిటీ చేసిన ఈ తీర్మాన ఫలితమే 1940-41 లో జరిగిన యుద్ధ వ్యతిరేక వ్యష్టి సత్యాగ్రహం. ఈ సత్యాగ్రహాన్ని మొదట ప్రారంభించినవాడు ఆచార్య వినోబాభావే. ఆయన తర్వాత గాంధీజీ స్వయంగా ఎన్నిక చేసిన వ్యక్తులు, అటు తర్వాత ఆయనే ఎన్నికచేసిన చాలమంది సత్యాగ్రహంలో పాల్గొన్నారు. ఇది చాల నెలలపాటు కొనసాగింది. బ్రిటన్ ప్రారంభించిన యుద్ధ ప్రయ

త్నాలలో భారతదేశాన్ని ఇరికించినందుకు అసమ్మతి తెలపడానికే ఈ సత్యాగ్రహం వుద్దేశించబడింది. జరిగిందికూడా అంతే. ఈ పోరాటం స్వాతంత్ర్యంకోసం ప్రారంభించినదికాదనీ, "ప్రస్తుతానికి పూర్తియైన వాక్స్వాతంత్ర్యం, రచనా స్వాతంత్ర్యంతోనే మనం సంతృప్తిపడవలసి వుంటుంద"నీ గాంధీజీ తన ఉపన్యాసాలలోనూ, ప్రకటనలలోనూ అనేకమార్లు గుచ్చిగుచ్చి చెప్పేరు. ఈ పోరాటంలో విజయం కలుగుతుందనే నమ్మకం తనకు లేదని ఆయన స్పష్టంగా చెప్పేరు: "ఒక మొండిశత్రువును ఎదిరించి ప్రాణపణంగా పోరాడుతున్న ప్రభుత్వాన్ని మనం ప్రతిఘటిస్తున్నాము...మన పోరాటంకూడ యూరపియన్ల పోరాటంతో సమానమైన ఆశయాలు కలిగి వుండాలి."

ఇది జరిగిన కొద్ది నెలల తర్వాత 1941 డిసెంబరులో గాంధీజీకీ కాంగ్రెసు కార్యవర్గానికీ నడుమ మరల వైరుధ్యాలు తలెత్తేయి. 1940 సెప్టెంబరులో జరిగిన బొంబాయి సభ తీర్మానం ద్వారా తన మీద మోపిన బాధ్యతను తొలగించవలసిందిగా గాంధీజీ మరల కోరేరు. కాంగ్రెసు కార్యవర్గం దానికి అంగీకరించింది. ఆనాటి పరిస్థితులను టెండూల్కరు ఇల్లా వివరిస్తున్నారు :

> "1. జూన్ నడిమిని జర్మనీ రష్యాపై దాడి ప్రారంభించడంతో అంతర్జాతీయ పరిస్థితి తారుమారు అయింది. వైస్రాయి ఎగ్జిక్యూటివ్ కౌన్సిల్‌నూ, జాతీయరక్షణ కౌన్సిల్‌నూ విస్తరిస్తామని ప్రభుత్వం జూలైలో ప్రకటించింది."
>
> "2. రాజకీయపరిస్థితులను బాగుపరచి, ప్రజలు యుద్ధానికి తోడ్పడేటట్లు చేయడం అత్యవసరమని 1941 ఆకురాలు కాలం ఆఖరురోజుల నాటికి స్పష్టమయింది. నెమ్మదిగా జర్మనీ రష్యాలోకి తోసుకు పోతూంది. పశ్చిమాసియాగుండా కూడ ఎప్పుడో దాడి ప్రారంభించగల దనుకొంటున్నారు. ఇండో చైనాలో జపాన్ కాలు నిలుదొక్కుకొని పూర్తిగా యుద్ధంలోకి దిగడానికి సన్నాహాలు చేసుకొంటూంది. ఇండియాకున్న

అనంత సహజ సంపదల్నీ, మానవ బలగాన్నీ సమకూర్చు కోడం సైనికతంత్రతంత్రత్వ అత్యవసరం అయింది."

"పెరల్ హార్బర్ దెబ్బతగిలే టందుకు ముందు బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం రాజీకి సుముఖత్వం కనబరచింది."

(సం. 6, పుట 14-17)

[పండిత జవహర్లాల్ నెహ్రూనూ, మౌలానా అబుల్‌కలాం ఆజాద్‌ను, శాసనోల్లంఘనోద్యమ సందర్భంలో శిక్షలుపడినవారినీ విడుదలచేయడంద్వారా ఈ సుముఖతను కనబరచింది—నంబూద్రిపాద్]

"3. 1941 డిసెంబరు 23న కాంగ్రెసు కార్యవర్గం బార్డోలీలో సమావేశం అయింది. గత సమావేశానికీ దీనికీ మధ్య పధ్నాలుగునెలలు గడిచేయి. ఈ మధ్యకాలంలో జరిగిన విషయాల నది పరిశీలించింది. జపాన్‌కూడా యుద్ధంలోకి దిగిందికనుక ప్రమాదకరంగా తయారయిన పరిస్థితులనుగురించి వాస్తవిక దృక్పథంతో ఆలోచించవలసిన అవసరం ఏర్పడింది."

కాంగ్రెసు కార్యవర్గం "ప్రమాదకరంగా తయారయిన పరిస్థితులను గురించి వాస్తవిక దృక్పథం" ప్రకటించేక గాంధీజీ వారికి ఒక జాబు వ్రాసేరు. బొంబాయి తీర్మానానికి తానూ ఇతరులూ చేసిన వ్యాఖ్యలలో కనబడే భిన్నత్వానికి ఆయన ఆ లేఖలో ఆశ్చర్యం కనబరచేరు :

"బొంబాయి తీర్మానాన్ని మళ్ళీ చదివేక నాతో భేదిస్తున్న వారిదే సరియైన అభిప్రాయమని నాకు తోచింది. ఆ మాటలకు లేని అర్థాన్ని నేను వ్యూహించుకొన్నా నసిపించింది. యుద్ధ ప్రయత్నాలను ప్రతిఘటించడంలో అహింస అవశ్యాను సరణీయం కాదని తెలిసేక నేను కాంగ్రెసుకు నాయకత్వం వహించడం సాధ్యంకాని వని...అందుచేత, బొంబాయి తీర్మానం నామీాదవుంచిన బాధ్యత నుంచి నన్ను తప్పించగోరుతున్నాను."

(సం. 6, పుట 42)

ఆ కోరికను కాంగ్రెసు కార్యవర్గం వెంటనే ఆమోదించింది. ప్రభుత్వం రాయబారాలకు సుముఖత్వం చూపింది. అవి కొనసాగ డానికి ఆటంకాలు తొలగించబడినాయి.

"4. ఘటనలు అతివేగంగా జరిగిపోతున్నాయి. ఆసియా లోనూ, యూరపులోనూ కూడా మిత్రరాజ్యాలు ఓటమి పొందుతున్నాయి...బర్మాలో బ్రిటిష్ సేనలు పొందిన పరా జయం తాకిడి చైనాలో కూడా తగిలింది. 1942 ఫిబ్రవరిలో మార్షల్ చాంగ్ కై షేక్ భార్యా సహితంగా ఢిల్లీ వచ్చేడు. ఆయన బ్రిటన్‌కూ, ఇండియాకూ నిర్మొగమాటంగా ఒకవిజ్ఞప్తి చేసేడు. భారతీయులకు రాజకీయాధికారం ఇవ్వవలసిందని పరి పాలకులకు విజ్ఞప్తి చేసేడు." (సం. 6, పుట 73)

"5. ఈ పరిణామాలు ఫలితంగా బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం రాయబారాలు ప్రారంభించవలసి వచ్చింది.

"1942 మార్చి 7 న రంగూన్ పడిపోయింది. ఇంక జపాను బెంగాల్ మద్రాసుల మీదుగా ఆక్రమణ సాగిస్తుందనే అనిపించింది. మార్చి 11 న చర్చిల్ ఒక ప్రకటనచేస్తూ తన యుద్ధకాల మంత్రివర్గం భారత దేశానికి ఒక ప్రణాళికను తయారు చేసిందనీ, దానికి "న్యాయంగా తగినంత ఆమోదం లభిస్తుందేమో తెలుసుకొని, జపానునుంచి రక్షించుకోవడంలో 'భారతీయుల శక్తియుక్తులన్నీ కేంద్రీకృతం అయ్యేటట్లు చేయ డానికి' సర్ స్టాఫర్డ్ క్రిప్స్ భారత దేశానికి వెళ్ళడానికి సిద్ధపడ్డారనీ చెప్పేడు." (సం. 6, పుట 87)

11. "క్విట్ ఇండియా" వుద్యమం-అటు తర్వాత

పైన చెప్పిన ఘటనలను చూస్తే గాంధీజీకీ కాంగ్రెసు కార్య వర్గానికీ మధ్యవచ్చిన విభేదానికి మూలం దేశ రక్షణలో హింసా విధానం కూడునా కూడదా అనే నైతికసమస్య కాదనీ, బ్రిటిష్‌వాళ్ళపై ఎలా వొత్తిడి తేవాలి ఎలా రాయబారాలు నడపాలనేదే అసలు సమస్య అనీ అర్థంచేసుకోగలం.

గాంధీజీ అహింసాసూత్రానికి మౌలికలేమీ లేవు. యుద్ధ ప్రయత్నాలను అహింసామార్గంలో ప్రతిఘటించాలన్న ఆయన పట్టుదల బ్రిటిష్‌వాళ్ళమీద బాగా వొత్తిడి తీసుకురావడానికి వుపయోగించింది. అందుచేతనే పోరాటంపేరు చెప్పి బెదిరించవలసివచ్చినప్పుడూ, పోరాటానికి ఏర్పాట్లు చేయవలసివచ్చినప్పుడూ కాంగ్రెసు కార్యవర్గం తప్పకుండా ఆయన నాయకత్వాన్ని కోరింది.

రెండో వేపున, బ్రిటిష్‌వాళ్ళతో రాయబారాలకు అవకాశం చిక్కినప్పుడల్లా కాంగ్రెసు కార్యవర్గం 'వాస్తవిక దృక్పథం' తీసుకొని, అధికారం ఇస్తేనే బ్రిటన్‌కు భారతదేశం సహాయం చేస్తుందని చెప్పింది. అల్లాంటి పరిస్థితులు వచ్చినప్పుడల్లా తనను నాయకత్వ బాధ్యతనుంచి తప్పించవలసిందని గాంధీజీయే కోరడమూ, కాంగ్రెసు కార్యవర్గం ఆమోదించడమూ జరిగింది. ఇదొక అద్భుతమైన ఏర్పాటు. ప్రజలు తెచ్చే ఒత్తిడిని సాయంచేసుకొని, బ్రిటిష్‌వాళ్ళతో రాయబారాలు సాగించడాన్ని ప్రధాన వ్యూహంగా అనుసరిస్తున్న బూర్జువావర్గానికిది మంచి వీలుగా కుదిరింది.

అటు తర్వాత కాంగ్రెసు ప్రతినిధులకూ, బ్రిటిష్ ప్రభుత్వ ప్రతినిధులకూ సాగిన రాయబారాలను కనక గమనిస్తే గాంధీజీకీ ఇతర కాంగ్రెసు నాయకులకూ మధ్యనున్న వైరుధ్యాలు, అనుకూల్యాలు బాగా అర్థం అవుతాయి.

రాయబారాలు నడిపేటందుకు కాంగ్రెసు కార్యవర్గానికి అవకాశాలుకలిగించడంకోసమే 1941చివరరోజులలోనూ, 1942 ప్రారంభంలోనూ గాంధీజీ కాంగ్రెసునాయకత్వాన్ని వదలుకొన్నారు. పేరుకు కాంగ్రెసు అధ్యక్షుడూ, కార్యవర్గమూ రాయబారాలు సాగిస్తున్నా అడుగడుగునా గాంధీజీ సలహా తీసుకొనేవారు. గాంధీజీ సరాసరి రాయబారాలలో పాల్గొకుండా దూరంగా వున్నా, ఆయన సలహా ప్రకారమే కాంగ్రెసు రాయబారాలలో తన విధానాలను రూపొందించుతూంది. పైగా కాంగ్రెసుకోరిన కనీస కోరికలను ఇవ్వడానికి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం సిద్ధంగా లేదని స్పష్టం కాగానే గాంధీజీ మరల ముందుకువచ్చి యుద్ధ వ్యతిరేక, బ్రిటిష్వ్యతిరేకోద్యమాలకు నాయకత్వం వహిస్తూ వచ్చేరు. చరిత్ర ప్రసిద్ధమైన "క్విట్ ఇండియా" (ఇండియానుంచి వైదొలగండి) అనే నినాదాన్ని రూపొందించినది ఆయనే.

1940-'41లో బ్రిటిష్వారి యెడ గాంధీజీ ప్రదర్శించిన వైఖరికీ, '42 లో ప్రకటించిన వైఖరికీ ఎంతో తేడావుంది. 1940-'41 లో తన నాయకత్వంక్రింద ప్రారంభించిన పోరాటం స్వాతంత్ర్యం కోసం కాదని ఆయన అన్నారు.

> "తమ స్వాతంత్ర్యమే మహా ప్రమాదంలో వున్న వాళ్ళతో మనం స్వాతంత్ర్యం కోసం పోరాడ్డం ఏమిటి ? ఒక దేశం మరో దేశానికి స్వాతంత్ర్యం ఇవ్వడం సాధ్యమైనప్పటికీ బ్రిటిష్వాళ్ళు ఇవ్వగల స్థితిలో లేరు. తమ ప్రాణానికే ముప్పు వచ్చినప్పుడు ఒకరి ప్రాణం కాపాడలేరు. తమ స్వాతంత్ర్యం కోసం వారు ప్రాణాలొడ్డి పోరాడవలసి వచ్చినప్పుడు వాళ్ళతో

పీమాత్రం న్యాయ బుద్ధివున్నా, మన వాక్స్వాతంత్ర్యాన్ని వారు అంగీకరించాలి.” [సం. 5, పుట 48]

కాని, 1942 లో ఆయన అభిప్రాయాలు మారేయి :

“బ్రిటిష్‌వాళ్ళు ఒక క్రమమైన పద్ధతిలో వెళ్ళిపోవాలనేది నా అభిప్రాయం. సింగపూర్, మలయా, రంగూన్‌లలో జరిగి నట్లు ప్రమాదంలో చిక్కుకోకూడదు. అలా చేయడానికి చాలా గొప్ప ధైర్యం వుండాలి. ఆ పని చేయడం అంటే–మానవు నికి వుండే పరిమితులను వొప్పుకోవడమూ, భారతదేశంఎడ మంచిగా వ్యవహారించడమూ అవుతుంది.”

(సం. 6, పుట 92)

“వాక్స్వాతంత్ర్యం చాలు: అంతకన్నా వేరేమీ అక్కర్లేదు.”– “నిల్చున్నపాటున స్వాతంత్ర్యం ఇవ్వాలి.” – అనే రెండింటి మధ్య తేడాను పోరాట పద్ధతులలో గల తేడాగా మనం పరిశీలించవచ్చును. 1940–'41లో గాంధీజీ తన పరీక్షలకాగిన కొద్దిమంది సత్యాగ్రహులకే పోరాటాన్ని పరిమితం చేసేరు. సత్యాగ్రహాన్ని ఎవరో కొద్దిమంది వ్యక్తులకు మాత్రమే పరిమితం చేయవద్దనీ, దానిని ప్రజాపోరాటంగా నడపవలసిందనీ చెప్పిన వారిని ఆయన త్రోసిపుచ్చేరు. “సత్యా గ్రహులు ఎంతో స్వల్ప సంఖ్యలో వుంటే వచ్చే ఇబ్బందిలేదు. పది పన్నెండుగురే అయినా వాళ్ళు కాంగ్రెసు కంతకూ ప్రాతినిధ్యం వహిస్తారు.”

“ఒక్క రాయబారి దేశ ప్రజలందరికీ ప్రాతినిధ్యం వహించడం లేదా?” అని గాంధీజీ ప్రశ్నించేరు.

కాని 1942 లో ఆయన దృక్పథం పూర్తిగా మారింది. దౌర్జ న్యాలకు దిగినందుకు ప్రజలను నిందించనిది ఆయన జీవితంలోకల్లా అప్పుడే. (చౌరీ చౌరా వగైరాలనాటివలె) ప్రజల పోరాట కార్య క్రమాలయెడ ఆయన మామూలుగా ప్రదర్శిస్తూ వచ్చిన దృక్పథాన్ని మార్చుకొన్నారు. ప్రభుత్వం దారుణ దౌర్జన్యాలు చేయడంచేత

ప్రజలు ప్రతీక్రియారూపంలో దౌర్జన్యాలు చేసివుంటారనే ధోరణిని ఆయన తీసుకున్నారు.

క్విట్ ఇండియా ఉద్యమాన్ని ప్రారంభించినప్పుడు ప్రజలు తమంతట తామే విజృంభిస్తారని 1942 ఆగస్టు 8 కి పూర్వమే గాంధీజీ ఊహించినట్లు కనపడుతుంది. బ్రిటిష్ ప్రభుత్వానికేకాదు-భూస్వాములకుకూడ వ్యతిరేకంగా కోట్లకొలది రైతాంగం తిరుగుబాటు చేస్తారని ఆయన అన్నారు. ఆయన జీవితంలోకల్లా ప్రజా పోరాటాన్నిగురించి చెప్పడం అదే మొదలు. రైతులు పన్నులు యివ్వడం మానుతారనీ, "దానితో స్వతంత్రంగా కార్యాచరణకు దిగగల ధైర్యం కలుగుతుంది; అటు తర్వాత భూములను స్వాధీనం చేసుకోవడం జరుగుతుంది" అనీ అమెరికన్ పత్రికా రచయిత లూయీఫిషర్‌తో ఆయన అన్నారు. "దౌర్జన్యంగానేనా" అని ఫిషర్ ప్రశ్నించేడు.

"దౌర్జన్యం జరగవచ్చు, అయితే భూస్వాములు కూడ సహకరించవచ్చునేమో" అన్నారు గాంధీ.

"మీరు ఆశాజీవులు" అని ఫిషర్ వ్యాఖ్యానించారు.

"పారిపోవడంద్వారా సహకరించ కూడదా" అన్నారు గాంధీజీ.

"తీవ్ర ప్రతిఘటనకు దిగకూడదా?"

"పదిహేను రోజులపాటు కల్లోలాలు జరిగితే జరగవచ్చు. కాని త్వరితంగానే వాటిని అదుపులో పెట్టగలమనుకుంటాను" అన్నారు గాంధీజీ. (సం. 6, పుట 122)

కాని నిజంగానే ప్రజలు విప్లవ పోరాటంలోకి రావాలని గాంధీజీ కోరేరనుకోకూడదు. బ్రిటిష్‌వాళ్ళు దేశంలోనుండి పోయేటట్లు చేయడానికై జరిగే ఉద్యమాన్ని గురించి ప్రచారం చేస్తూన్న రోజుల్లో "రైతులు భూములను పట్టుకోవడం" "15 రోజులపాటు కల్లోలాలు" అంటూ చెప్పినా, శ్రామిక వర్గాన్ని కాని, రైతాంగాన్ని కాని విప్లవ పోరాటాల్లోకి తీసుకురావడానికీ, వారిని నడిపించడానికీ గట్టి ప్రయత్నాలేవీ ఆయన చెయ్యలేదు,"

అఖిలభారత కాంగ్రెసు కమిటీలో ఆయన యిచ్చిన రెండు గంటల ఉపన్యాసంలోనూ రైతుల్నీ, కూలీల్నీ, కార్మికుల్నీగురించే ఒక్కమాటకూడ చెప్పలేదనేది గమనించవలసిన విషయం. దానిలో అధికభాగం హిందూముస్లింసమస్యమీద తనయొక్క, కాంగ్రెసుయొక్క దృక్పథాల వివరణకే ఉపయోగించేరు. దాని తర్వాత పోరాటాన్ని సాగించడంలో అనంత త్యాగాలు చెయ్యవలసిన అవసరాన్నిగురించి కొద్దిమాటలు చెప్పారు. (విజయమో, వీరమరణమో అన్నది ఆయన యిచ్చిన నినాదమే); దీని తర్వాత పత్రికా రచయితలకు, సంస్థానాధీశులకు, ప్రభుత్వోద్యోగులకు, సైనికులకు, విద్యార్థులకు క్విట్ ఇండియా ఉద్యమాన్ని బలపరచడానికై ఒక్కొక్కరు ఏమేంచేయాలో చెప్పారు. జనానీకంలో అత్యధిక భాగమైన కార్మికులు, రైతులు గాంధీజీ దృష్టిలోకే రాలేదు. విజయమో వీరమరణమో అన్న నినాదంతో నిశ్శబ్దంగా త్యాగం చెయ్యడం తప్ప వారు ప్రత్యేకంగా నిర్వహించవలసిన పాత్ర ఏమీ లేదు.

గాంధీజీ కాంగ్రెసు కార్యవర్గం కోసం తయారుచేసిన "ఆదేశాల ముసాయిదా"ను చూస్తే, యీ విధంగా మరిచిపోవటం యాదృచ్ఛికంగా జరిగినది కాదని తెలుస్తుంది. ఆ ముసాయిదా దేశమంతటా హార్తాల్ జరపడానికై ఒక రోజును నిర్ణయిస్తుంది. (20 ఏళ్ళ క్రితం సహాయ నిరాకరణోద్యమాన్ని ప్రారంభించినప్పుడు యిలాగే హార్తాల్‌తో ప్రారంభించారు) కాని దాంట్లోనే ఆయన స్పష్టంగా హార్తాల్ రోజున పట్టణాల్లో ఊరేగింపులు జరపకూడదు, సభలూ సమావేశాలు జరపకూడదు. ప్రజలంతా 24 గంటలు నిరాహారం ఉండి ప్రార్థనలు చెయ్యాలన్నారు."దౌర్జన్యాలుకాని, అల్లరులుకాని జరుగుతాయనే భయంలేదు. కనుక "గ్రామాల్లో ఊరేగింపులు, సభలుకూడ చెయ్యవచ్చునన్నారు. దీనినిచూస్తే ఒకటి అర్థం అవుతుంది. గత పోరాటంలో వలెనే ఇప్పుడు కూడ కష్టజీవులైన ప్రజానీకం ప్రదర్శనలు, ఇతర కార్యక్రమాలు సాగించకుండా ఆటంకపరచటమే గాంధీజీ ఉద్దేశ్యం.

మరొకటికూడా వుంది. భూస్వాములకు వ్యతిరేకంగా రైతాంగం ఎదురుతిరగకుండా తగినన్ని జాగ్రత్తలు తీసుకోవడం ఆ ముసాయిదాలో కనిపిస్తుంది. లూయీఫిషర్‌తో తాను చెప్పిన మాటలకు వ్యతిరేకంగా రైతులు ప్రభుత్వంతో మాత్రమే పోరాడాలని ఆయన చెప్పేరు.

> "జమీందారీవ్యవస్థ ఉన్నచోట్ల రైతులు జమీందారుకూ అతడు ప్రభుత్వానికీ పన్నులిస్తారు. ఆ జమీందారు రైతులతో కలసి వచ్చినట్లయితే పన్నులో ఆయనకు రావలసిన భాగాన్ని ఉభయులూకలసి నిర్ణయించుకుని ఆ భాగం అతనికి యివ్వాలి. జమీందారుప్రభుత్వంప్రక్క చేరితే పన్నేమీ ఇవ్వక్కర్లేదు."
> (సం. 6, పుట ౨1౮)

"ఆగస్టు విప్లవాన్ని" గాంధీజీ నిజమైన ప్రజావిప్లవ పోరాటం గానే నడవడానికి ఏర్పాట్లు చేసేరంటూ చాల రాజకీయ గ్రూపులు, వ్యక్తులు భావిస్తున్నారు. కాని పైదానిని చూస్తే అది సత్యం కాదని తెలిసిపోతుంది. అయితే ఒక్కటి నిజం. ప్రజలు పోరాటాల్లోకి ఉత్సాహంతో వస్తారేమోనన్న అదుర్దా యిదివరకున్నంతగా ఈ పోరాటంలో గాంధీజీకి లేదు. పోరాటాన్ని ప్రారంభించడంవలన ప్రజలలో ఉత్సాహం, చొరవ, ఆవేశం విపరీతంగా పెరుగుతాయని ఆయనఊహించేరు. అలా జరగాలని కోరారుకూడ. అదివరకటి పోరాటాల్లో అహింసను ఖచ్చితంగా పాటించాలన్నారుకాని ఇప్పుడు అంతగా పాటించకపోయినా ఆయన పట్టించుకోలేదు. అయితే సామ్రాజ్యవాదులూ వారి భారతీయ తాబేదార్లూ పూర్తిగా ఓడిపోయేటంతవరకూ రాజీ రాయబారాలులేని ప్రజాపోరాటాన్ని సాగించేటందుకై ఆయన సిద్ధంగా వున్నారని అనుకోవచ్చా ?

గాంధీజీకి అటువంటి అభిప్రాయాలేవీ లేవని తర్వాత జరిగిన ఘటనలు నిరూపించేయి, పోరాటం ఎంతోకాలం జరగదని "వేగంగా క్లుప్తంగా" ముగుస్తుందని ఆయన భావించారంటే ప్రజల ఆవేశపూరిత చర్యలకు భయపడి ప్రభుత్వం రాజీకి వస్తుందని ఆయన ఊహించినట్లు

చెప్పవచ్చు. ప్రభుత్వయంత్రాన్ని స్తంభింపచేసే ఆవేశపూరిత చర్యలకు ప్రజలు పూనుకొనవచ్చు. "ప్రభుత్వ ఆజ్ఞలు న్యాయమైన వయితేనే వానిని అమలు జరుపుతా"మని ప్రభుత్వోద్యోగులు సైనికులు ఎదురు తిరగవచ్చు. అలాజరిగితే ప్రభుత్వ యంత్రం కొద్దిరోజులపాటు అయినా స్తంభించిపోతుంది. మిత్రరాజ్యనాయకులు బ్రిటిష్‌వాళ్ళమీద వత్తిడి తెచ్చి ఇండియా కోరికలను అంగీకరించేటట్లు చేస్తారు—అనే ధోరణిలో ఆయన ఆలోచించినట్లు తోస్తుంది. ఈ సందర్భంలో ఒక్కటి గమనించటం అవసరం. ఆగస్టుకు పూర్వం కొన్ని వారాలపాటు ఆయన యిచ్చిన ఉపన్యాసాలు, వ్రాసిన వ్రాతలు మిత్రరాజ్యాలనూ, వారి నాయకులనూ ఉద్దేశించినవే. ఆ కాలంలో ఆయన పత్రికా రచయితలకు ఎన్నో యింటర్వ్యూలు యిచ్చేరు. మార్షల్ చాంగ్‌కైషేక్‌కు, అధ్యక్షుడు రూజ్‌వెల్ట్‌కు వ్యక్తిగతంగా ఉత్తరాలు వ్రాసేరు. "రష్యాను చైనాను రక్షించవలసిన" అవసరాన్ని ఆయన మాటిమాటికి పేర్కొన్నారు. "విదేశీ పత్రికలకు, వానిద్వారా ప్రపంచానికి" ఒక ప్రత్యేక విజ్ఞప్తి చేసేరు. చిట్టచివరకు అఖిలభారత కాంగ్రెస్ కమిటీ సమావేశంలోనే ఉపన్యసించేరు. వీటన్నిటిలోనూ కూడా ఇండియా తరఫున మిత్రరాజ్యాలు కలుగచేసుకొని బ్రిటన్‌పై ఒత్తిడి తేస్తాయని తాను ఆశిస్తున్నట్లు గాంధీజీ స్పష్టంచేసేరు. అఖిలభారత కాంగ్రెస్ కమిటీ కార్యక్రమాన్ని ముగిస్తూ మౌలానా ఆజాద్ తన ఉపన్యాసంలో యిలా అన్నారు: "కాంగ్రెస్ కోరికలను ఐక్యరాజ్యాలముందు పెడుతున్నాము. ఆఖరి నిమిషంవరకూ ఒప్పందం కుదుర్చుకునేటందుకే ప్రయత్నిస్తాం."

బొంబాయిలో అఖిలభారత కాంగ్రెసుకమిటీ సమావేశం జరిగిన కొద్ది వారాలకే ఈ అంచనాలు తప్పు అని తేలిపోయింది. ప్రభుత్వ యంత్రాన్ని స్తంభింప చేసేపాటిగా ప్రజల విజృంభణ లేదు. భారతీయుల కోరికల నంగీకరించేటట్లు మిత్రరాజ్యాలు బ్రిటన్‌మీద వొత్తిడి చెయ్యనూ లేదు. "తమరిని దేశంనుంచి సాగనంపేటందుకై దౌర్జన్య రహితంగానూ, సహితంగానూ జరిగిన ప్రయత్నాలను కెంటినీ ప్రభుత్వం

సెప్టెంబరునాటికి అణచివేయనూ వేసింది." అని టెండూల్కర్ వ్రాసేడు.

సరిగ్గా '32 లో చేసినట్లే ఇప్పుడుకూడా గాంధీజీ జైలులో నిరసనవ్రతం చేసేరు. ఈ రెండుమార్లూ కూడ రాజకీయాలతో నిమిత్తంలేని నైతిక సమస్యలపైనే ఆయన నిరసన వ్రతాలను ప్రారంభించినట్లు అనిపిస్తుంది. కాని, రెండింటాకూడ రాజకీయాలతో నిమిత్తంలేని నైతికసమస్యలు రాజకీయ కార్యాచరణకు ప్రారంభకములైనాయి. రాజకీయ సమస్యలమీాద బ్రిటిష్‌వారితో రాయబారాలు ప్రారంభించడానికి అవి ఉపయోగపడ్డాయి.

భారతీయ సమాజంలో హారిజనుని స్థానం ఏమిటనేది సామాజిక సమస్యగా కనబడుతుంది. దానిమీాదనే గాంధీజీ 1932 లో జైలులో నిరశనవ్రతం ప్రారంభించేరు. ఆ విషయంగురించి ఇంతకు ముందు ప్రకరణంలో వ్రాసేను. బ్రిటిష్ ప్రధాని ఇచ్చిన కమ్యూనల్ అవార్డును సవరింపచేయడాని కది వుద్దేశింపబడింది. ఆ నిరశనవ్రతం రాజ్యాంగ సమస్యమీాద రాయబారాలు కొనసాగించడానికై వినియోగించుకోబడింది. 1942 ఆగస్టులో జరిగిన అఖిలభారత కాంగ్రెసుకమిటీ సమావేశానంతరం ప్రభుత్వం తాను సాగించిన నిర్బంధ చర్యలను సమర్థించుకొనేటందుకు కొన్ని ఆరోపణలు చేసింది. ఆ ఆరోపణలను ఆయన ఒక నైతిక సమస్యగా తీసుకొని 1942-'43 లో ఉపవశించేరు. 1943 జనవరిలో ఆయన వైస్రాయికి వ్రాసిన లేఖనుబట్టి చూస్తే అదొక రాజకీయ సమస్యేగాని నైతికసమస్య కాదని అర్థం అవుతుంది.

> "పర్యవసానంగా (1) నేను ఒక్కడ్నే ఈ పని చెయ్యాలనేటట్లయితే ఇంతవరకు నేను చేసినది తప్పని చూపండి. నేను సరిదిద్దుకుంటాను. (2) అలాగాక కాంగ్రెసు తరఫున నన్నేదన్నా ప్రతిపాదన చేయమంటారా నన్ను కాంగ్రెసు కార్యవర్గ సభ్యులవద్దకు పంపండి. ఈ ప్రతిష్టంభనను తొలగించేటందుకు దృఢచిత్తంతో పని చేయండని నా విజ్ఞప్తి."
>
> (సం. 6, పుట 234 - 235)

గాంధీజీ సూచనలను ప్రభుత్వం స్వీకరించే ధోరణిలో లేదు. దానితో ఆయన నిరశనవ్రతం ప్రారంభించేరు. ఆయన వయస్సులో నిరసనవ్రతం అనేసరికి దేశంఅంతా గగ్గోలెత్తి పోయింది. ప్రజల ఆదుర్దాను ప్రభుత్వం పాటించవలసి వచ్చింది. నిరసనవ్రతకాలంలో ఆయనను దర్శించవచ్చిన పెద్ద లందరికీ ప్రభుత్వం అనుమతి నిచ్చింది. కాంగ్రెసు నాయకుల్ని విడుదలచేయాలనీ, కాంగ్రెసుకూ ప్రభుత్వానికీ మధ్య రాయబారాలు సాగాలనీ కోరుతూ ప్రచారం ప్రారంభమైనది అప్పటినుంచే.

'క్విట్ ఇండియా' వుద్యమం ప్రారంభించేక నాయకులను ప్రభుత్వం అరెస్టు చేయడంతో వచ్చిన రాజకీయ ప్రతిష్టంభనను పరిష్కరించేటందుకై తన శక్తినంతనూ వినియోగిస్తానని ఆయన తనను చూడవచ్చిన నాయకులతో చెప్పేరు. మార్చినెలలో కాంగ్రెసేతర నాయకులు బొంబాయిలో సమావేశమయి ఒక ప్రకటన చేసేరు".

> "గాంధీజీతో ఈమధ్య కొంతమంది మాట్లాడేము. అటు తర్వాత సమాధానం కుదిర్చేటందుకు ఈ సమయంలో ఏమన్నా ప్రయత్నాలుచేస్తే ఫలించగల వనిపించింది. గాంధీజీని విడుదల చేస్తే దేశంలో ఏర్పడిన ప్రతిష్టంభనను పరిష్కరించేటందుకు ఆయన సలహా సహాయా లివ్వగలరనీ, యుద్ధప్రయత్నాలు కొనసాగించటానికి ఆటంకాలుంటాయన్న భయమక్కర్లేదనీ మా నమ్మకం." (సం. 6, పుట 250)

ప్రభుత్వంతో రాయబారాలు జరపడం విషయంలో కాంగ్రెసు తన అభిప్రాయాన్ని మార్చుకొన్నట్టే ముస్లింలీగుతో రాయబారం విషయంలోకూడ గాంధీజీ 'క్విట్ ఇండియా' దినాలనాటి అభిప్రాయాన్ని మార్చుకొన్నారు. దీనిని మరో ఏడాది పోయేక శ్రీమాన్ రాజగోపాలచారి స్పష్టంచేశారు :

> "1943 ఉపవాసకాలంలో గాంధీజీతో చర్చించి రూపొందించిన ఒక పథకాన్ని రాజగోపాలాచారి 1944 జూలై 10 వ

తేదీన వెలువరించేరు. కాంగ్రెసుకూ, ముస్లింలీగుకూ ఒప్పందం కుదిర్చేటందుకై ఆ పథకం తోడ్పడుతుందని భావించబడింది."

(సం. 6, పుట 332)

జిన్నాతో సరాసరి సంబంధం పెట్టుకోనేటందుకు గాంధీజీ ప్రయత్నించేరు. "ఆయన నాకే వ్రాయకూడదా ?" అని జిన్నా చెప్పినట్లు విని గాంధీజీ మే నెలారంభంలో జాబు వ్రాసేరు.

"మీ ఆహ్వానానికి సంతోషం. ఉత్తరాలద్వారాకన్న ముఖాముఖి మాట్లాడుకోవడం బాగు...అందరికీ అంగీకార యోగ్యమైన పరిష్కారాన్ని కనిపెట్టాలనే దృఢదీక్షతో మత సౌమనస్యం గురించి మీరూ నేనూ ఎందుకు చర్చించకూడదు? దానికి సంబంధించినవారికీ, దానియెడల ఆసక్తి గలవారికీ మన పరిష్కారం అంగీకారయోగ్యం అయ్యేటట్లు చేయడానికి ఇద్దరం కలిసి ఎందుకు పని చెయ్యకూడదు ?"

(సం. 6, పుట 259-260)

కాంగ్రెసుతో రాయబారాలకు గాని, కాంగ్రెసు ముస్లింలీగుల మధ్య రాయబారాలకు అవకాశాలు కల్పించడానికి గాని ప్రభుత్వం నిరాకరించింది. గాంధీజీ ఉపవాసానికి ముందు ఆయన వ్రాసిన ఉత్తరాల కిచ్చిన సమాధానాలలో అఖిలభారత కాంగ్రెసు కమిటీ చేసిన ఆగస్టు తీర్మానంతో తనకేమీ సంబంధం లేదని చెప్పమనీ, చాలా మంది కాంగ్రెసు నాయకులూ, ప్రజలూ జరిపిన దౌర్జన్య చర్యలను ఖండించమనీ ప్రభుత్వం పట్టుపట్టింది. కాంగ్రెసేతర నాయకులు గాంధీజీని దర్శించ దలచినప్పుడు ప్రభుత్వం అనుమతించలేదు. దానికి చెప్పిన కారణా లివి :

"కాంగ్రెసు విధానంలో మార్పు రానంతవరకు కాంగ్రెసుయెడ మా దృక్పథం మారడం అనే సమస్యే లేదు. మీ సద్భావానికి వందనాలు. సుఖవంతమైన పరిష్కారం తీసుకు రావాలనే మీ ఆదుర్దాకు అభివందనాలు. పరిస్థితులు పైన నేను

చెప్పినమాదిరిగానే వున్నంతవరకూ గాంధీనీ, ఇతర నాయకుల్నీ కలుసుకోనేటందుకు. మీరు కోరిన ప్రత్యేక సౌకర్యాలను కలిగించలేను." (సం. 6. పుట 251-252)

గాంధీజీ జిన్నాకు వ్రాసిన జాబును పంపడానికికూడా ప్రభుత్వం నిరాకరించింది.

"చట్ట విరుద్ధమైన ప్రజావుద్యమాన్ని నిరసించడానికి బదులు ప్రోత్సహిస్తూ, మంచి చిక్కు సమయంలో ఇండియా యుద్ధప్రయత్నాలకు ఎంతో ఆటంకం కలిగిస్తున్నందుకు డిటెయిన్ చేయబడిన వ్యక్తితో సంబంధాలు పెట్టుకోనేటందుకూ, రాజకీయాలమీద వుత్తర ప్రత్యుత్తరాలు నడిపించేటందుకూ ప్రభుత్వం సౌకర్యాలు కలిగించదు." (సం. 6. పుట 260)

అందుచేత 1943 లో పూర్తిగానూ, 1944 లో సగంవరకూ రాజకీయ ప్రతిష్టంభన కొనసాగింది. కాంగ్రెసు నాయకులను డిటెన్షన్‌లో అట్టేపెట్టినందుకు దేశం చాల క్రోధంతో వుంది. కాని వారిని విడుదల చేయడానికి ప్రభుత్వం సిద్ధం కాలేదు. 1944 మే నెలలో - అప్పుడైనా గాంధీజీ ఆరోగ్యం బాగా చెడినప్పుడే ఆయనను విడుదల చేసేరు.

అయినా ఈవిడుదల పరిస్థితులను కొద్దిగా చక్కబరచింది కాంగ్రెసుకూ, ప్రభుత్వానికీ మధ్య వుండవలసిన సంబంధాలను గురించీ, హిందూ - ముస్లిం సమస్యను గురించీ గాంధీజీ తన నూతన విధానాన్ని ప్రతిపాదించి బహిరంగంగా దానిని ప్రచారం చేయగలిగేరు. దానికి సంబంధించిన వారందరూ ఆ విధానాలను పునరాలోచించేటందుకు తోడ్పడే చర్యలన్నీ తీసుకున్నారు.

మొదటిది: న్యూస్ క్రానికల్ విలేఖరి స్టీవర్ట్ గెల్డర్‌కు ఇచ్చిన ఇంటర్వ్యూలో ఆయన ఆనాటిరాజకీయ పరిస్థితుల మీద తన అభిప్రాయాలను స్పష్టపరిచేరు. ఆ ఇంటర్వ్యూలో ఆయన ఇల్లా అన్నారట:

" 1942 లో మేము అడిగినదానికీ, ఈవేళ అడిగే దానికీ తేడా వుంది. ఈవేళ పౌరపరిపాలనమీద పూర్తి అధికారం సెరపగల జాతీయ ప్రభుత్వంతో మేము సంతృప్తి పడతాము. 1942 లో అల్లాకాదు." (సం. 6. పుట 318)

ఈ పత్రికా విలేఖరితో ఇంటర్వ్యూ అంటే మామూలుది కాదు. "ప్రస్తుత ప్రతిష్టంభనను తొలిగించేటందుకై నేను (గాంధీజీ) చేసిన ప్రయత్న ఫలితం అది. ఆమాటలు ప్రభుత్వాధినేతల కుద్దేశించేను గాని ప్రజలకు గాదు." గెల్డర్ ఇంటర్వ్యూ అనంతరం ఆయన వైస్రాయికి రెండు ఉత్తరాలు వ్రాసేరు. దానిలో దిగువ విధంగా విస్పష్ట ప్రకటన చేసేరు :

" భారత దేశానికి తక్షణం స్వాతంత్ర్యం ప్రకటించాలి. కేంద్ర శాసనసభకు బాధ్యతవహించే జాతీయ ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచాలి. యుద్ధం జరుగుతున్నంతకాలం సైనికచర్యలు ఇప్పట్లాగే కొనసాగవచ్చు. కాని దానికి సంబంధించిన ఖర్చు భారం భారత దేశంమీద పడకూడదు. ఈవిషయాలను స్పష్టంచేస్తూ ప్రభుత్వం ప్రకటన చేయాలి. అల్లా జరిగితే పరిస్థితులు మారినాయిగనుక 42 ఆగస్టు తీర్మానంలో తలపెట్టినట్లు శాసనోల్లంఘనం చేసే ప్రయత్నం పనికిరాదనీ, యుద్ధ ప్రయత్నాలకు కాంగ్రెసు పూర్తిగా తోడ్పడాలనీ కాంగ్రెసు కార్యవర్గానికి సలహా యివ్వడానికి నేను సిద్ధంగా వున్నాను "

(సం. 6 పుట 327 – 28)

రెండోది, ఒకవేపున ప్రభుత్వంతో రాయబారాలు జరుపుతూనే గాంధీజీ ముస్లింలీగుతో కూడ రాయబారాలు జరిపేరు. రాజగోపాలచారి పథకం ఆధారంగా సెప్టెంబరు నెలలో గాంధీ జిన్నాల మధ్య సంభాషణలు ప్రారంభం అయినాయి. 1942 లో రాజగోపాలాచారి తయారుచేసిన పథకమూ యిదీ ఒకటే. ఆరోజున దానిని కాంగ్రెసులో అత్యధిక సంఖ్యాకులు త్రోసిపుచ్చేరు.

మూడోది: ఆగస్టు పోరాటం సమస్యమీద గాంధీజీ తన దృక్పథాన్ని స్పష్టం చేసేరు. "ప్రభుత్వం మతి చెడినట్లు వ్యవహరించింది. కొందరు ప్రజలూ అల్లాగే వ్యవహరించేరు. కాంగ్రెస్ పేరు మీదనో, నా పేరుమీదనో విధ్వంసక చర్యలు తదితరాలు జరిగేయి." 1944లో ఆగస్టు 9 న ఉత్సవంజరిపే సమస్యమీద ఒక్క బొంబాయిలో తప్ప "ఆరోజుమటుకు ప్రత్యేకంగా పోలీసులు పెట్టే నిషేధాజ్ఞలను అతిక్రమించవద్దు" అని ఆయన ప్రజలకు హితవు చెప్పేరు. బొంబాయిలోకూడా "42 ఆగస్టులో ఆ చారిత్రక సమావేశం జరిగినచోట నాకు చాల అందుబాటులో ఉండేచోట్ల" మాత్రమే పోలీసు నిషేధాలను నామమాత్రంగా ధిక్కరించాలని చెప్పేరు. "రహస్య జీవితం గడుపుతూవున్న వారు పైకి వచ్చెయ్యాలి. పోలీసుల కన్నుకప్పడానికి వారినుంచితప్పించుకోవడానికి ప్రయత్నించకుండా తానుచేస్తున్నవనేదో అధికారులకు చెప్పెయడంద్వారా బైటపడవచ్చు" అని ఆయన ఆదేశించేరు. అందుచేత యిది దేశవ్యాప్తంగా ప్రభుత్వాన్ని ధిక్కరించేవిధానాన్ని నిషేధిస్తూ, నామమాత్రమైన ప్రతిఘటన మానకుండా సాగింగే కార్యక్రమం అని చెప్పవచ్చును.

గాంధీజీ ఈప్రయత్నాలు సాగిస్తూన్న సమయంలోనే నేతాజీ ఐ. ఎన్. ఏ. (ఆజాద్ హింద్ ఫౌజ్) ను సమకూరుస్తున్నారు. ఈ ఇద్దరు నాయకులు అనుసరిస్తూన్న విధానాలు పరస్పర విరుద్ధాలు: ఒకటి క్విట్ ఇండియా వుద్యమంనుంచి వెనుకకు తగ్గే ప్రయత్నం. రెండవది దేశంలోని విప్లవశక్తులకు తోడుగా బయటనుంచి సైన్యసహాయం తెచ్చి ఉద్యమాన్ని ముందుకు కొనిపోయే ప్రయత్నం.

అయినా ఇవి రెండూ ఒకదాని కొకటి సహాయకారులు. గాంధీజీ వెనక్కి తగ్గే ప్రయత్నం చేస్తూన్నా జెండాను దింపలేదు. ఆగస్టు 9 న బొంబాయిలో "నామమాత్ర ఆజ్ఞోల్లంఘనం" జరపమనడమే దానికి వుదాహరణ. అందుచేతనే 1944 అక్టోబరులో గాంధీజీ 75వ జన్మదిన సందర్భంలో రంగూన్‌నుంచి నేతాజీ ఈ విధంగా ప్రక

టించేరు: "జాతిపితా! భారత స్వాతంత్ర్యసాధనకై సాగిస్తున్న ఈ పవిత్ర పోరాటాన్ని ఆశీర్వదించండి." నేతాజీ కార్యక్రమంమీాదా, పనులమీాదా గాంధీజీ ఏవిధమైన వ్యాఖ్యానాలు చెయ్యలేదు.

కాని, ఈ రెండు విధానాలు తమ తక్షణ గమ్యాలను సాధించలేకపోయేయి. బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం అభేద్యమైన అవరోధాల్ని కల్పించి గాంధీజీ రాయబార ప్రయత్నాలను భగ్నపరచింది. భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం ఇస్తూ వెంటనే ప్రకటనచేసి, జాతీయప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచేటట్లయితే యుద్ధప్రయత్నాలకు పూర్తిగా తోడ్పడతామని ఆయన చేసిన ప్రతిపాదనకు వైస్రాయి ఈ విధంగా సమాధానం ఇచ్చేడు: "మీారు చెప్పినట్లు కేంద్ర శాసనసభకు బాధ్యత వహించగల జాతీయ ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచాలంటే రాజ్యాంగాన్ని మార్చాలి. ఈ యుద్ధకాలంలో ఆ పని సాధ్యంకాదు." ముస్లింలీగ్‌తో గాంధీజీ జరిపిన రాయబారాలు కూడా విఫలమైనాయి. రాజాజీ సూచించిన పథకాన్ని జిన్నా నిరాకరించేడు. గాంధీజీ ప్రతిపాదించిన సూచనలు "భారతదేశంలో ముస్లిములకు పాకిస్తాన్ ఇవ్వాలనే కోరికను పూర్తిగా కల్లక్రిందులు చేయడానికే వుద్దేశించబడినాయి." అని శ్రీ సిపుచ్చేడు.

1942 ఆగస్టు విధానంనుంచి వెనుకకు తగ్గేటందుకై మార్గాలు వెతకడంలో గాంధీజీ చేసిన ప్రయత్నాలు విఫలమైనట్లే నేతాజీ విధానంకూడా విఫలమయింది. 1944 లో యూరపులో రెండో రంగం తెరువబడింది. సోవియటు సేనలు జర్మనీలో అతివేగంగా చొచ్చుకుపోతున్నాయి. చైనాలోనూ, ఇతర ఆసియా దేశాలలోనూ జాతీయ ప్రతిఘటనోద్యమ వీరులు చాలా తీవ్రంగా పోరాడుతున్నారు. ఫలితంగా జపాన్ ఫాసిస్టుల సహాయంతో విదేశాలనుంచి భారత దేశంలోని విప్లవోద్యమానికి సహాయంగా సాయుధ సైన్యాన్ని తీసుకురావాలని నేతాజీ చేసిన ప్రయత్నం విఫలమయింది. ఐ. ఎన్. ఏ. ఏర్పడిన కొద్దికాలానికే ఆ సైన్యాన్నీ, వారికి సహాయులుగావున్న జపానీ సైన్యాన్నీ మిత్రరాజ్యాల సేనలు ఎదుర్కొన్నాయి. పునస్సమీకరింపబడి, మంచి నిర్మాణంలోవున్న ఈ సేనల ఎదుర్కోలుతో జపాన్

సైన్యాలూ ఐ. ఎన్. ఏ. ఓడిపోయినాయి. ఐ. ఎన్. ఏ. ఏర్పడిన వుద్దేశ్యమూ దాని స్వభావమూ దేశ ప్రజలలో అభిమానాన్నీ, దేశభక్తినీ రేకెత్తించ గలిగింది గనుక అది ఒక శక్తిగా మిగిలిందేగాని, ఓటమి తర్వాత దాని ఆకారమైనా మిగలలేదు.

అంతర్జాతీయంగా వచ్చిన ఈ పరిణామాల ప్రభావం దేశంలోని రాజకీయ పరిస్థితులమీద కూడా వుంది. మిత్రరాజ్య సేనలు నిరాటంకంగా విజయయాత్ర సాగిస్తుండడంచేత యుద్ధ పరిస్థితుల పేరు చెప్పి కాంగ్రెసు నాయకుల్ని జైళ్ళలోనే వుంచడంగాని, రాజ్యాంగంలో మార్పులు చేయడం వీలులేదనడంగాని ప్రభుత్వం చేయలేకపోయింది. దేశంలోని రాజకీయ ప్రతిష్టంభనను పరిష్కరించేటందుకై ప్రభుత్వం కొత్త ప్రయత్నాలు చేయవలసి వచ్చింది.

1945 జూన్ నెల మధ్యలో కాంగ్రెసు కార్యవర్గ సభ్యులను జైళ్ళనుంచి విడుదలచేయడంతో ఈ ప్రయత్నాలు ప్రారంభమైనాయి. తర్వాత కేంద్ర ఎగ్జిక్యూటివ్ కౌన్సిల్‌ను పునర్నిర్మించేటందుకు కొన్ని ప్రతిపాదనలు చేసేరు.

> "గవర్నరు జనరలూ, సర్వసేనాధిపతీ తప్ప దానిలో మిగతావారంతా భారత రాజకీయ నాయకులే వుంటారు. దానిలో హిందువులకు, ముస్లిములకు సమాన ప్రాతినిధ్యం వుంటుంది... ఈ పథకమును కొనసాగించేటందుకు వైస్రాయి పార్టీ నాయకులతోనూ, రాష్ట్ర ప్రధానులు మాజీ ప్రధానులతోనూ ఒక సమావేశం జరుపుతాడు. తన కొత్త ఎగ్జిక్యూటివ్ కౌన్సిల్‌కు సభ్యులను ఎన్నుకునేందుకై కొన్ని పేర్లను సూచించవలసిందిగా వారిని కోరుతాడు." (సం. 7, పుట 7)

కాని, మంత్రి మండలిలో మౌలానా అజాద్, అసఫాలీలను చేర్చడానికి జిన్నా అభ్యంతరం చెప్పడంతో ఈ ప్రయత్నాలు విఫలమైనాయి. మత సమస్యను – ముఖ్యంగా హిందూ ముస్లిం సమస్యను బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం బాగా వుపయోగించుకొని ప్రభుత్వంలో మార్పు రాకుండా చేస్తూందని అంతకంతకు స్పష్టమవుతూంది.

దీనితో ప్రజానీకంలో పెద్ద ఆందోళన రేగింది. ప్రభుత్వ విధానాలు వారి కంఠకంఠకు నగ్నంగా కనబడుతున్నాయి. జాతీయ ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచేటందుకు జరుగుతున్న రాయబారాలు విఫలమయ్యేక ఐ. ఎన్. ఏ. ఖైదీల విడుదలకై దేశవ్యాప్తంగా ఆందోళన చెలరేగింది. 1945 చివరభాగంలో ఐ. ఎన్. ఏ ఖైదీల విచారణ ప్రారంభమయింది. వారి డిఫెన్సుకై బయలుదేరిన వుద్యమం సామ్రాజ్య వ్యతిరేక పోరాటాలకు కొత్త దీప్తినిచ్చింది, దానిని గురించి టెండూల్కరు ఇలా చెప్పారు:

"ముప్ఫయ్యేళ్ళక్రితం మూలబెట్టిన బారిస్టరు దుస్తులతో నెహ్రూ కోర్టుకు హాజరయ్యేడు. నిందితులతరఫున వాదిస్తున్న భూలాబాయి దేశాయి సుభాష్ చంద్రబోసు ఉజ్వల నాయకత్వంక్రింద ఐ. ఎన్. ఏ. నిర్వహించిన మహత్తర పాత్రను దేశం ముందుకు తెచ్చేరు...ఐ.ఎన్.ఎ. నిందితులను విడుదలచేయాలని దేశం కోరింది. తనకోరికను సాధించుకుంది. దీనినిగురించి నెహ్రూ ఇల్లా అన్నారు:"భారత దేశంలో అధికారం చలాయిస్తున్న వారి పట్టుదలకూ, ప్రజల పట్టుదలకూ మధ్య జరిగిన కుస్తీ ఇది. చివరకు ప్రజల పట్టుదలే నెగ్గింది.'' (సం. 7, పుట 17-18)

ఒక వేపున ఇండియన్ నేషనల్ ఆర్మీవారి సమస్య సామ్రాజ్య వ్యతిరేకోద్యమాన్ని దృఢపరుస్తున్న సమయంలోనే రెండో వేపున దాని ప్రభావం బ్రిటిష్‌వారి అధీనంలోవున్న భారతీయ సేనలమీాద కూడా కనబడింది. 1942 ఓటమిగాని, ఐ. ఎన్. ఏ. ఓటమిగాని భారతీయుల విప్లవోత్సాహాన్ని అణచలేకపోయింది. రాయల్ ఇండియన్ నౌకాదళం తిరుగుబాటు ఈ విషయాన్ని స్పష్టపరచింది.

పరిస్థితులు చూసి గాంధీజీ చాల ఆదుర్దాపడ్డారు. ఆర్. ఐ. ఎన్. (రాయల్ ఇండియన్ నేవీ) తిరుగుబాటుకు ఒక వారంరోజులు ముందు ఆయన 'హరిజన్' పత్రికలో ఇల్లా వ్రాసేరు :

"వాతావరణం ద్వేషపూరితంగా వుంది, ఆలస్యం సహించలేకుండా వున్న దేశభక్తి వాతావరణాన్ని వుపయోగా

గించుకొంటారు. వీలుచిక్కితే దౌర్జన్యంతోనైనా స్వాతంత్ర్య సాధనకు పూనుకుంటారు...ఐ. ఎన్. ఏ. ఆవేశం మనలనందర్నీ పట్టుకొంది. నేతాజీ పేరు అద్భుతాల్ని చేయిస్తూంది. ఆయన దేశభక్తి అసమానం...అంతకంటె నేను పొగడలేను. ఆయన ప్రయత్నం విఫలం కాక తప్పదని నేను ఎరుగుదును. ఆయన ఐ. ఎన్. ఏ. ను దేశంలోకి తీసుకువచ్చినా ఆయన ప్రయత్నం నెగ్గివుండేదికాదని చెప్పగలను. ఏమంటే ఆవిధమైన పనిచేయడం వలన ప్రజలు స్వశక్తిమీద ఆధారపడడం నేర్చుకోరు.''

(సం. 7, పుట 76–78)

ఆర్. ఐ. ఎన్. తిరుగుబాటును "ఎంతో బాధాపూర్వకమైన ఆసక్తితో" గమనిస్తున్నానని ఆయన వర్ణించేరు.

"నౌకాసైన్యంలో వచ్చిన ఈ తిరుగుబాటూ, తదనంతర ఘటనలూ అహింసాయుతచర్యలనడానికి ఏమాత్రం వీలులేదు... నౌకాసైన్యంలోని భారతీయులకు అహింస అంటే తెలిసినా, దానిని వారు అభిమానించినా దౌర్జన్యరహిత ప్రతిఘటన మార్గానికెంతో గౌరవం, మర్యాదా లభించేది. ఎంతో ఫలవంత మయ్యేది...ఇటువంటిచర్య దౌర్జన్యశూన్యమైతే నేను అహింసాయుత సహాయ నిరాకరణం అంటాను. కాని, ప్రస్తుత పద్ధతిలో వారు భారతదేశాన్ని అవాంఛనీయమైన తప్పు మార్గాన పెడుతున్నారు. (సం. 7, పుట 78–79)

సామ్రాజ్య వ్యతిరేక వుద్యమపు ఈ నూతన వెల్లువను చూచేక బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం తన పాతపద్ధతు లింక పనిచెయ్యవని గ్రహించింది. అందుచేత వెంటనే రాజకీయ ప్రతిష్టంభనను పరిష్కరించేటందుకై కొత్తచర్యలు తీసుకొన నిర్ణయించింది. వివిధ రాజకీయ పార్టీలతో రాయబారాలు జరిపేటందుకు ముగ్గురు మంత్రివర్గ సభ్యులతో ఒక రాయబార వర్గాన్ని పంపింది.

వారు ఏప్రిల్, మే నెలలలో సుదీర్ఘమైన రాయబారాలు జరిపేరు. తక్షణ కార్యక్రమాన్ని, సుదూర కార్యక్రమాన్ని నాయకుల

ముందుంచేరు. కొత్తగా రాష్ట్ర శాసన సభలకు ఎన్నికైన వారితో రాజ్యాంగచట్ట సభను ఏర్పరచాలనేదాన్ని సుదూర కార్యక్రమంలో చేర్చేరు. రాష్ట్రాలను ఎ. బి. సి. తరగతులుగా విభజించేరు. ఇందులో ఏ తరగతికి చెందిన రాష్ట్రం అయినా ఇండియన్ యూనియను నుంచి విడిపోవచ్చును- ఇది కొంతవరకు ముస్లింలీగు వాంఛలను నెరవేరుస్తుంది. ఇక కాంగ్రెసుకు, ముస్లింలీగుకు, ఇతర పార్టీలకు, గ్రూపులకు చెందిన వారితో మధ్యంతర ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచడం తక్షణ కార్యక్రమం.

ఎంతో కాలం రాయబారాలు సాగేక ఈ ప్రతిపాదనల ఫలితంగా 1946 చివరి భాగంలో మధ్యంతర ప్రభుత్వం ఏర్పడింది. ఒక ఏడాది అనంతరం ఇండియా, పాకిస్తాన్‌ల పేరుతో రెండు స్వతంత్ర రాజ్యాలు అవతరించేయి.

12. ఆగస్టు 15: విజయమా పరాజయమా?

1947 లో బ్రిటిష్‌వారు అధికారాన్ని తమ చేతిలో పెట్టడం ప్రపంచంలోనే ఒక అసాధారణమైన విషయంగా కాంగ్రెసు నాయకులు చెప్పుకుంటారు. ఫ్రాన్స్' రష్యా, చైనా మొదలైన దేశాలలో జరిగిన విప్లవాల్లా కాకుండా 1947 'ఇండియా విప్లవం' ఒక్క రక్తపుచుక్క కూడ కార్చకుండా సాధించబడిందనీ, దానికి కారణం అహింసావాది నాయకత్వమేననీ చెప్పుకుంటారు.

1947 ఆగస్టు 15 న ఆనాటి కాంగ్రెసు అధ్యక్షుడు ఆచార్య కృపలానీ దేశానికొక సందేశ మిస్తూ యీ విషయాన్ని సాధికారంగానే ప్రకటించారు.

> "అంత తక్కువ రక్తపాతంతో, అంతతక్కువ హింసతో కోట్లకొలది స్త్రీ పురుషుల భవిష్యత్‌ను మార్చే మహద్ఘటన యింతకు పూర్వం ఎప్పుడూ జరగలేదు. మహాత్మాగాంధీ నాయకత్వమే దీనికి కారణం. మన జాతిపిత అంటే ఆయనే. స్వాతంత్ర్యసాధనకై అహింసా పోరాటాన్ని సాగించడంలో ఆయన మనకు నాయకత్వం వహించేరు. ఆ స్వాతంత్ర్యాన్ని ప్రజాసేవలో ఫలవంతం చెయ్యడానికి ఆయన మార్గం చూపించేరు." (సం. 8, పుట 95)

ఈ అభిప్రాయంతో ఒక్క వ్యక్తిమాత్రమే ఏకీభవించలేదు. ఆ వ్యక్తి మరెవ్వరో కాదు. గాంధీజీయే. టెండూల్కర్ యిల్లా వ్రాసేరు:

"దేశమంతటా ఉత్సవాలు జరుగుతున్నాయి. విదేశీ పాలననుంచి భారతదేశాన్ని విముక్తి పరచడంలో విశేషపాత్ర వహించిన వ్యక్తిమాత్రం ఆ ఉత్సవాలలో పాల్గోలేదు. భారత ప్రభుత్వ ప్రచార శాఖకు సంబంధించిన ఒక ఉద్యోగి సందేశం యివ్వమంటూ గాంధీ దగ్గరకువచ్చినప్పుడు ఆయన తానుచెప్పే దేమీలేదన్నారు. సందేశం యివ్వకపోతే బాగుండదని ఆయ నన్నారు. 'సందేశం ఏమీ లేదు; బాగుండకపోతే పోనీ' అని గాంధీజీ సమాధానం యిచ్చారు." (సం. 8, పుట 95-96)

మరో అయిదు నెలలకు 1948 జనవరి 26 న – అంటే గాంధీజీ చంపివేయబడటానికి నాలుగు రోజులు ముందు – ఆయన యిలా అన్నారు.

"జనవరి 26 స్వాతంత్ర్యదినం. అంతవరకు మనకు కనిపించని, చేజిక్కి వుండని స్వాతంత్ర్యంకోసం పోరాడుతూన్న రోజుల్లో యీ ఉత్సవం జరపడం బాగానేఉండేది. కాని యిప్పు డంటూరా, అది మన చేతికి వచ్చింది. కాని మనం ఆశించినది మాత్రం రాలేదు. మీమాటుకు ఏమోగాని, నామటుకు మాత్రం జరిగిన దిదే." (సం. 8, పుట 338)

ఈనిరాశకు కారణం దేశమంతటా విజృంభించిన మతోద్రేకాలే. 1946–'47 లో బ్రిటిష్ ప్రభుత్వానికీ. కాంగ్రెసు ముస్లింలీగ్ తదితర పార్టీల నాయకులకూ మధ్య చర్చలు జరిగిన అనంతరం భారత జాతీయోద్యమ చరిత్రలో కని విని యెరుగనంతటి భయంకరమైన ఉద్రేకాలు చెలరేగేయి. ఆగస్టు 15 కు ముందు నెలలలో జరిగినట్లు ఒక వేపున ముస్లింలు, మరొకవేపున హిందువులు, శిక్కులు ఎన్నో వేల మంది ఒకరినొకరు హత్య చేసుకోవడం మరెన్నడూ జరగలేదు.

భారత ప్రజలకు తాను నిర్దేశించినది ప్రేమమార్గమే కాని ద్వేష మార్గంకాదని గాంధీజీ పొడుగునా చెప్తూండేవారు. భారత ప్రజలు ఈ మార్గాన్ననుసరిస్తే దేశాన్ని మహా క్రూరంగా అణచిపెడుతూన్న

బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యవాదుల హృదయాలను మార్చివేయగలుగుతారని ఆయన అభిప్రాయం. కాని బ్రిటిష్ సామ్రాజ్య వాదుల హృదయాలను మార్చడంమాట అట్లావుంచి, మన దేశ ప్రజల హృదయాలను ఐక్య పరచడంలో ఆ విధానం విఫలమయే పరిస్థితి ఏర్పడింది.

తాను తన జీవితమంతా బోధించిన సిద్ధాంతాలు అధికార సంక్రమణాన్ని తెచ్చిపెట్టిన పరిస్థితులచే ఓడింపబడ్డాయే గాని జయించ లేదని "పూర్తిగాను నిరాడంబరంగాను" అంగీకరించినది గాంధీజీయే. జూలై 14 న ఆయన యిల్లా అన్నారు.

> "ఈ 30 ఏళ్ళూ మనం ఆచరించినది అహింసాయుత ప్రతిఘటన కాదు. నిష్క్రియా ప్రతిఘటన. ఇది మన అశక్తత. సాయుధ ప్రతిఘటన చేయడానికి అయిష్టత మూలంగా నీరసమైన ప్రతిఘటనచేశాం. ఉక్కు గుండెలు కలవాళ్ళు మాత్రమే అహింసాయుత ప్రతిఘటన చేయగలరు. అదెల్లాగో చేతనయితే స్వతంత్ర భారతదేశం ప్రపంచంముందు మరోకలా కన్పించేది. ఇప్పటిలాగా రెండుగా చీల్చబడటం పరస్పరానుమానాలతో కొట్టుమిట్లాడటం ఉండేదికాదు. సాధారణ ప్రజానీకానికి మతమంటే ఏమిటో తెలియదు. వాళ్ళకు దేవు డొక్కడే. జీవితావసరాలే ఆ దేవుడు. ఆకలికి నకనకలాడుతూన్న ఆ దిగంబర ప్రజాకోటికి యింత తిండీ బట్టా పెట్టే ఆలోచన మాని ఈ రెండు భాగాలూ ఒకదానితో ఒకటి సంఘర్షణపడుతున్నాయి.
>
> (సం. 7, పుట 57)

గాంధీజీ జీవించియున్న ఆఖరిక్షణంవరకూ తనకుతోచిన పద్ధతిలో దుష్టమతశక్తులకువ్యతిరేకంగా పోరాడటంఆయనగొప్పతనం. 1946ఆగస్టు 16వ తేదీని ముస్లింలీగు 'ప్రత్యక్ష కార్యాచరణ' దినంగాప్రకటించింది. ఆ రోజున కలకత్తాలో మొట్టమొదటిమారుమతకలహాలుబయలు దేరాయి. దేశమంతటా మతోద్రేకాలు ప్రమాదకరంగా పెరిగిపోయేటట్లు కనపడ్డాయి. ఆక్షణంనుంచీ గాంధీజీ మతసామరస్యం బోధించడానికే తనశక్తినం

తనీ వినియోగించేరు. కొట్లాటలు పట్టణాలనుంచి పల్లెలకు ప్రాకుతున్నా యనగానే, ఇతరపనులన్నీ కట్టిపెట్టి ఐక్యతా ప్రబోధానికై ఉద్యమించేరు. అనేక వారాలపాటు బెంగాల్‌లోని నవఖలీ జిల్లాలో గ్రామ గ్రామం తిరిగేరు. అదే ప్రచారంలో నవఖలీనుంచి బీహారు వెళ్ళేరు. అక్కడ నుండి పంజాబు వెళ్ళాలని ఆయన ఊహ. అక్కడనుండి కలకత్తా, మళ్ళీ ఢిల్లీ వెళ్ళారు. మతోద్రేకాలను ప్రతిఘటించడం, కొట్లాటల్లో బాధలుపడినవారికి సహాయం చెయ్యడం, కాందిశీకులకురక్షణ ఇవ్వటం మొదలైన సమస్యలు ప్రార్థనానంతరం ఉపన్యాసాలలో ప్రాముఖ్యత వహించేవి.

కాని, ఆయన సందేశం వెనుకటంత ఉపయోగకరంగా లేదని స్పష్టమయింది. ఇదివరలో ఆయన ఎదురుగుండా ఉంటే చాలు ఉప వాసంచేస్తే చాలు, మతద్వేషాలు పెరగకుండా ఆగేవి. వివిధమతాల నాయకుల్నీ ప్రజల్నీ ఐక్యపరచేవి. ఇప్పుడు నవఖలీ, బీహారు, కలకత్తా, ఢిల్లీ మొదలైన ప్రదేశాలకు ఆయన వెళ్ళడంవలన కలహాలు కొంత కాలం ఆగినా, దూరప్రదేశాలమాట అటుంచి ఆయన ఉన్నచోట కూడ పరిస్థితులలో పెద్దగా మార్పు ఏమీ రాలేదు.

ఇండియా పాకిస్తానులమధ్య యుద్ధంవచ్చే అవకాశం ఉందనుమా యని గాంధీజీ ప్రజలను హెచ్చరించవలసినంత తీవ్రపరిస్థితులు ఒక దశలో కనిపించేయి. దీనితో దేశం అంతటా సంచలనం కలిగింది. యుద్ధానికి గాంధీజీ అంగీకరించేరని కొందరు చెప్పేరుకూడాను. దానితో గాంధీజీ యుద్ధావకాశాలు కలగడానికి కారణమైన పరిస్థితు లేమిటో చెప్పవలసివచ్చింది.

"ఒక చిన్నపిల్లవాడు తెలియక పాముపేరు చెప్పినాఅది తప్పక ఆయింటికి వస్తుందనే మూఢనమ్మకం మనలో ఉంది. అల్లాంటి మూఢనమ్మకమే యుద్ధాన్నిగురించి మనలో ఎవరికీ ఉంటుందని నేనుఅనుకోను. ప్రస్తుత పరిస్థితులనుపరిశీలించి, రెండు రాజ్యాల మధ్య యుద్ధం రావడానికిగల కారణాలను స్పష్టంగా చెప్పడం

వలన ఈ రెండు రాజ్యాలకు నేను సహాయం చేసేననే అనుకుం టున్నాను. యుద్ధాన్ని సాధ్యమైనంతవరకు రాకుండా చెయ్య డానికే నే నీ సంగతి చెప్పేను. యుద్ధాన్ని ప్రోత్సహించటానికి కాదు. ప్రజలు మతిచెడినట్లు హత్యలు, దోపిళ్ళు, విధ్వంసాలు కొనసాగించడంవలన తమ ప్రభుత్వాలను కూడ పురికొల్పిన వారౌతారని నేను హెచ్చరించదలచేను. ఒకదాని తర్వాత ఒకటిగా వచ్చే పరిణామాలను ప్రజలదృష్టికి తేవడం తప్పా?"
[సం. 8, పుట 169–170)

మత సామరస్యంకోసం ఎవరన్నా ప్రయత్నంచేస్తే వానిమీదికి రెండు మతాలకూ చెందిన దురహంకారులు విరుచుకుపడేటంతగా మత ద్వేషాలు పెరిగి ఉన్నాయని గాంధీజీ ఎరుగును. మతద్వేషాలను ప్రతి ఘటించడంలో తనకు ప్రమాదం రాగలదనికూడ ఆయన ఎరుగును. జనవరి 28వ తేదీని రాజకుమారి అమృతకౌర్‌తో మాట్లాడుతూ తనను "ఏ పిచ్చివాడో కాల్చి చంపే" అవకాశం ఉన్నదని ఆయన అన్నారు. అటువంటిది తటస్థపడితే "చిరునవ్వుతో స్వీకరిస్తాను. నాలో కోపం వుండకూడదు. హృదయంలోను పెదవులమీద కూడ భగవంతుడే ఉండాలి" అన్నారు. ఈ మాటలన్న రెండురోజులకే ఆ దుర్ఘటన జరిగింది.

ఆగస్టు 15న జరిగిన ఉత్సవాల్లో గాంధీజీ పాల్గొనకుండా చేసినది ఈ ఘటనలేకాదు; కాంగ్రెస్‌లో కూడ యింత ముఖ్యమైన ఘటనలే జరుగుతున్నాయి. అధికారం చేతిలోకి రాకపూర్వమే కాంగ్రెస్ ద్వారా కాంగ్రెస్ నాయకులు తమ స్వార్థప్రయోజనాలను సాధించేటందుకు ప్రయత్నిస్తూండటం గాంధీజీకి చాల బాధకలిగించింది. 1946 జూలైలో "ఒక విచారకరమైన ఘటన" అను శీర్షికతో ఒక వ్యాసం వ్రాసేరు. అందులో యిలా తెలియజేశారు :

"రాజ్యాంగసభకు సభ్యులుగా ఉండగోరేవారినుంచి నా కెన్నో ఉత్తరాలు వస్తూన్నాయి. ఈ ఉత్తరాలు మేధావి

వర్గానికి దేశ స్వాతంత్ర్యంమీదకంటె స్వంత లాభాలమీదనే దృష్టి వున్నట్లు స్పష్టం చేస్తున్నాయి. ఇది చూస్తే భయం వేస్తోంది. ఈ దరఖాస్తులు ఒక జబ్బుకు లక్షణం. ఈవిషయంలో నాసహాయం కోరవద్దని చెప్పడంకంటె రోగలక్షణాన్ని ప్రజలకు చూపించడానికే నే నిది వ్రాస్తున్నాను." [సం. 7, పుట 186)

ఈ రోగం ఇంకా తీవ్రమయింది. చాల ప్రమాదకరం అయింది. దీనినిగురించి అనేకమంది గాంధీజీకి వ్రాయనారంభించేరు. ఈ పరిస్థితులు మతవైమనస్యాలకు తోడయి 1948 జనవరిలో ఆయన ఉపవాసానికి కారణం అయినాయి. జనవరి 12న ప్రార్థనోపాన్యాసం అనంతరం ఆయన తాను మరునాటినుంచీ నిరశనవ్రతం ప్రారంభించదలచినట్లు ప్రకటిస్తూ ఆంధ్రదేశంలోని సుప్రసిద్ధ కాంగ్రెసువాది దేశభక్త కొండ వెంకటప్పయ్యగారు వ్రాసిన ఒక జాబులోని క్రింది విషయాలను చదివి వినిపించేరు :

"ఆర్థికానికీ రాజకీయాలకు సంబంధించిన అనేక చిక్కు సమస్యలకు తోడు కాంగ్రెసువాదులలో వచ్చిన నైతికపతనం ఒకపెద్ద సమస్య అయిపోయింది. ఇతరరాష్ట్రాలలో ఎలావుందో గాని, మా రాష్ట్రంలో పరిస్థితులు ఎంతో విచారం కలిగిస్తు న్నాయి. రాజకీయాధికారం చేతికి రావడంతో వారి తలలు తిరిగిపోయేయి...కాంగ్రెసువాదులలో వచ్చిన ముఠాతగవులు, ధనార్జనకోసం శాసనసభ్యులు,కౌన్సిల్ సభ్యులు చేస్తున్న పనులు, మంత్రుల బలహీనత—యివి ప్రజానీకంలో తిరుగుబాటు స్వభా వాన్ని రేకెత్తిస్తున్నాయి. ఇంతకన్న బ్రిటిష్ ప్రభుత్వమే నయ మని కాంగ్రెసును తిట్టేటంతవరకు వచ్చింది."

(సం. 9, పుట 302-03)

ముఠా తగవులూ, అధికార వ్యామోహమూ, రాష్ట్ర, జిల్లా కాంగ్రెసు కమిటీలకు మాత్రమే పరిమితం కాలేదు. కేంద్ర నాయ

కత్వంలో కూడ ఇవి వున్నాయి. 1947 నవంబరు నెలలో ఒక చిన్న తగవు భారత రాజకీయ నాయకత్వంలో తలఎత్తింది.

"మొట్టమొదటి రోజుననే గాంధీజీయెదుట తాను తన పదవికి రాజీనామానిస్తున్నట్లు కాంగ్రెసు అధ్యక్షుడు కృపలానీ అఖిల భారత కాంగ్రెసుకమిటీకి చెప్పేరు. ప్రభుత్వం ఆయనను సంప్రదించడంలేదు. ఆయనమీద పూర్తి విశ్వాసం వుంచడంలేదు. ప్రభుత్వం కాంగ్రెసు పార్టీని లెక్కచేయడంలేదు. ఈ పరిస్థితులలో రాజీనామా నివ్వడం సబబేనని గాంధీ అభిప్రాయపడినట్లు కృపలానీ చెప్పేరు. నెహ్రూ, పటేల్‌లు ప్రభుత్వ అధినేతలు. వారికిగల పలుకుబడీ, కాంగ్రెసు సంస్థమీద వారికున్న పెద్దరికమూ అందరికీ తెలిసినదే. వారూ పార్టీ ఒకటేనన్నట్లు కలిసిపోయేరు. తమ అధికారానికి ఆటంకంగావుండేవానిని కాంగ్రెసు అధ్యక్షునిగా ఎందుకు వుంచుకోవాలి?" (సం 8, పుట 238)

కృపాలినీ రాజీనామాను అంగీకరించి, ఆయనస్థానంలో రాజేంద్రప్రసాదును నియమించడంతో ఆ చిక్కు విడింది. కాని సర్దార్ పటేల్‌కూ, జవహర్లాల్ నెహ్రూకూ మధ్య సంబంధాలు బాగులేవు. "సర్దార్ పటేల్‌కూ నెహ్రూకూ మధ్యనున్న వైమనస్యాన్ని గాంధీ ఎరుగును. అది ఆయనకు చాలా దుఃఖం కలిగించింది. వారిద్దరూ కలసి పనిచెయ్యాలనేది ఆయన కోరిక"—అంటూ టెండూల్కరు వ్రాసేరు. జనవరి 30 వ తేదీ మధ్యాహ్నం 4 గంటలకు – అంటే మరోగంటకు గాంధీజీ హత్య జరుగుతుందనగా – ఈ విషయం గురించే ఆయన సర్దార్ పటేల్‌తో మాట్లాడేరు. "సాయంకాల ప్రార్థనముగిసేక నెహ్రూ ఆజాద్‌లు ఆయనను చూడవలసివుంది."

కాంగ్రెసులో వచ్చిన ఈ నూతన పరిణామాలను చూచి గాంధీజీ కాంగ్రెసు భవిష్యత్తును గురించి గట్టిగా ఆలోచించేరు. ఆఖరి రోజులలో కాంగ్రెసును పునర్నిర్మించేటందుకై ఆయన ఒక నిబంధనావళి తయారుచేసేరు. దానిలో ఆయన ఇల్లా వ్రాసేరు:

"కాంగ్రెసు ప్రస్తుతరూపంలో ప్రచార సాధనంగానూ, పార్లమెంటరీ కార్యక్రమాన్ని కొనసాగించే పనిముట్టుగానూ మాత్రమే తయారయింది. దాని మొదటి ఉపయోగం ఇప్పుడు భారత దేశంలో లేదు. 7 లక్షల గ్రామాలూ సాంఘికంగానూ, నైతికంగానూ, ఆర్థికంగానూ స్వాతంత్ర్యం సంపాదించడం, ఇంకా మిగిలేవుంది. భారత దేశం తన ప్రజాతంత్ర గమ్యాన్ని చేరుకొనే క్రమంలో నైతికశక్తిమీంద పౌరశక్తి పైచేయి సంపాదించేటందుక్కె పోరాటం జరిగితీరుతుంది. రాజకీయపార్టీల, మత సంస్థల మధ్యజరిగే అనుచిత పోటీనుంచి కాంగ్రెసును దూరంగా వుంచాలి. ఈ కారణం చేతనూ, ఇతర కారణాలతోనూ అఖిలభారత కాంగ్రెసుకమిటీ ఇప్పుడున్న కాంగ్రెసు సంస్థను రద్దుపర్చడానికి తీర్మానిస్తోంది. దిగువ నిబంధనలతో దానిని 'లోక సేవక సంఘం'గా పరిణతిపొందించ నిర్ణయిస్తూంది. ఈ నిబంధనలను అవసరాన్ని బట్టి మార్చే అధికారం ఈ కమిటీకి వుంది" (సం 8, పుట 342)

గాంధీజీ అనుచరు లందరూ సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యం సంపాదించు కొన్నామని వుత్సవాలు చేస్తుంటే ఆయన ఆ స్వాతంత్ర్యం అస్థిరమైన దనీ అది లభించిన తీరు బాగులేదని విచారపడ్డారు. ఇతర కాంగ్రెసు నాయకులందరూ తమ నాయకత్వాన జాతీయోద్యమం విజయంపొంది అధికారాన్ని తీసుకోగలిగిందని హుషారుపడుతూంటే ఆయన రెండు కారణాలచేత భారత రాజకీయ పరిస్థితులు అస్థిరంగా వున్నాయని ప్రజలదృష్టికి తెచ్చేరు. ఒకటి: హిందూ ముస్లిం తగాదాలు. వాని ఫలితంగా ఇండియా పాకిస్తాన్‌లమధ్య తగాదాలు. రెండోది: కాంగ్రెసు సంస్థలో ప్రవేశించిన కుళ్ళూ, పతనమూ.

ఆయన ఇతర కాంగ్రెసు నాయకులవంటివారు కారనడం ఇందుకే. ప్రజల తత్వాన్ని గమనిస్తూ హిందూ ముస్లిం ప్రజలమధ్య నున్న సంబంధాలలో పెద్ద మార్పు రావడం కాంగ్రెసుయొక్క ఆంతరిక

స్థితి బాగుపడడం జరిగితేతప్ప నూతన . భారతప్రభుత్వం నిలబడలేదని ఆయన చెప్పేరు.

ఇంతేకాదు. ఆయనకు స్వార్థంలేదు. మొత్తం బూర్జువావర్గానికి ఆయన ప్రతినిధే కాని, ఆ వర్గానికి చెందిన ఏదో ముఠాకు చెందిన మనిషికాదు; అందుచేతనే ఆయన దూరదృష్టితో మొత్తం వర్గం యొక్క దీర్ఘకాలిక ప్రయోజనాలను దృష్టిలో పెట్టుకొని ప్రతి సమస్యనూ పరిశీలించేవారు. అందుచేతనే నూతన రాజ్యంయొక్క సుస్థిరతకు నష్టకరంగావున్న విషయాలను ఆయన నిష్పాక్షిక దృష్టితో చూడగలిగేరు. ఆ కారణాలను తొలగించడానికి ఆయన చెయ్యగలదంతా చేసేరు. భారత బూర్జువావర్గం యొక్క సిద్ధాంత ప్రవక్తగా, రాజకీయ నాయకుడుగా వ్యవహరించిన గాంధీజీ గొప్పతనం అక్కడే వుంది.

రాజకీయ అస్థిరతకు కారణలేమిటో, ఆ కారణాలు ఎలా ఉద్భవించేయో కొత్తగా రాజ్యం ఏర్పడుతున్న స్థితిలోనే గాంధీజీ స్పష్టంగా చూడగలిగేరు. అయితే తాను ముప్పయ్యేళ్ళపాటు ప్రేమను బోధించినా, చివరకు మరణించేనాటికి దేశం రెండు స్కంధావారాలుగా చీలిపోయి యుద్ధం సాగిస్తూంది. భారతదేశానికి స్వతంత్రం సాధించాలనే రాజకీయాదర్శం ఫలవంతమయ్యే దశలో మత ప్రాతిపదికపై రెండు రాజ్యాలేర్పడి పరస్పరయుద్ధోన్ముఖములైనాయి. ఇదెందుకు తటపడిందో ఆయనకు సమాధానందొరకలేదు. తననాయకత్వంక్రింద దేశం కోసం అనంత త్యాగాలు చేసిన వ్యక్తులే అధికారంకోసమూ, స్వలాభాలకోసమూ పేచీపడడం ఎందుకు వచ్చిందో ఆయనకు అర్థంకాలేదు.

మనుష్యుణ్ణి నైతికంగా పునరుజ్జీవింపజేసేందుకే తాను అహింసాయుత ప్రతిఘటనను బోధించి కార్యరూపంలో పెట్టగా, మనుష్యుడే మతిపోగొట్టుకొని ఈ దురంతాలకు పాల్పడుతున్నాడన్న దొక్కటే ఆయనకు కారణంగా కనబడింది. అయితే ముప్ఫయ్యేళ్ళపాటు ఆయన యిచ్చిన ప్రేమసందేశం మానవుని పిచ్చితనాన్ని ఎందుకు పోగొట్టలేదు ? అతనికి మతిస్థిరత్వం ఎందుకు కలిగించలేదు ? పైగా మానవుడు

స్థైర్యంచెడి పిచ్చివాడైపోతున్నాడే! ఈ సమస్యకూడా ఆయనకు తెగలేదు. చివరకు భగవంతునిమీద భారం వేయడంతప్ప మరోదారి తోచలేదు.

మతావేశాలను ప్రతిఘటించేటందుకై ఆయన ఎంతో ధైర్యంగా పనిచేస్తున్నా ఆత్మవిశ్వాసాన్ని కోల్పోయేరు. జీవితానందాన్ని జీవితేచ్ఛనుకూడా కోల్పోయేరు. 1947 లో తన జన్మదిన సందర్భంలో ఒక పత్రికా విలేఖరి అడిగిన ప్రశ్నకు సమాధానంగా ఆయన ఇల్లా వ్రాసేరు :

> "నూట పాతికేళ్ళ వరకూ బ్రతకాలని కోరడమూ, ఈనాడే మరణించాలని కోరడమూ కూడ మంచిపనికాదు. సందేహంలేదు. నావిషయంలో సర్వం ఆ పరమాత్మ ఇష్టానికే విడిచిపెట్టేను. నూటపాతికేళ్ళ వయస్సు వచ్చేవరకూ జీవించివుండాలనే వాంఛను నేను ఇదివరలో ప్రకటించివుంటే, నూతన పరిస్థితులలో ఆ వాంఛను వొదులుకోవడమే మంచిది ... హిందువయినా ముస్లిం అయినా మరొకడయినా పరమకిరాతకంగా సాగించే ఈ హత్యాకాండను చేతులు ముడుచుకొని చూస్తూ కూర్చునే పరిస్థితిలో నన్ను పెట్టేకన్న 'ఈ దుఃఖమయ ప్రపంచం' లోంచి తీసుకుపోవలసిందిగా సర్వశక్తిమంతుడైన ఆ భగవంతుని ప్రార్థిస్తున్నాను." (సం. 7, పుట 176)

గాంధీజీ గొప్పతనంలో పరిమితులిక్కడే మనకు కనబడతాయి. బూర్జునావర్గ ప్రపంచ దృక్పథం ఆయన దృష్టిని కమ్మివేస్తూండడంచేత అధికారం వచ్చేంతకు ముందూ తర్వాతా దేశంలో మతవైషమ్యాలు చెలరేగడమూ, కాంగ్రెసులో పతనస్థితి రావడమూ ఏదో యాదృచ్ఛికంగా జరిగిందేగాని సామాజిక పరిణామ క్రమంలో వచ్చే కొన్ని సూత్రాల ఫలితమని ఆయనకు తట్టలేదు. దీనినే ఆయన చూడగలిగివుంటే. ఈ వైషమ్యాలను ఏవో కొన్ని సాంఘిక శక్తులు రెచ్చగొడుతున్నాయని, హిందూ ముస్లిం ప్రజానీకంలోని దుష్టత్వం వీనికి కారణం కాదనీ గ్రహించి వుండేవారు. అప్పుడు హిందూ-ముస్లిం ప్రజల,

భవిష్యత్తును దేవుని చేతిలోపెట్టి తృప్తిపడడం మాని, ఈ వైషమ్యాలను రెచ్చగొడుతున్న సామాజికశక్తులతో ఘర్షణపడివుండేవారు.

మతవైమనస్యాలు రేపడానికే కొన్ని సామాజిక శక్తులు పని చేస్తున్నాయన్న ఆలోచన లేకపోవడంచేత అభివృద్ధి నిరోధకశక్తులతో జరిగే పోరాటంలో ప్రజలు ఐక్యంగా వ్యవహరించడం ఆయనకు మత వైషమ్యాలకన్న ఎక్కువ భయోత్పాతం కలిగించింది. నావికుల పోరాటంలో హిందూ ముస్లిం ప్రజలు చూపిన ఐక్యపోరాట శక్తికి ఆయన ఎంత అదిరిపోయేరో చూడండి :

> "నౌకా సేనలలో వచ్చిన తిరుగుబాటూ, తదనంతర ఘటనలూ ఏవిధంగానూ అహింసాయుత చర్యలు కానేరవు... దౌర్జన్య చర్యలకై హిందువులు ముస్లిములు తదితరులు కలియడం అనేది అపవిత్రం. అది ఒకరి నొకరు నరుక్కోడానికి దారితీస్తుంది. బహుశా దానికిదే నాందియేమో కూడా. ఇది భారత దేశానికి ప్రపంచానికి కూడ నష్టకరం ... రాజ్యాంగం విషయంలో అది కొట్లగడలవద్ద (బారికేడ్లు) హిందూ ముస్లిములను ఏకంచేస్తుంది...దౌర్జన్యవిధానానికయినా ఇది తప్పు పద్ధతే...బ్రిటిష్‌వాళ్ళ ప్రకటనల ఎడ విశ్వాసం లేకముందే పేచీలు తెచ్చే హ్రస్వదృష్టిని అది ప్రకటిస్తూంది...శతాబ్దాల తరబడి మందకొడిగా పడివున్న భారత దేశాన్ని మేల్కొలిపి, స్వరాజ్యంకోసం అస్పష్టంగానైతేనేమి తపనపుట్టించడంలో అహింసావిధానం సఫలమయిందో లేదో అరుణా ఆమె సహచరులూ ఆలోచించడం అవసరం. నా అభిప్రాయంలో దానికొక్కటే సమాధానం వుంది."

(సం. 7, పుట 78-81. క్రింది గీతలు నావి.)

కాంగ్రెసువాదులలో వచ్చిన పతనానికి కారణాలను చూడలేక పోవడానికి కూడా అదే కారణం. ఆయనకు వర్గకలహాసిద్ధాంతం అంటే అయిష్టం. భూస్వామ్య పెట్టుబడిదారీవర్గాలలోని వ్యక్తుల క్షేమానికి

తాను పనిచేస్తానని ఆయన వొప్పుకొంటారు. అందుచేతనే కాంగ్రెసులోని పై తరగతి, మధ్య తరగతి రాజకీయ నాయకులు అధికారాన్ని హస్తగతం చేసుకొనడానికై ఎంత త్యాగం చెయ్యగలరో ఆ అధికారాన్ని స్వాయత్తం చేసుకొనేటందుకూ స్వార్థ ప్రయోజనాలు సాధించుకొనేటందుకూ అంతగానూ పేచీపడతారని ఆయన గ్రహించలేకపోయేరు. అంతవరకూ స్వార్థరహితంగా పనిచేసినవారు అంతలో సిగ్గువిడిచి స్వార్థపరులుగా మారడానికి కారణం ఏమిటో గాంధీజీ చూడలేకపోయేరు. కాంగ్రెసువాదులలో వచ్చిన నైతిక పతనానికి కారణాలు చెప్పలేకపోయేరు. ఆ పతనాన్ని చూడగలిగేరేగాని ఆపలేకపోయేరు. ఆ ఫలితం ఏమిటి? మనుష్యుడు సహజంగా మంచివాడేనన్న భావనతో బయలుదేరి చివరకు మానవుడు మతిభ్రష్టుడయ్యేడనీ, పతనం పొందేడనీ సిద్ధాంతీకరించే స్థితికి వచ్చేరు.

గాంధీజీ నాయకత్వం క్రింద స్వాతంత్ర్యం పొందేమని కోట్లకొలది ప్రజలు ఉత్సవాలు జరుపుకొంటున్న సమయంలో తన జీవితాదర్శం (మనుష్యుని స్వభావాన్ని పునరుజ్జీవింపచెయ్యడం) విఫలమయిందని ఆయన అనుకొన్నారు. చరిత్రలో గమనించవలసిన విషయాలలో ఇదొకటి. గాంధీవాదం ఒక రాజకీయ వ్యూహంగా, బ్రిటిష్ వ్యతిరేకపోరాటంలో బూర్జువావర్గపు ఎత్తుగడగా విజయం పొందింది. కాని నూతన సామాజిక సిద్ధాంతంగా, మానవ పునరుజ్జీవనకు నూతన పద్ధతిగా అది పూర్తిగా విఫలమయింది. ఇంతకన్న మంచి సమాధానం మరొకటిలేదు.

13. గాంధీవాదం అంటే?

మహాత్మాగాంధీ జీవితంలోనూ, ఆయన ఉపదేశాలలోనూ వున్న ప్రత్యేకత ఏమిటి? 1920 లో ఆయన తన ఆత్మకథ వ్రాయడం ప్రారంభించినప్పుడు పేర్కొన్నట్లు ఆయన జీవితగాథ కేవలం "సత్యాన్వేషణ కథ" మాత్రమేనా?

మోహన్‌దాస్ గాంధీ 'జాతిపిత'గా ఎల్లా అయ్యేడు? మొదటి ప్రపంచ యుద్ధకాలంలో ప్రభుభక్తి పరాయణుడుగా పనిచేసిన రిక్రూటింగ్ సార్జెంటు 1942 నాటికి 'విజయమో వీరమరణమో' (Do or Die) వుద్యమానికి నాయకత్వం వహించడం, ఆవేశకరమైన 'క్విట్ ఇండియా' నినాదాన్ని యివ్వడం ఎల్లా తటస్థించింది? పోర్బందరు సంస్థాన ప్రభువుల విశ్వాసానికి పాత్రులయిన వుద్యోగుల కుటుంబంలో పుట్టిన వ్యక్తి భారతీయ సంస్థానాలలో ప్రజాతంత్ర హక్కులకోసం పోరాడడం ఎలా సాధ్యమయింది? అభివృద్ధికర వుద్యమాలేవీ లండనులో ఆయనను ఆకర్షించలేకపోయేయి. వెళ్ళి వెళ్ళి శాకాహారోద్యమంలో చిక్కుకున్నాడు. అటువంటి మతాభిమానపరుడైన యువకుడు నాయకుడుగా పరిణతి పొందడం ఎలా జరిగింది?

ఇవి పొట్టిఉబుసుపోకకు వేసే ప్రశ్నలు కావు. మన దేశంలో ఈనాడు ప్రజాతంత్రవాదులెవరైనా సరే నిర్వహించవలసిన ఆచరణీయ బాధ్యతలకూ వీనికీ సంబంధం వుంది. ఏమంటే ఈనాడు మహాత్ముడు జీవించి ఉండకపోవచ్చు. అయినా మన దేశంలోని ప్రజాతంత్రోద్యమంలో పలువురు వ్యక్తులూ, అనేక గ్రూపులూ ఆయన జీవితాంతంవరకు బోధించిన సిద్ధాంతాలనుబట్టి నడుచుకొంటున్నారు.

ఉదాహరణకు భూదానోద్యమానికి పునాది గాంధీ ఉపదేశాలే అందులో సందేహంలేదు; ఆ వుద్యమ సిద్ధాంతాలతోనూ, కార్య విధానాలతోనూ అందరూ ఏకీభవించకపోవచ్చు. కాని,దానిని నిర్ల క్ష్యం చేయడానికి మాత్రం వీల్లేదు. భూదానోద్యమానికి రెండు లక్షణాలున్నాయి–ఈనాడున్న భూసంబంధమైన ఆస్తి వ్యవస్థ నిది వ్యతిరే కిస్తూంది. రెండోవైపున భూమివంపకంలో వున్న అవ్యవస్థను 'అహింసా యుత'పద్ధతులలో సువ్యవస్థితం చేయాలని చెబుతూంది. మన దేశంలో కల్లా అతి ప్రధానమైన భూమి పంపక సమస్యకు గాంధీజీ ఉపదేశాలను అనువర్తింప చేస్తుంది.

మరొకటికూడా మరువకూడదు. ఈనాడు గాంధీవాదులలో చాలమంది (వినోబాజీతోసహా) ఏదోఒక రూపంలో శాంతిఉద్యమంలో పాల్గొంటున్నారంటే అది గాంధీజీ ఉపదేశాల ప్రభావమే.

రెండోవేపున కేంద్రంలోనూ, రాష్ట్రాలలోనూకూడ ఈనాటి ప్రభుత్వాధికారులు శ్రామికవర్గంలోనూ, రైతాంగంలోనూ విజృ భిస్తున్న ప్రజోద్యమాన్ని "మూకల దౌర్జన్యచర్యల" పేరుతో ఎదు ర్కొంటున్నారు. ఈ పనిని గాంధీజి ఉపదేశాల పేరుమీాదనే జరిగిస్తు న్నారనేది కూడ గుర్తుంచుకోవాలి.

కాంగ్రెసులోని అన్ని ముఠాలవారు, అన్ని ధోరణులవారు, కూడ – ఒక్క కమ్యూనిస్టుపార్టీ తప్ప మిగిలిన అన్ని పార్టీలూ–తమ విధానాలను సమర్థించుకొనేటందుకు గాంధీజీనీ, ఆయన ఉపదేశాలనూ ఉపయోగించుకుంటున్నారు. దానినిబట్టి మనజాతీయోద్యమ చరిత్రలో గాంధీజీ నిర్వహించిన పాత్రయొక్క అత్యధిక ప్రాముఖ్యాన్ని అర్థం చేసుకోగలం. అందుచేత మన ప్రజాతంత్రోద్యమాన్ని ఇంకా ఇంకా ముందుకు తీసుకు పోవాలంటే గాంధీజీ పాత్రనూ ఆయన ఉపదేశాల ప్రాముఖ్యతనూ చాల జాగ్రత్తగా అంచనా కట్టవలసిన అవసరం వుంది.

ఇదంత సులభమైనపనికాదు. చారిత్రక వ్యక్తు లనేకమందిని అర్థం చేసుకోడ మెలా కష్టమో అలాగే గాంధీజీని కూడా అర్థంచేసు

కోడం చాలా కష్టం. "ప్రజానీకాన్ని సామ్రాజ్య వ్యతిరేక పోరాటాల లోకి తెచ్చి, జాతీయోద్యమాన్ని ఆయన ఉత్తేజపరిచాడు." అనిగాని, "మన జాతీయోద్యమాన్ని విప్లవకర పంథాలో సాగకుండా శక్తివంచన లేకుండా విప్లవద్రోహిగా పనిచేశాడు" అనిగాని ఏకపక్షంగా చెప్పె య్యడం సాధ్యంకాదు.

ఆయన జీవితంలో అనేక ఘటనలు జరిగేయి. మానవుని జీవిత సమస్యలన్నింటిమీదా ఆయన అనేక సంగతులు వ్రాసేరు. అనేక సందర్భాలలో ఆయన చర్యలు హఠాదా వేశభరితాలు. వాటన్నింటినీ ఆధారం చేసుకొని ఎవరికి వారు ఆయనను గురించీ, ఆయన సిద్ధాంతా లనుగురించీ తమ యిచ్ఛవచ్చినట్లు వ్యాఖ్యానించవచ్చు. తమఅభిమాన సిద్ధాంతాలకు బలంగా వాని నుపయోగించుకోవచ్చు; ఆయన జీవితంలో నుంచి కొన్ని ఘటనలు, రచనలు, ఉపన్యాసాలనుంచి కొన్ని భాగా లనుతీసి గుదిగుచ్ఛడమే వారు చేయవలసిందల్లా. కాని, చారిత్రకదృష్ట్యా ప్రాముఖ్యంగల వాటిని ఏరడం, ఆయన జీవితంలోను ఉపదేశాలలోను గల వివిధ లక్షణాలమధ్యగల పరస్పర సంబంధాన్ని తెలుసుకోవడం, దానినుంచి ఆయనను గురించీ ఆయన సాధనను గురించీ ఒక సమగ్ర మైన అభిప్రాయానికి రావడం కష్టం.

దురదృష్టవశాత్తూ యీ విషయంలో ఇంతవరకు జరిగిన ప్రయ త్నాలన్నీ పై రెండు తరగతులకు చెందినవే: ఒకరకం ఏకపక్షంగా ఆయనకన్నీ అభినందనలే యిస్తుంది. మరొకరకం ఏకపక్షంగానే ఆయన పనులన్నింటినీ విమర్శిస్తుంది, ఇవి రెండూ పాక్షికాలే. ఈ బురదలో పడకుండా మనం తగు జాగ్రత్తలు తీసుకోవాలి. అటువంటి ప్రయత్నంలోనే నాకు గాంధీజీ జీవితం గురించి తెలుసుకో దగినవిగా కనిపించిన అంశాలను క్రింద యిస్తున్నాను.

మొదటి అంశం: గాంధీజీ ఆదర్శ భావవాది అనే దానిని మనం గుర్తుంచుకోవాలి. ప్రపంచాన్ని ఆయన భౌతికవాద దృక్పథంతో గమ నించక పోవడం ఒక్కటేకాదు, ఆయన తన ఎదుట కొన్ని ఆదర్శభా

పాల నుంచుకొని జీవితాంతం వాటిని అంటిపెట్టుకుని వున్నారు. సత్యం, అహింస, భోగత్యాగం మొదలయిన నైతిక విలువలూ; స్వాతంత్ర్యం, ప్రజాతంత్రం, శాంతి మొదలయిన రాజకీయ ఆదర్శాలు; వర్ణవిభేదనిర్మూలనం, స్వాతంత్ర్యం, వివిధ కులాల, మతాల మధ్య ఐక్యత మొదలయిన సామాజిక గమ్యాలు ఆయన జీవితంలోను, బోధలలోనూ పెనవేసుకు పోయాయి. ఆయన రాజకీయ జీవిత ప్రారంభదినాలలో దక్షిణాఫ్రికా సత్యాగ్రహోద్యమంలో దుముకడానికి కారణం కొన్ని ఆదర్శాలను ఆయన అంటిపెట్టుకొని వుండడమే. తర్వాత దేశ స్వాతంత్ర్యంకోసం సత్యాగ్రహాన్నీ, ఇతర వుద్యమాలనీ ఆయన ప్రారంభించడానిక్కూడా అదే కారణం; అనేక ప్రజాతంత్ర విషయాలను ఆయన బలపరచేరన్నా, జాతీయైక్యత అనే పవిత్ర కార్యక్రమంలో ఆత్మబలిదానం చేసేరన్నా కూడా అదే కారణం.

రెండో అంశం: అంతవరకూ నిద్రాణమైవున్న కోట్లకొలది వల్లెటి ప్రజలను ఉత్తేజపరచడంలో ఆయన ఆదర్శ భావవాదం చాల ప్రధానపాత్ర నిర్వహించింది. ప్రజలతో మాట్లాడేటప్పుడు ఆయన తాత్విక పదజాలాన్ని వుపయోగిస్తూండడం, ఆయన గడుపుతున్న నిరాడంబర జీవితము, ప్రజల వాంఛలకోసం పోరాడడంలో ఆయన చూపిన తెగువ – ఇవన్నీ పల్లెటి ప్రజానీకాన్ని ఆయన వేపు ఆకర్షించేయి. ఆయనను తమ రక్షకుడుగా, భగవదవతారంగా, తామున్న దుర్దశనుంచి రక్షించేవాడుగా భావించేరు.

అనేక సామాజిక విషయాలమీదా, ఆర్థిక, సాంస్కృతిక సమస్యలమీదా ఆయన అభిప్రాయాలు 'అభివృద్ధినిరోధకములు'ని మనం అనుకోవచ్చు (వానిలో చాలామటుకు నిస్సందేహంగా అభివృద్ధినిరోధకమైనవే కూడా). రైతు ప్రజాసామాన్యానికీ, ఆధునిక జాతీయ – ప్రజాతంత్రోద్యమ నాయకులూ, కుతర్కపరులైన ప్రతినిధులకూ మధ్య ఆయన సంధానకర్తగా పనిచెయ్యడానికి ఆ అభివృద్ధి నిరోధక దృక్పథాలే తోడ్పడ్డాయన్న సంగతిని మనం మరువకూడదు. అభివృద్ధి నిరోధకమైన సామాజికాభిప్రాయాలబలమే గాంధీజీకి అత్యంత

బలీయమైన విప్లవకరపరిస్థితిని కల్పించడంలో – అంటే గ్రామీణ ప్రజాసామాన్యాన్ని ఆధునిక జాతీయ ప్రజాతంత్రోద్యమంలోకి ఆకర్షించడంలో – వుపయోగపడిందని చెప్తే పరస్పర విరుద్ధంగా కనిపించవచ్చు. అసలు మనజాతీయ రాజకీయ జీవితంలోనే ఒక వైరుధ్యం వుంది. మన జాతీయ ప్రజాతంత్రోద్యమాన్ని భూస్వామ్య వర్గంతో సంబంధంగల బూర్జువావర్గం నడిపింది. అదొక వైరుధ్యం. ఆ వైరుధ్యమే దానిలో ప్రతిబింబించింది.

మూడో అంశం: గ్రామీణ బీద ప్రజానీకాన్ని జాతీయోద్యమంలోకి ఆకర్షించడంలో ఆయన ప్రముఖపాత్ర వహించేరు – నిజమే; కాని, మొదటి ప్రపంచయుద్ధం అనంతరం ప్రజలలో వచ్చిన బ్రహ్మాండమైన చైతన్యపు వెల్లువ ఆయన వలననే వచ్చిందనడంమాత్రం సరికాదని చెప్పాలి. భారత దేశంలోనూ, యావత్ప్రపంచంలోను జరుగుతున్న చరిత్రాత్మక పరిణామాల ఫలితంగా ఆ చైతన్యం వచ్చింది. భారతీయ రైతాంగంయొక్క ఆర్థికపరిస్థితులు క్రమక్రమంగా దిగజారుతున్నాయి; మొదటి ప్రపంచ యుద్ధకాలంలోనూ, దానితర్వాతనూ అవి మరీ అధ్వాన్నమైనాయి; భారతజాతీయోద్యమంలో అతివాదులు బలపడ్డారు. కొన్ని ప్రదేశాలలో వారు రైతాంగంలోని కొన్ని తరగతుల వారితో సంబంధాలు పెట్టుకున్నారు కూడా; టర్కీలోనూ, చైనాలోనూ వచ్చిన విప్లవాలు, ముఖ్యంగా రష్యా విప్లవం మొదలయిన అంతర్జాతీయ పరిణామాలు ఆసియా ప్రజల మనస్సులకు బాగాపట్టేయి. భారతీయ రైతాంగంలో చైతన్యం వృద్ధిపొందించిన కారణాలలో యివి కొన్ని మాత్రమే. గాంధీజీ రంగంలోకి రాకపోయినా వీని ప్రభావం పనిచేసేవుండేది. అయితే అది మరొకవిధంగా వుండేది.

అయితే, భారతీయ రైతాంగంలో వచ్చిన చైతన్యానికి ఒక నిర్దిష్టమైన రూపం యివ్వడంలో, ఆయన వ్యక్తిత్వానికి చాల ముఖ్యమైన పాత్రవుంది. ఈనూతన చైతన్యం స్వాతంత్ర్యంకొరకు ప్రజాతంత్రంకొరకు

సాగుతున్న రాజకీయోద్యమంతో లంకెపడి నడవడానికి గాంధీజీ వ్యక్తిత్వం చాలముఖ్యమైన పాత్రవహించింది. పల్లెటిప్రజాసామాన్యాన్ని జాతీయ ప్రజాతంత్రోద్యమంలోకి ఆకర్షించి దానిని బలపరచడంలో చేసిన సేవను విస్మరించడం అంటే గాంధీజీ ప్రజలలోవచ్చిన చైతన్యానికి ఆయనే కారణం అని చెప్పినట్లుగా కేవలం పాక్షికంగానే వుంటుంది.

నాలుగో అంశం: మన జాతీయ ప్రజాతంత్రోద్యమంలో పెద్ద బలహీనత వుండేది. అంతవరకు నిర్మాణ యుక్తంగాని అన్ని తరగతుల గ్రామీణ బీద ప్రజానీకాన్ని గాంధీజీ ఆ వుద్యమంలోకి తెచ్చి ఆ బల హీనతను అధిగమించేరు. దానిని నిజమైన జాతీయోద్యమంగా చేసేరు. ఈ విషయమై ఆయనను అభినందించవలసిందే. కాని, జీవితాంతం వరకూ ఆయన పల్లెటూరి బీద ప్రజానీకం స్వతంత్రశక్తిగా వ్యవహ రించడం పేరుచెప్తేనే భయపడుతూండే వారన్న విషయం మరువ కూడదు. స్వాతంత్ర్యంకోసమూ, ప్రజాతంత్రంకోసమూ పోరాటం లోకి వారిని సమీకరించాలనే ఆయన పూర్తి అభిప్రాయం. కాని వారు బూర్జువావర్గంయొక్క నాయకత్వం క్రిందనే పనిచెయ్యాలని ఆయన పట్టుపట్టేరు.

చౌరీచౌరా ఘటనల కాలంనుంచి చనిపోయేవరకూ గూడ స్వాతంత్ర్య ప్రజాతంత్రపోరాటాల ప్రతిదశలోనూ, పల్లెటూరి ప్రజా నీకాన్ని బూర్జువావర్గానికి క్షేమకరమైన పరిధులలోనే ఉంచడానికి ఆయన అనేక విధానాలను ఉపాయాలను అవలంబిస్తూ వచ్చేరు. దీనిని గుర్తించకపోతే మొదటి ప్రపంచ యుద్ధకాలంలో సామ్రాజ్యవాదుల రిక్రూటింగ్ సార్జెంటుగా పనిచేయడానికి అభ్యంతరంలేని వ్యక్తి సామ్రాజ్యవాదులతోనూ, వారి ఏజంట్లతోనూ పోరాడేటప్పుడు ప్రజా నీకం అహింసావిధానాన్ని తప్పకూడదని పట్టుపట్టడానికి కారణం ఏమయి వుండాలో తెలుసుకోలేము.

అయిదో అంశం: పల్లెటి ప్రజానీకం విషయంలోనేకాదు, శ్రామికవర్గం విషయంలోనూ, ఇతర కష్టజీవుల విషయంలోనూ, ఆయన అవలంబించిన విధానంకూడ బూర్జువావర్గానికే తోడ్పడింది.

ధర్మకర్తృత్వ సిద్ధాంతాన్ని ఆయన ప్రతిపాదించేరు. రాజకీయ కార్య
క్రమాలన్నింటా కొన్ని నైతికసూత్రాలను తప్పనిసరిగా పాటించి తీరా
లన్నారు. తన అనుచరులు పార్లమెంటులో చేసే పనులకు, తాను
సాగిస్తున్న నిర్మాణ కార్యక్రమాన్ని బహునేర్పుగా ఆయన అనుసంధిం
చేరు. శత్రువుకు వ్యతిరేకంగా ప్రజోద్యమాన్ని సాగిస్తూనే శత్రువుతో
రాయబారాలు జరపడం అనేది గాంధీజీ అనుసరించిన ప్రత్యేక పద్ధతి.
ఇవన్నీకూడ (క) ప్రజలను సామ్రాజ్యవాదానికి వ్యతిరేకంగా కార్య
రంగంలోకి తీసుకురావడంలోనూ (ఖ) వారిని ప్రజావిప్లవ కార్యా
లలో పాల్గొనకుండా నిరోధించడంలోనూ బూర్జువా వర్గానికి ఎంతో
తోడ్పడ్డాయి. ప్రజలను కార్యరంగంలోకి పురికించడంలోనూ, వారిని
నిలవరించడంలోనూ ఆయనకున్న శక్తి, సామ్రాజ్యవాదులకు వ్యతి
రేకంగా ప్రజోద్యమాన్ని నడిపిస్తూనే రెండోవేపున వారితో రాయ
బారాలు నడిపించే పద్ధతీ ఆయనను అద్వితీయుడైన బూర్జువావర్గనాయ
కునిగా చేసేయి. ఆ వర్గంలోని అన్నిముఠాలకూ, అన్ని భాగాలకూ
ఆయనయందు విశ్వాసంవుంది. అందుచేత ఆ వర్గాన్నంతనూ ఆయన
ఐక్యపరచి కార్యరంగంలోకి తీసుకువచ్చేరు.

ఆఖరు అంశం: బూర్జువా వర్గానికి గాంధీజీ నాయకాగ్రణి
అంటే ఆ వర్గంతో ఆయనకు ఎన్నడూ, ఏ సమస్యమీద భేదాభి
ప్రాయం లేదని అర్థంకాదు. ఆయన మార్గదర్శిగా, తత్వవేత్తగా, మిత్రు
డుగా పనిచేసిన వర్గంలో అనేక సందర్భాలలో, అనే సమస్యలమీద
ఆయన మాటను సమర్థించేవారు తక్కువసంఖ్యలో వుండేవారు.
అదో ప్రత్యేకత. అటువంటి సందర్భాలలో తాత్కాలికంగా ఎవరికి
నచ్చిన దారిని వారు అనుసరిద్దామని ఉభయులూ ఒప్పందానికి వచ్చే
వారు. ఇల్లా అనేక పర్యాయాలు జరిగింది. సహాయ నిరాకరణోద్యమా
నంతరం ఒకమారు (స్వరాజ్యపార్టీవారికీ, నోఛేంజర్లకూ మధ్య పని
విభజన జరిగింది); తర్వాత 1932–33 లో జరిగిన శాసనోల్లంఘనోద్య
[illegible] మారు యిలా జరిగింది; రెండో ప్రపంచయుద్ధకాలంలో
కూడ అనే[illegible] యిలాగే తటస్థపడింది; ఆఖరు పర్యాయంగా యిక

స్వాతంత్ర్యం సంపాదించే ముందురోజుల్లోనూ, అటు తర్వాతా కూడ అటువంటిదే జరిగింది.

ఆఖరు రోజుల్లో "ఉక్కుగుండె" సర్దార్ పటేల్ 'అభేద్య కార్యదక్షతకూ' అతివాద మేధావి పండిత నెహ్రూ ఆధునికతకూ మధ్య ఆయన ఆదర్శభావవాదం చిక్కుకొని ఘర్షణలో పడింది. అనేక సంవత్సరాలుగా ఆయనకు సహచరులుగా, అనుచరులుగా పనిచేసిన వారికే ఆయన ఆదర్శ భావవాదం నచ్చలేదు. ఆయనకూ, ఆయన సహచరులకూ మధ్య ఏర్పడిన యీ అగాధంతో స్వాతంత్ర్యసాధనానంతరం ఆయన దుర్మరణానికి పూర్వమే ఆయన జీవితం విచారభరితం అయింది.

ఆయన జీవితం ఆఖరు రోజుల్లో ఆయనకూ, ఆయన సహచరులకూ మధ్య ఏర్పడిన ఈ అగాధం ఏమిటో పరిశీలించ పూనుకొన్నప్పుడే ఆయనను గురించీ, ఆయన ఆశయాలను గురించీ సరియైన అంచనా వేయగలం. గాంధీజీ ఒక దశలో ప్రాధాన్యం యిచ్చిన నైతిక విలువలు ఆనాడు బూర్జువావర్గానికి తోడ్పడ్డాయి. కాని, అవి ఆయన ఆఖరు రోజులలో ఆ వర్గానికి ఆటంకకరం అయినాయి.

ఆ రోజుల్లో బూర్జువావర్గం రెండు రంగాలలో పోరాటాలు నడపవలసివచ్చింది. ఒక వేపున సామ్రాజ్యవాదం తోడి పోరాటంలో పట్టణాలలోనూ, పల్లెలలోనూ వున్న బీద ప్రజానీకాన్ని సమీకరించవలసి వచ్చింది. రెండో వేపున ప్రజానీకంలో అంతకంతకు బలపడుతున్న విప్లవ ధోరణులను ఎదుర్కోవలసి వచ్చింది — ఆ సమయంలో గాంధీజీ తెచ్చిన అహింసాయుత ప్రతిఘటన పద్ధతి బాగా వుపయోగించింది. కాని సామ్రాజ్యవాదుల తోడిపోరాటం విజయం పొందేక — అంటే బూర్జువావర్గమూ, వారిమిత్రులూ ప్రభుత్వాధికారాన్ని పట్టుకొన్నాక రెండు రంగాలలో పోరాడవలసిన అవసరం తీరింది. ఇక ముందు సామ్రాజ్యవాదంతో జరిగే పోరాటాలను ప్రభుత్వ స్థాయిలో జరిగించవచ్చు. దానికోసం ప్రజలను కార్యరంగంలోకి తీసుకురానక్కర్లేదు.

బూర్జువావర్గం చేతిలోకి ప్రభుత్వాధికారం వచ్చేక, అది దానిని తన వర్గ ప్రయోజనాలకోసం వుపయోగించుకొంటోంది. తత్ఫలితంగా ఆవర్గమూ దాని చేతిలోవున్న రాజ్యాంగయంత్రమూ ప్రజలతో నిరంతరం రండాగొండిలో పడింది. వారు ప్రభుత్వాధికారంలోకి రావడంతో మరొకటికూడా జరిగింది. బూర్జువావర్గానికి చెందిన వ్యక్తులు అధికారంలోకి రాగానే (మంత్రులుగా, పార్లమెంటు సభ్యులుగా, శాసన సభ్యులుగా, ఇతర విధాలుగా) వారు ప్రభుత్వమునూ ప్రజలనూ నష్టపరచి తాము ధనం చేసుకుంటున్నారు. తమ మిత్రుల, బంధువుల, తాబేదార్ల జేబులు నిండేటట్లు చేస్తున్నారు; లాభం వుంటుందని తోస్తే ఎటువంటి నీచపు పనికైనా సిద్ధమవుతున్నారు.

మొత్తం బూర్జువావర్గం యొక్క స్థితిలోనూ, ఆ వర్గంలోని వ్యక్తుల స్థితిగతులలోనూ వచ్చిన ఈ మార్పు గాంధీజీకి నచ్చలేదు. సామ్రాజ్య వ్యతిరేకపోరాటం రోజుల్లో తాను బోధించిన ఆదర్శాలనే ఆయన పట్టుకు కూర్చున్నారు. సామ్రాజ్య వ్యతిరేక పోరాటాల రోజుల్లో ఆయన బోధించిన నైతిక విలువలు అధికారంలోకి వచ్చిన రాజకీయ వేత్తలకు ఆటంకంగా తయారయినాయి. కాని, గాంధీజీ వాటిని వదలలేదు. తన సహచరులలోనూ, అనుచరులలోనూ హఠాత్తుగా వచ్చిన మార్పును ఆయన వోర్పుకోలేకపోయేరు. ముఖ్యంగా హిందూ ముస్లిం ఐక్యతమీాదా, కాంగ్రెసువాదులలో వ్యాపిస్తున్న అవినీతి పద్ధతులమీాదా ఉభయుల అభిప్రాయాలు కలియలేదు.

సామ్రాజ్యవాద వ్యతిరేక దినాల్లో గాంధీజీ బోధించిన ఆదర్శభావవాదం బూర్జువార్గం చేతులలో ఒక పనిముట్టుగా వినియోగపడింది. అందుకే ఆయన 'జాతి పిత' అయ్యేరని నిరాటంకంగా చెప్పవచ్చు. మరొకటికూడా అంత గట్టిగానూ చెప్పవచ్చు. స్వాతంత్య్ర సంపాదనానంతరం ఆయన ఆదర్శభావవాదం బూర్జువావర్గ ప్రయోజనాలకు [illegible]మయింది, అందుచేత చివర రోజులలో ఆయన ఇంచుమించు [illegible] కూడా అయిపోయేరు.

14. గాంధీజీ తర్వాత గాంధీ వాదం

మోహన్‌దాస్ కరంచంద్ గాంధీజీ జీవితగాథ ముగింపుకువచ్చేం కనక సహజంగానే ఒక ప్రశ్న వస్తుంది: ఒక హంతకుని చేతిలో ఆయన దుర్మరణం పొందిన పదేళ్ళ తర్వాత ఈనాడు దేశంలో గాంధేయ ఆలోచనా ధోరణి ఎటువంటి స్థితిలో వుంది ?

ఇక్కడొక చిత్రమైన విషయం వుంది. గాంధీజీ ప్రియశిష్యులనదగిన వారీనాడు చాలమంది సజీవులయి వున్నారు. వీరంతా ఒకనాడు గాంధేయ సిద్ధాంతాలకు ప్రధానవ్యాఖ్యాతలుగా ప్రసిద్ధిపొందిన వారే. కాని వారీనాడు గాంధీ సిద్ధాంతాల సారం ఏమిటనే దానిమీద ఏకాభిప్రాయం తెలపడం లేదు. నిత్యజీవితంలో వచ్చే చిక్కు సమస్యలకు ఆ సిద్ధాంతాలను సమన్వయించడంలోకూడ వారికి ఏకాభిప్రాయం లేదు. ఎవరికి వారే తాము గాంధీజీ సిద్ధాంతాలను తు. చ. తప్పకుండా అనుసరిస్తున్నామని చెప్పుకుంటూ, మిగతా వారంతా గాంధీజీ ఆదర్శాలను నీటగలుపుతున్నారని నిందిస్తున్నారు.

గాంధీజీ సిద్ధాంతాల సారం ఏమిటనే విషయంలోనూ, నిత్యజీవితంలో ఎదురయ్యే చిక్కు సమస్యలకు వానిని సమన్వయించడంలోనూ గాంధీజీ శిష్యులమనుకొనే వారిలో ఏకాభిప్రాయంలేకపోయినా వారిలో ఒకరు—వినోబాభావే—గాంధీజీకి నిజమైన అనుచరుణ్ణనీ, ఆయన వారసుణ్ణనీ చెప్తున్నారు. గాంధీజీ జీవితకాలంలో ఈయనను గురించి ప్రజలు అంతగా ఎరుగరు. బ్రిటిష్‌ప్రభుత్వం భారతదేశాన్ని యుద్ధంలోకి ఈడ్చినందుకు అసమ్మతిగా శాసన ధిక్కారం చేయడానికి గాంధీజీ 1940లో మొట్టమొదటి సత్యాగ్రహిగా ఆయనను తీసుకున్నారు. గాంధీజీ ప్రియశిష్యుడుగా ఆయనపేరు దేశం అంతటా ప్రచారం అయింది. ఆయన

గాంధీజీ ప్రియశిష్యుడనీ గాంధీజీ బోధిస్తూన్న ఆదర్శాలను సిద్ధాంతాలను నిశ్శబ్దంగా, నిస్స్వార్థంగా ప్రచారంచేస్తూ ఆచరణలో పెడుతున్న ఉత్తముడనీ ప్రజలు ఆయనను అప్పుడే గుర్తించారు.

ఇది జరిగిన మరో పదేళ్ళకు ఆయనపేరు బాగా వెల్లడి అయింది; 195'లో ఆయన భూదానోద్యమాన్ని ప్రారంభిచారు. స్వతంత్ర భారతదేశం ప్రధానంగా పరిష్కరించవలసిన భూ సమస్యకు గాంధీజీ సిద్ధాంతాలను భూదానోద్యమం సమన్వయ పరుస్తుందని అభినందిస్తున్నారు. భూస్వాముల భూములను లాగుకొని రైతులకు పంచటం అనేది చాల బాధకరమైన పద్ధతియనీ, భూదాన విధానం ఆ పద్ధతికి ప్రత్యామ్నాయమనీ వినోబాజీ చెప్తున్నారు. కాంగ్రెసు ప్రభుత్వాలు తలపెట్టినట్లు చట్టాలుచేసి భూస్వాముల్ని భూములనుంచి తోలేసి వానిని రైతులకు పంచిపెట్టినా, తెలంగాణాలో కమ్యూనిస్టులు చేయదలపెట్టినట్లు ప్రజాపోరాటాలద్వారా ఆపని చేయదలపెట్టినా బాధే కలుగుతుంది. గాంధీజీ విషయంలో జరిగినట్లే ఆయన విషయంలోకూడ జరుగుతూంది. ఆయనకన్న మేధావంతులు, ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వంగలవారూ డజన్లకొద్దీ రోజూ ఆయనవద్ద చేరి, భూసమస్య మొదలయిన ప్రజాసమస్యలను పరిష్కరించగల సామర్థ్యం జనశక్తికే వున్నదని ఆయన వివరిస్తూంటే శ్రద్ధగా వింటున్నారు. మంత్రులు, ఆచార్యులు, ఇతర సమర్థులు ఆయన వుద్యమాన్ని అభినందిస్తున్నారు. ఆయన వుద్యమం విజయం పొందితే దౌర్జన్యరహిత విధానంలో వర్గరహిత, వర్ణరహిత సమాజస్థాపనకు తామందరూ చేస్తున్న కృషికూడా సఫలం అవుతుందని చెప్తున్నారు.

వినోబాను గాంధీగారి నిజమైన శిష్యుడుగా వొప్పుకోవడం మినహా మిగతావిషయంలోనూ ఈనాటి గాంధివాదులు ఏకాభిప్రాయం తెలుపలేకున్నారు. ఉదాహరణకు ఈనాటి ప్రపంచ సమస్యలయెడ వారిదృక్ప[illegible] చూడవచ్చును. గాంధీవాదులలో విభిన్న అభిప్రాయాలు గల వారున[illegible]కమ్యూనిస్టు హంగుదారులు' 'రహస్య కమ్యూనిస్టులు'

అనబడే వారినుంచి ప్రపంచ ప్రసిద్ధులైన కమ్యూనిస్టు వ్యతిరేకులు 'కమ్యూనిస్టు ప్రమాదంగురించి' చెప్పేవాదన లన్నింటినీ చాటుగా నైనా వల్లించేవారివరకూ మనకు కనబడతారు. దేశీయ రాజకీయాలూ, ఆర్థికవిషయాలలో కూడ విభిన్న రాజకీయ పార్టీల సభ్యులూ, నాయకులూ అయిన గాంధీవాదులు విభిన్న ఆలోచనా ధోరణులను కనబరుస్తున్నారు. గాంధీజీ బ్రతికి వున్నప్పుడు ఆయన నడిపిన సామ్రాజ్య వ్యతిరేకోద్యమాన్ని ప్రతిఘటించినవారే కొందరు నేడు గాంధిజీ శిష్యులమని చెప్పుకొంటున్నారు. గాంధీజీ పూర్వశిష్యుల్ని వారు "గాంధీ సిద్ధాంతాలను పాటించడం లేదని" నిందిస్తున్నారు కూడా.

ఇక్కడొక ప్రశ్న వస్తుంది. గాంధీ సిద్ధాంతాల్లో ఈ తికమక అంతా ఎందుకొచ్చింది ? గాంధీజీ అనుచరులు తమలో తాము ఎందుకు దెబ్బలాడుకుంటున్నారు? చరిత్ర పునరావృత్తమవుతూందా ? ప్రవక్తల జీవితకాలంలో వారి శిష్యులంతా ఐక్యంగానే ఉంటారు. కాని ఆయన మరణానంతరం దెబ్బలాడుకుంటారు. ఇదీ అంతేనా ? అయితే వినోబాభావేను మహాత్ముని వారసుడనీ, నిజమైన అనుచరుడనీ ఏకగ్రీవంగా ఎందుకు చెప్పగల్గుతున్నారు? ఈనాటి సమస్యలతో మహాత్ముని ఉపదేశాలను సరిఅయినవిధంగా సమన్వయించటం ఎలాగనే విషయంమీద ఆయన శిష్యులంతా దెబ్బలాడుకుంటూంటే సామ్రాజ్య వ్యతిరేక పోరాటకాలంలో ఆయనను వ్యతిరేకించినవారంతా ఈ వేళ తామాయన అనుచరులమని చెప్పుకుంటున్నారేమిటి ?

ఈ ప్రశ్నలకు సమాధానం రావాలంటే గాంధీవాదంలోని ప్రధాన విషయాన్ని అర్థంచేసుకోవాలి. నైతిక సూత్రాలైన సత్యాన్ని, అహింసను సమకాలీన సమాజ సమస్యలకు వర్తింపచేయడమే గాంధీవాదంలోని ప్రధాన సూత్రమని అంతా చెప్తారు. ఇది సరి అయిన సమాధానమే కావచ్చు. అయితే వెంటనే మరో ప్రశ్న వస్తుంది. పరిశుద్ధ సత్యము, పరిశుద్ధనీతి అంటూ ఏమయినా ఉన్నాయా? వీటిని ప్రస్తుత జీవిత సమస్యలకు వర్తింపచేయడంలో ఏకైకమార్గం అంటూ

ఉన్నదా ? ఉదాహరణకు మొట్టమొదటి ప్రపంచయుద్ధంలో తాను పాల్గొనడం మహాపాపమని గాంధీజీఎందుకు భావించలేదు? పైగా బ్రిటిష్ వాళ్ళకోసం సైనికులను సమకూర్చేటందుకై గుజరాతురాష్ట్రంలో తిరిగి వాళ్లతరఫున పనిచేసేరు. కాని, రెండో ప్రపంచ యుద్ధకాలంలో యుద్ధానికి సన్నిహితంగా ఉండడం మహాపాపమని ఆయన భావించేరు. మొదటి ప్రపంచయుద్ధంలో నీతివంతమయినపని రెండో ప్రపంచ యుద్ధంలో అవినీతి ఎందుకయింది ? 1921 లో ప్రభుత్వాన్ని "సైతాన్ ప్రభుత్వము" అని నిందించి, శాసనసభలను బహిష్కరించాలన్న గాంధీజీయే, తర్వాత శాసనసభలలో స్వరాజ్యవాదులు పనిచెయ్యడానికి అనుమతించవలసిందని నోఛేంజర్లకు తానే నచ్చచెప్పడం ఎందుకు జరిగింది ? చౌరీచౌరాలో ప్రజలు దౌర్జన్యంచేసేరని శాసన ధిక్కారాన్నీ, యితర ప్రజాపోరాట రూపాలనూ ఉపసంహరించుకున్న గాంధీజీ, ప్రజలను కాల్చిచంపబూనుకున్న రాష్ట్ర కాంగ్రెస్ ప్రభుత్వాలను బలపరచడానికి ఏమాత్రం వెనుదీయలే దెందుచేత ? ఈపరస్పర విరుద్ధ విధానాలలో పరిశుద్ధములైన నీతి, సత్యం, అహింస అనేవి ఏవైనా ఉన్నాయా?

ఈ పుస్తకం వెనుకటి పుటలలో అనేక సందర్భాలలో ఈ ప్రశ్నలే కనిపిస్తాయి. కథ ముగింపుకొచ్చేం కనుక చర్చను ముగించడం అవసరమౌతుంది. ప్రపంచంలో అందరిలాగే గాంధీజీకి కూడా సత్యం, అహింస, నీతి అనేవి సాపేక్షకాలే కాని సంపూర్ణ శుద్ధాలు కావు. బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యవాదాన్ని శాంతియుతమైన అహింసాపద్ధతులలో అంతరింపచెయ్యటం నీతి, సత్యము అని ఆయన అభిప్రాయం. ప్రత్యేకమైన ఒక విధానం ఆ పనిలో తోడ్పడుతుందా తోడ్పడదా అనేదే ఆయన గీటురాయిగా భావించేరు. బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యవాదానికి భారతీయ సైనికులను సమకూర్చటం మొదటి ప్రపంచయుద్ధంలో " నీతి ". భారతీయ సైనికులు బ్రిటిష్ సామ్రాజ్య రక్షణలో ఆత్మత్యాగం చెయ్యటం వలన ఆ సామ్రాజ్యంలో స్వపరిపాలనకోసం పోరాడుతున్న[illegible]పోటీగాళ్ళకు బలం కలుగుతుంది. కాని, యుద్ధప్రయత్నాలను

వ్యతిరేకిస్తామనే బెదిరింపు స్వాతంత్ర్య పోరాటాన్ని బలపరచ గలుగు
తుంది. కనుక నూతన పరిస్థితులలో రెండవ ప్రపంచ యుద్ధానికి
తోడ్పడటం "అవినీతి". తాను దూరంగా ఉంటూనే ఉద్యమంయొక్క
కొన్ని దశలలో బ్రిటిష్‌వారితో రాయబారాలు నడపడానికి కాంగ్రె
సుకు అనుమతి యిచ్చేరు. ఆ రాయబారాలకు యుద్ధంలో పాల్గోవటం
అనేది ప్రధాన విషయం. తాను దూరంగా ఉండటం అనేదికూడ ఒక
ఎత్తుగడే. అవసరమయితే, పరిస్థితులు తప్పినస్తే బ్రిటిష్ వాళ్ళమీద
పోరాటం నడిపించడానికి వీలుగానే ఆయన దూరంగా ఉండిపోయేరు.
"సైతాను ప్రభుత్వం" దానికి సంబంధించిన శాసన సభలు మొదలైన
వాటిపై ఆయన చూపిన దృక్పథం కూడ యిటువంటిదే. 1921 లో
ప్రభుత్వ శాఖలన్నింటినీ ప్రజలు బహిష్కరించాలని గాంధీజీ చెప్పేరు.
తరువాత వైస్రాయితోనూ, యితర ఉన్నతోద్యోగులతోనూ
రాయబారాలు నడపడంలో తాను అసమర్థుడిని కానని నిరూపించు
కున్నారు.

అందుచేత పరిశుద్ధ సత్యానికి, పరిశుద్ధనీతికి గాంధీజీ కట్టుబడి
యున్నారని చెప్పడంలో అర్థంలేదు. అలాగే గాంధీజీ అనుచరులూ,
సహచరులూ ఆయన చెప్పినదానికి చేసినదానికి, ఖచ్చితంగా కట్టుబడి
యున్నారనడంకూడ అర్థంలేనిదే. ఆయన అనుచరులలోను, సహచరుల
లోనుచాలమంది చాటున "గాంధీగారి పిచ్చి"ని గురించి వేళాకోళం
చెయ్యడంజరుగుతూంటుంది. అహింసఅనేది మతసిద్ధాంతమూ, రాజకీయ
విధానమూ? అనే చర్చ అందరికీ తెలుసును. గాంధీజీ తనకది మతసిద్ధాంత
మన్నారు. ఆయన శిష్యులు చాలమంది తమకది రాజకీయ విధాన
మన్నారు. గాంధీవాదంయొక్క ప్రధాన సూత్రాలమీద ఆయనకూ
ఆయన శిష్యులకూగల విశ్వాసంలో ఎంత వ్యత్యాసం ఉందో మన
కిక్కడ కనిపిస్తుంది. ఆయన జీవితకాలంలో సామ్రాజ్యవ్యతిరేక పోరా
టాన్ని నడిపిస్తూన్న బూర్జువా వర్గంయొక్క పోరాటావసరాలకు అను
గుణంగా సత్యం,అహింస, నీతి మొదలైనవాటిని వర్తింపచెయ్యగలుగుట
చేతనే గాంధీజీ వారందర్నీ ఐక్యపరచగలిగేరు. క్లిష్టమైన [illegible]

నీకాన్ని ఉత్సాహపరచడంలోను, వారిని బ్రిటిష్‌వారికి వ్యతిరేకంగా ఐక్యపరచడంలోనూ, ఆ ప్రజల పోరాటాలను బూర్జువావర్గానికి క్షేమకరమైన పరిధుల్లో పట్టియుంచడంలోనూ ఆయనకున్న నేర్పును బూర్జువావర్గం గుర్తించింది. సామ్రాజ్య వ్యతిరేక పోరాటం పోటుపాటులలో గాంధీజీ ప్రజల ఉత్సాహాన్ని కనిపెట్టి చూస్తూండేవారు. మరోమూల బ్రిటిష్ వాళ్ళతో సంబంధం పెట్టుకొని యుండేవారు. ఈ యిద్దరితోగల సంబంధాన్ని ఉపయోగించుకుని ప్రజలలో సామ్రాజ్య వ్యతిరేకాభిప్రాయాలను సజీవంగా ఉంచేవారు. రెండో వైపున ప్రజానీకం తన సత్తాను గుర్తించినట్లయితే పెట్టుబడిదారీవర్గ ప్రయోజనాలు పోతాయని భయపడేవారు; అవిఅంతరించిపోకుండా చాలజాగ్రత్త పడేవారు. సత్యం, అహింస, నీతిఅనే సూత్రాలనువర్తింపచేయడంలో గాంధీజీ ఒక ప్రత్యేక పద్ధతిని అనుసరించడంవల్లనేబూర్జువావర్గ ప్రతినిధులు ఆయనను తమ నాయకునిగా గుర్తించారు. ఆయన సిద్ధాంతాలవిషయమై వారికి భేదాభిప్రాయం వుంటే అది వేరు మాట.

1947 ఆగస్టులో పరిస్థితులు మూలమట్టంగా మారినాయి. అందుచేత దేశసమస్యలకు ఆయనధోరణిలో సిద్ధాంతాలను అనువదింపచెయ్యడం అనవసరమైంది. అందుచేతనే ఆయనకూ ఆయన శిష్యులకూ మధ్య పెద్ద అగాధం ఏర్పడింది. రాజ్యాధికారం తమ చేతిలోకి వచ్చింది కనుక ప్రజా ఉద్యమాల అవసరం యిక లేదని ఆయన శిష్యుల అభిప్రాయం. పైగా అవి తమ పనులకు అడ్డం వస్తాయని కూడా అభిప్రాయపడ్డారు సాంఘిక, ఆర్థిక వ్యవస్థలలో కావలసిన సంస్కరణలను రాజ్యాధికారం ద్వారానే తీసుకురావచ్చునని వారి అభిప్రాయం. కాని గాంధీజీకి ఆ ఆశలేదు. అధికారం స్వాధీనం చెయ్యడానికి ముందూ, తరువాత వచ్చిన నూతన పరిణామాలు ఆయనకెంతో దుఃఖం బాధ కలిగించేయని వెనుకటి ప్రకరణంలో వివరించేను. నూతన పరిస్థితులకు సరిపడేటట్లు తన సిద్ధాంతాలను పునరుద్బోధించాలని ఆయన అనుకున్నారు. ఆ ఆలోచనలోనే స్వతంత్ర భారతదేశంలో ఏమేమి జరగాలో సూచిస్తూ ఆయన

విషయాలను ప్రతిపాదించేరు. కాంగ్రెసు రాజకీయాలతో

సంబంధంలేని సంస్థగా-లోక సహాయక సంఘంగా-కేవలం ప్రజాసేవ కోసమే పనిచేస్తూ ఉండాలన్నారు. కాని కాంగ్రెసు నాయకులు యీ అభిప్రాయాన్ని నిరాకరించేరు. కొన్ని దశాబ్దాలపాటు రాజకీయాధికారం సంపాదించడంకోసం పోరాడిన కాంగ్రెసు కొత్తగా సంపాదించిన ఆ రాజ్యాధికారాన్ని దేశక్షేమంకోసం ఉపయోగించకుండా వదలుకోవాలనడం అపహాస్యంగా కనిపించింది. అందుచేత 1947 ఆగస్టు 15 న తమ చేతుల్లోకి వచ్చిన రాజ్యాంగ యంత్రాన్ని ఉపయోగించుకొని తమకు నచ్చినవిధంగా భారతదేశాన్ని పునర్నిర్మించేటందుకై వారు పూనుకున్నారు.

అయితే ఆయన సన్నిహిత శిష్యులు, అనుచరులు కొద్దిమంది గాంధీజీ అభిప్రాయాన్ని తీసుకుని సర్వసేవాసంఘం పేరుతో పనిచెయ్య పూనుకున్నారు. నూతన రాజకీయ వ్యవస్థలో ఏవిధమైన అధికార పదవికీ ఆశించబోమని వారు ప్రతిజ్ఞ చేసేరు; మంత్రి పదవులు, పార్లమెంటు సభ్యత్వాలు, శాసన సభాసభ్యత్వాలు వారికొప్పవు. గాంధీజీ తన జీవితకాలంలో సూత్రీకరించిన నిర్మాణకార్యక్రమంద్వారా ప్రజాసేవకే వారు తమ కాలం వినియోగిస్తారు. అయితే నూతన పరిస్థితులలో ఆ నిర్మాణకార్యక్రమాలకు కూడ కొద్దిమార్పులు వచ్చేయి: ఖద్దరుప్రచారం, గ్రామపరిశ్రమలు, బేసిక్ విద్యావిధానం మొదలైనవి. మరొకలా చెప్పాలంటే స్వాతంత్ర్య సాధనానంతరం కాంగ్రెస్ ఏ విధంగా పనిచెయ్యాలనిగాంధీజీ చెప్పారో ఆవిధంగా వారు సర్వసేవాసంఘాన్ని నడుపుతున్నారు.

ఆచార్య వినోబాభావే నాయకత్వాన సర్వోదయ కార్యకర్తలు సాగిస్తూన్న ఈకార్యక్రమం నుంచి ఒక కొత్త వుద్యమం-భూదానోద్యమం-జన్మించింది. ఏపరిస్థితులలో యీవుద్యమం పుట్టిందో అందరికీ తెలుసు; తెలంగాణారైతాంగం మొదట నిజాం ప్రభుత్వం మీద తిరుగబడింది. నిజాం వ్యతిరేక పోరాటంలో వారు భూస్వాముల పెత్తనాన్ని కూడ అంతమొందించి భూమిని పంచుకున్నారు. నిజాం అనంతరం గద్దెక్కి వచ్చిన కాంగ్రెస్‌తో కూడ వారు తలపడవలసివచ్చింది. భూస్వాము

నుంచి తీసుకున్న భూమిని రక్షించుకుంటూన్న రైతులకు, రైతువిప్లవాన్ని అణచేటందుకై పంపిన పోలీసులకూ మధ్య తీవ్రమైన ఘర్షణలు జరిగేయి. అనేకమందిని తుపాకులతో కాల్చివేశారు. వందల సంఖ్యలో అరస్టుచేసి జైలులో పెట్టేరు. ఇంకా ఎన్నోవిధాల భయోత్పాతం కలిగించేరు.

ఈ పరిణామాలను చూసేక వినోబాభావే ప్రజల బాధలను తొలగించడం ఎలాగాయని ఆలోచించసాగేరు. సరిగ్గా గాంధీ విధానానికి అనుకూలమైన పరిష్కారమార్గమే ఆయనకు దొరికింది. కమ్యూనిస్టుల నాయకత్వాన రైతులు విప్లవకరమైన పద్ధతిలో భూములను స్వాధీనం చేసుకోవడాన్ని ఆయన నిరాకరించేరు. కాంగ్రెసు ప్రభుత్వాలు తలపెట్టినట్లు చట్టాలద్వారా వ్యావసాయిక సంస్కరణలు తీసుకురావడాన్ని కూడా ఆయన నిరాకరించేరు (ఈ రెండింటిలోనూ ఏదో ఒక రూపమైన దౌర్జన్యంద్వారా సమాజంలోని సమస్యలను పరిష్కరించే స్వభావం కనబడుతుంది. మొదటిదానిలో ప్రజలే కార్యరంగంలోకి వస్తారు. ఆ విధంగా దౌర్జన్యవిధానం అందులో ప్రత్యక్షంగావుంటుంది. రెండోదాంట్లో రాజ్యాంగయంత్రాన్ని వుపయోగించడం జరుగుతుంది. రాజ్యాంగయంత్రం అంటే అల్పసంఖ్యాకులమీద అధికసంఖ్యాకులు ఒక క్రమపద్ధతిలో దౌర్జన్యం సాగించడంమేనాయె) ఈ రెండింటికీ బదులు భూమిగలవారు ఐచ్ఛికంగా భూమిని ఇచ్చివేసేపద్ధతిని ఆయన ప్రతిపాదించేరు. "భూమిగల స్త్రీ పురుషులు ప్రతిఒక్కరూ తమకున్న దాంట్లో ఆరోవంతు భూమిలేనివారి కివ్వాలి" అనేది ఆయన నినాదం. విప్లవంద్వారా రైతులు భూమికి స్వాధీనం చేసుకొనేపద్ధతికీ, అధికసంఖ్యాకుల ఇష్టానుసారం అల్పసంఖ్యాకులు ప్రవర్తించేటట్లు చేసే రాజ్యాంగ చట్ట పద్ధతికీ ఇది ప్రత్యామ్నాయమైన పద్ధతి. భూసమస్యా పరిష్కారానికై 'రాజశక్తి' స్థానే 'జనశక్తి' నుపయోగించాలనేది భూదానోద్యమానికి కీలకం.

ఈభూదానోద్యమం అనేక దశలు గడచి గ్రామదానోద్యమంగా పరిణతి చెందింది. భూదాన దశలో చెప్పినట్లు ఆరోవంతు భూమి నివ్వడంతో వినోబాజీకి తృప్తికలగలేదు. ప్రతిఒక్కరూ తమ ఆస్తినంతనూ ఇచ్చేయ్యాలన్నారు. వ్యక్తిగత ఆస్తిని రద్దుపరచాలి (భూమిమీద ఆస్తి హక్కును రద్దుపరచడంతో ఇది ప్రారంభమవుతుంది.) గ్రామంలోని యావత్తు భూమినీ గ్రామం యొక్క ఉమ్మడి ఆస్తిగా సమీకరించాలి. గ్రామ భూములను ఉమ్మడిగా చేసుకోవాలి. పంటనంతా సమానంగా పంచుకోవాలి. గ్రామ ప్రజలఉమ్మడి ప్రయోజనాల కోసం గ్రామ పరిశ్రమలను, ఇతర జీవనోపాధులను ఏర్పాటు చేయాలి. గ్రామదానం గురించి మాట్లాడే టప్పుడు వినోబాజీ మనోనేత్రం ముందు మెదిలే చిత్రం అది.

సామ్రాజ్య వ్యతిరేక పోరాటకాలపు పరిస్థితులకు గాంధీజీ వర్తింపజేసిన సూత్రాలనే స్వాతంత్ర్య సంపాదనానంతర పరిస్థితులకు వినోబాజీవర్తింపజేసేరు. సోషలిస్టులూ కమ్యూనిస్టులు ప్రతిపాదించేటంత విప్లవకరమైన ఆదర్శాన్నే వినోబాజీకూడ ప్రతిపాదించేరు. సోషలిజమ్ యొక్క ఉన్నతదశ అయిన కమ్యూనిజానికి మార్క్సిస్టులు చెప్పే "శక్తికొలదీపని, అవసరంకొద్దీ అనుభవం" అనే ఆశయాన్నే వినోబాజీకూడ ప్రధానంగా చెప్పేరు. అయితే ఈ ఆశయం కార్మిక వర్గంయొక్క నాయకత్వాన శ్రమజీవులంతా చిరకాల రాజకీయ పోరాటం ద్వారా సాధించేదికాదు. అత్యధిక సంఖ్యాకులైన పీడిత తాడిత ప్రజాకోటిని పాలకవర్గంగా మార్చడం ద్వారాకూడ సాధించేదికాదు. కష్టజీవులయిన ప్రజాకోటి చేతులలో ప్రభుత్వాధికారం వుండి, దాని ద్వారా విభేదాలను నిర్మూలించడం వలన అది సాధించబడదు. సమాజంలోని ఉత్పాదకశక్తులు విపరీతంగా వృద్ధిపొందడంవలన, సమాజంలో "శక్తికొద్దీపని, అవసరంకొద్దీ అనుభవం" వుండేదశ కార్యరూపంలో అమలుజరగడంవలన ఆ ఆశయం సాధించబడదు. ప్రబోధం, హృదయపరివర్తన ద్వారా అది సాధింపబడుతుంది. గాంధీవాదం

యొక్క ఆధునికదశే అయిన గ్రామదానోద్యమం సారమిది. మార్క్సిజానికీ దీనికీ తేడా ఇక్కడే వుంది.

మన దేశాన్ని ఎదుర్కొంటున్న సామాజిక సమస్యలకు సరియైన పరిష్కార మార్గాన్ని ఈ గ్రామదానోద్యమం ద్వారా కనుగొన్నామని భావేగారు ఆయన అనుచరులు చెప్తున్నారు. అయితే కాంగ్రెసు నాయకులుగాని, కమ్యూనిస్టుపార్టీ, ప్రజాసోషలిస్టుపార్టీ వంటి అతివాదపార్టీలుగాని ఆమాటను అంగీకరించడంలేదు. భూమిమీద వ్యక్తి అధికారం వుండడాన్ని వ్యతిరేకిస్తూనూ, గ్రామీణ జీవితాన్ని పునర్నిర్మించవలసివుందని చెప్తూనూ భావే చేసే ప్రచారం సాంఘిక ఆర్థిక సమస్యలలో వచ్చే మార్పులకు తోడ్పడుతుందేగాని, నిజంగా మార్పులు జరగాలంటే ప్రభుత్వ యంత్రాంగం ద్వారాగాని సాధ్యం కాదని వారు చెప్తున్నారు. భావేగారు, ఆయన గ్రామదానోద్యమమూ కొన్ని విజయాలను పొందినప్పటికీ భూమిమీద వ్యక్తిహక్కు వొదులుకొనేందుకు పెద్దభూస్వాములెవ్వరూ ముందుకు రాలేదు. అందుచేతనే గ్రామదానోద్యమం గురించి చర్చించేటందుకు భావేగారు రాజకీయ పక్షాలవారందరినీ మైసూరులో సమావేశపరచినప్పుడు వారు తమకా వుద్యమంయెడ పూర్తి సానుభూతి వున్నదనీ, కాని భూసంస్కరణలు, సహకారోద్యమము మొదలగువాని ద్వారా ప్రభుత్వం పూనుకొంటేతప్ప కేవలం ఈ వుద్యమం ద్వారానే పనిజరగదనీ స్పష్టంగా చెప్పేరు. సాంఘిక ఆర్థిక సమస్యల పరిష్కారానికై భావే ప్రారంభించిన ఐచ్ఛికోద్యమమూ ప్రభుత్వ కార్యక్రమమూ ఒకదానికొకటి తోడ్పడగలవని అందరూ అంగీకరించేరు.

గాంధీజీ బ్రతికివున్న రోజులలో ఆయన ప్రియశిష్యులుగా వున్నవారిలో హెచ్చుమందికి దేశంలోవున్న సాంఘిక ఆర్థిక సమస్యలన్నింటినీ గ్రామదానోద్యమం పరిష్కరించగలదనే నమ్మకంలేదు. భావేకూ, ఆయన అనుచరులకు దానిమీద ఎంతో నమ్మకం వుంది. ఈనాడు జనశక్తిమీదగాక రాజశక్తిమీద విశ్వాసం ప్రకటిస్తున్నవారూ గాంధీజీ జీవితకాలంలో అనేక సందర్భాలలో అనేక సమస్యలమీద ఆయన

నతో భేదించినవారూ ఒకటేనన్నది గమనించతగివుంది. శాసనసభలు, ఎన్నికలు, యుద్ధంలో పాల్గొనే విషయం, కాంగ్రెసును లోకసేవకసంస్థగా మార్చే విషయం మొదలయినవి ఎన్నయినా ఇక్కడ పేర్కొన వచ్చును. సత్యం, అహింస, నీతి మొదలయినవి రాజకీయాధికారాన్ని చేబట్టేందుకు తోడ్పడ్డాయి. కనుకనే వాటిని గురించి గాంధీజీ చెప్పిన మాటలకు వారు తలవూపేరు. ఈవేళ వారు అధికారాన్నీ దానిని వుపయోగించే హక్కునూ వొదులుకొనేటందుకు సిద్ధంగా లేరు. రాజ్యాధికారం ఎవరి చేతిలో వుంది? దాని నే విధంగా వుపయోగిస్తారు? – అనేదానిమీదనే సాంఘిక పరిస్థితుల మార్పుకోసం జరిగే వుద్యమాల జయాపజయాలు ఆధారపడివుంటాయని వారెరుగుదురు.

సాంఘిక ఆర్థిక పరిస్థితులను మార్చాలంటే, రాజకీయాధికారం చేతిలో వుండాలని కమ్యూనిస్టులు, సోషలిస్టులు, యితర అతివాదులు బాగా ఎరుగుదురు. ఏ వర్గమూ తన అధికారాన్ని ఐచ్ఛికంగా వదులుకోలేదని నూరేళ్ళ క్రితమే మార్క్సిజాన్ని ప్రవచించినవారు చెప్పేరు. ఆ స్థితినీ, అధికారాన్నీ వదులుకోమని భావేగారో, మరొకరో బోధించినప్పుడు ఒకరూ అలా ఆఉదాత్త ప్రబోధాలను అందుకోవచ్చు. భూస్వాములు, పెట్టుబడిదారులు, ఇతర పీడకులు మాత్రం ఒక వర్గంగా, ఐచ్ఛికంగా సాంఘిక మార్పులకు తలవొగ్గరు. అలా జరుగుతుందని కొందరు కలలుకన్నా, కార్యవాదులైన విప్లవకారులు మాత్రం కలలు మాని పోరాటాలనే నడుపుతారు. అట్లాంటివారు భావేగారినీ, ఆయన సహచరుల్నీ అభినందిస్తారు. గ్రామదానోద్యమపు ఆశయాల ప్రచారంలో యథాశక్తి తోడ్పడతారు అంతేగాని రాజకీయాధికారంకోసం సాగించే పోరాటాన్ని మాత్రం నిలపరు.

